

İDİL-URAL

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Volga-Ural Studies
Журнал Волжско-Уральских Исследований

Cilt/Volume: 3 Yıl/Year: 2021 Sayı/Number: 1

ISSN: 2667-8500
E-ISSN: 2687-3680

İDİL-URAL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ [İUAD]

ISSN: 2667-8500
E-ISSN: 2687-3680

KURUCUSU VE SAHİBİ **FOUNDER AND OWNER**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

YAYIN KURULU **EDITORIAL BOARD**
EDİTÖR ■ **EDITOR**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

EDİTÖR YARDIMCISI **DEPUTY EDITOR**
Doç. Dr. Adil AKINCI

DİL EDİTÖRLERİ **LANGAUGE EDITORS**
İNGİLİZCE • **ENGLISH:** Nihan İÇÖZ • Mehmet Bilal YAMAK
RUSÇA • **RUSSIAN:** Madina MOLDAŞEVA • Elmira
SALAKHATDİNOVA

YAYIN KURULU ÜYELERİ **MEMBERS OF EDITORIAL BOARD**

Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi) • Prof. Dr. İbrahim MARAŞ (Ankara Üniversitesi) • Prof. Dr. Fahri TÜRK (Trakya Üniversitesi) • Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ (Kırklareli Üniversitesi) • Dr. Ş. H. Çağatay ÇAPRAZ (Kırklareli Üniversitesi)

DİZGİ VE DÜZELTİ **DESIGN AND EMENDATION**
Dr. Cemalettin YAVUZ • M. Utku ÖDEN • Sabri TOPAL

KAPAK TASARIMI **COVER DESIGN**
Eren GÖRGÜLÜ

İLETİŞİM ADRESİ **INFORMATION ADDRESS**
Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri
ve Edebiyatları Bölümü
Kayalı Kampüsü, 39000 Kırklareli - TÜRKİYE
E-posta: idiluraleditor@gmail.com
http://dergipark.gov.tr/iuad

BU SAYININ HAKEMLERİ REFEREES OF THIS VOLUME

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN • Prof. Dr. Ramila YARULLİNA YILDIRIM • Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN • Doç. Dr. H. Harika DURGUN • Doç. Dr. Cemile KINACI • Doç. Dr. Dinçer KOÇ • Doç. Dr. Özlem NEMUTLU • Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU • Dr. Erkan KARAGÖZ • Dr. Albina KIRAN • Dr. Ahmet Turan TÜRK • Dr. Selçuk TÜRKYILMAZ

YAYIN TÜRÜ DESCRIPTION OF PUBLICATION

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, İdil-Ural Bölgesi hakkında sosyal bilimler alanında yapılan bilimsel çalışmaların Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk şive ve lehçelerinde yayımlandığı uluslararası hakemli süreli (altı aylık) dergidir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler yayıncının yazılı izni olmaksızın tamamen ya da kısmen herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Yazılarda başka kaynaklardan alınmış öğelerin kullanımının sorumluluğu yazarlara aittir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi (The Journal of Volga-Ural Studies) is an internationally refereed and biannual journal in which scientific articles in the field of social sciences about Volga-Ural Region are published in Turkish, English, Russian and Turkic accents and dialects.

The manuscripts published in the journal are not allowed to be published anywhere or be copied partially or wholly without permission of Editorial Board. Every kind of scientific, orthography preference and referencing responsibilities of the manuscripts published in the *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* pertain to writers.

İNDEKSLER INDEXES

Index Copernicus • Asos İndeks • Academic Resource Index-ResearchBib • Google Scholar • Directory of Research Journal Indexing
• Eurasian Scientific Journal Index • MLA International Bibliography

BASKI PRINT

Universal Copy Center Karadeniz Teknik Üniversitesi Kanuni Kampüsü - TRABZON

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

METEHAN AYDIN

**Hatıralarda Kalan Yoldaşları Aramak: Macar Rahip Julian'ın
Büyük Macaristan Yolculuğu**

Searching for the Brothers Who Had Remained in Memories: Journey of
the Friar Julian to the Greater Hungary
Поиск Братьев, Оставшихся в Памяти: Путешествие Монаха Юлиана
в Великую Венгрию

(Araştırma Makalesi • Research Article • Научно-Исследовательская Статья)

1-26

МЕНМЕТ YASIN KAYA

**Tatar Yazar Rinat Muhammediyev'in Kaleminden Turan
Yazgan**

Turan Yazgan From the Viewpoint of the Tatar Author Rinat
Muhammediyev
Туран Язган с Точки Зрения Татарского Автора Рината Мухаммадиева

(Araştırma Makalesi • Research Article • Научно-Исследовательская Статья)

27-40

MURAT ÖZŞAHİN

**Sovyet Döneminde Edebî Çeviriye Bir Bakış: İdil-Ural'da
Nâzım Hikmet Şiirleri (1950)**

A View on Literary Translation at the Soviet Era: Nazım Hikmet's Poems
(1950) in Volga-Ural Region
Взгляд на Художественный Перевод в Советское Время: Стихи
Назима Хикмета (1950) в Волго-Уральском Регионе

(Araştırma Makalesi • Research Article • Научно-Исследовательская Статья)

41-59

İLSEVER RAMİ

**Tatar Tiyatrosunun Oluşum Sürecinde Galiesgar Kamal'ın
Türkçeden Yaptığı Çevirilerin Rolü**

The Role of Galiasgar Kamal's Translations from Turkish in the Formation
of Tatar Theater

Роль Турецких Переводов Галиасгара Камала в Процессе
Становления Татарского Театра

(Araştırma Makalesi • Research Article • Научно-Исследовательская Статья)

61-72

CEMALETTİN YAVUZ

Çuvaş Kültüründe Ant İçme

73-87

Oath-Taking in Chuvash Culture

Принесение Клятвы в Чувашской Культуре

(Araştırma Makalesi • Research Article • Научно-Исследовательская Статья)

YAYIN DEĞERLENDİRME BOOK REVIEW

EMİNE YILMAZ

89-95

Klára Agyagási, *Chuvash Historical Phonetics*

NEKROLOJİ OBITUARY

İSMAİL TÜRKOĞLU

97-101

Nadir Devlet (1944-2021)

EDİTÖRDEN

Merhaba saygıdeğer okuyucular!

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi 2021 yılının ikinci sayısını dikkatinize sunuyoruz. Dergimizi bu sayısında 5 araştırma makalesi, bir yayın değerlendirme ve bir de nekroloji yazısı yer almaktadır. İki yılını tamamlamış ve bu sayısıyla üçüncü yılına ilk adımını atmış olan dergimizin yayın hayatının belki de en zorlu dönemlerini atlattığımızı düşünüyoruz. Genç akademik dergilerin karşısına çıkan kaliteli yazı bulma, bunları takvime uygun bir şekilde ciddi hakemlik sürecinden geçirme, yayın takvimine uygun bir şekilde ilgililerine ulaştırma gibi birçok sorun çıkmaktadır. Bir bölümü uzun yıllar çıkan dergilerde de karşılaşılsa da başlangıç dönemlerinde bu hususların genç dergiler için daha büyük sorunlar teşkil ettiği de bir gerçektir. Üçüncü yılın ilk sayısıyla birlikte dergimizin geleceğine dair yeni hedefler koyma konusunda daha cesur davranabileceğiz.

İdil-Ural sahası her geçen bir çok araştırmacıların çalışmaları ile zenginleşmekle birlikte bilim dünyası hayatın bir gerçeği olarak aynı dönemde bazı değerlerini de kaybetmektedir. Dergimizin bu sayısı hazırlanırken de İdil-Ural araştırmaları sahası ve İdil-Ural Türklüğü bir büyük bilim insanı kaybetti. Alanın duayen isimlerinden Prof. Dr. Nadir Devlet 30 Nisan 2021 tarihinde vefat etti. Kendisini bu sayıda bir yazı ile anmakla birlikte 2022 yılının ilk sayısını da onun adına yayımlamanın dergimizin ve alanımızın bir görevi olduğu düşüncesindeyim.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle buluşmak dileğiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Bülent BAYRAM

Editör

HATIRALARDA KALAN SOYDAŞLARI ARAMAK: MACAR RAHİP JULIAN'IN BÜYÜK MACARİSTAN YOLCULUĞU

METEHAN AYDIN*

Öz: Yaklaşık olarak bin yıldır bugünkü topraklarında yaşayan Macarlar çok daha öncesinde Urallarda yaşamaktaydılar ve buradan başlayan uzun yolculukları sonucunda Karpat Ovası'na yerleşmişlerdir. Ancak Orta Avrupa'ya yerleşip Hristiyanlaştıktan sonra bile hafızalarında doğuda bir yerlerde eski ana vatanlarında kalan soydaşlarının hatırası hep varlığını sürdürmüştür. İşte bu hatıraların da etkisiyle Dominiken Tarikatı mensubu Macar rahip Julian, batıya doğru yaklaşan Moğol tehlikesinin arifesinde doğudaki bu kayıp soydaşlarını bulup onları Hristiyanlaştırma görevini üstlenmiş ve 1235 yılında zorlu bir yolcuğa çıkmıştır. Bu uzun ve tehlikeli yolculuğunun ardından ülkesine dönen Julian, günümüz Başkiriya bölgesinde kayıp soydaşlarını İtil Bulgarlarının başkentinden iki günlük mesafede, Büyük Macaristan olarak adlandırılan bölgede bulduğunu belirtmiş ve ilk yolculuğuna başlamasından iki yıl sonra 1237'de tekrar yola çıkmıştır. Ancak Julian bu kez kayıp soydaşlarının Moğollar tarafından yok edildiği bilgisi ile karşı karşıya gelmiş, soydaşlarını bulma görevini tamamlayamamıştır. Julian, doğudaki kayıp Macar kardeşler tezinde öncü bir kişilik olarak ortaya çıksa da öncesinde bu hatıra Macar kroniklerinde, halkın bilincinde de yer edinmiş; Latin kaynaklarda doğuda ikinci bir Macar yurduna atıflarda bulunulmuştur. Julian'ın kendisinden önce de bölgeye aynı tarikat mensubu rahip Otto ve arkadaşları seyahat etmiş, sonrasında ise Avrupalı seyahatler Rubruklu Willem ve Plano Carpinili Johannes Başkiriya'daki Macarlardan bahsetmiştir. Bu makalede Julian'ın seyahatinin arka planı incelenecek ve Richardus'un Julian'ın ilk yolculuğu üzerine raporunun Macarcadan çevirisi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Magna Hungaria, Başkiriya, Macar, Julian, Richardus

SEARCHING FOR THE BROTHERS WHO HAD REMAINED IN MEMORIES: JOURNEY OF THE FRIAR JULIAN TO THE GREATER HUNGARY

ABSTRACT: Hungarians, who have been living in present lands for a thousand year, had lived in Urals long before that and they settled in the Carpathian Basin after a long journey that began there. However, even after they settled in the Central Europe and converted to Christianity, the memory of their brothers who had remained somewhere in the east in their old homeland always remained. Due to these memories, the

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, mete.aydin.ma@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0350-5971

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 25.03.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 27.05.2021)

Doi:10.47089/iuad.903010

Hungarian priest Julian, a member of the Dominican Sect, took on the task of finding these lost brothers in the east and converting them to Christianity on the eve of the Mongol danger approaching westward and set out on a difficult journey in 1235. Julian returning home after that long and dangerous journey, claimed to find those lost brothers in present Baskiria in an area called the Greater Hungary two days away from the capital town of Volga Bulgars and he started his second journey in 1237, two years after he started his first one. However, Julian came across the news of the destruction of his lost brothers by Mongolians and couldn't finish his task of finding them. Although Julian appeared as a pioneer in the thesis of the lost Hungarian brothers in the east, long before that this memoir was also included in the public consciousness, in the Hungarian chronicles, and also Latin sources spoke of a second Hungarian homeland in the east. Before Julian, priest Otto and his friends, members of the same Dominican Sect traveled to the same region, and even after Julian European travelers such as William of Rubruck and John of Plano Carpini talked about Hungarians in Baskiria. In this study, the background of Julian's journey will be examined and a translation of Rirchardus's report on Julian's first journey from Hungarian into Turkish will be presented.

Key Words: Magna Hungaria, Baskiria, Hungarian, Julian, Richardus

Giriş

Urallardan yola çıkarak 6. yüzyılın sonlarına doğru Don boyu civarına yerleşen Macarlar, Karadeniz'in Kuzeyi boyunca Batı'ya doğru ilerleyerek yolculuklarını bugünkü bin yıllık yerleşim yerleri olan Karpat Ovası'nda (Panonya) sonlandırmışlardır. Karpat Ovası'nı yurt edindikleri 895 - 902 yıllarından sonra özellikle Batı Hristiyan dünyasına akınlarda bulunan Macar atlıları bugünkü İtalya'ya girmişler, İspanya'ya kadar ilerlemişlerdir (Pal 2001, 12-14). Hristiyan dünyası üzerine gerçekleştirdikleri bu akınlar, 955 yılında vuku bulan Lechfeld yenilgisinin ardından son bulmak zorunda kalmıştır. Bu savaştan sonra Macarların başına geçen Taksony ve özellikle de ardılı Géza ile Macarlarda, Batı dünyasına yakınlaşma başlamıştır (Pal 2001, 26,27). Bu süreçten sonra Macarlar arasında Hristiyanlaşma çok büyük bir ivme kazanmış ve nihayetinde 1000 yılında Kral István önderliğinde Hristiyan Macaristan Krallığı kurulmuştur. Kral István, halk arasında Hristiyanlaşma sürecine yoğunlaştığı gibi Hristiyanlığı ülkesinde kurumsallaştırmaya, kiliseler, piskoposluk ve başpiskoposluklar oluşturmaya başlamıştır (Berend vd. 2007, 331-50).

Kilisenin düzeninin Macaristan'da oluşmasının ardından Macarlar arasında yıllardan beri ileri gelen sözlü geleneklerin de içerisinde bulunduğu Macar kronikleri yazılmaya başlanmıştır. İşte bu kroniklerde ve halkın hatıralarında yer edinmiş, doğuda bir yerlerde hala pagan adetlerini devam ettiren Macarlar olduğu düşüncesi, Macaristan'da daha yeni yerleşmiş Dominiken Tarikatı içerisinde bu Macarları arayıp onları Tanrı'nın ışığı ile kavuşturma arzusu yaratmış ve ilk olarak tarikat mensubu Otto ve üç arkadaşı, bu görevi üstlenmiştir (Bendefy 1936, 25). Seyahatin sonunda bu 4 arkadaştan geriye sadece tüccar kılığına bürünerek görevine devam eden Otto kalmış, döndüğünde doğuda Macarca konuşan bir halkla karşılaştığından bahsetmiş ve sekizinci günde yolculuğun da zorlukları

neticesinde ölmüştür. Ardından rahip Julian, arkadaşlarıyla birlikte 1235’de tüm zorlukları kabullenerek Otto’nun başlattığı görevi tamamlamak için yola koyulmuştur:

“Bunları Macar Tarihi’nde bulmaları üzerine Dominiken rahipler, Macar Tarihi’nde buldukları, atalarının geldiği bu Macarlara inançsızlık içerisinde hata yaptıkları için üzülüler. Bu nedenle dört arkadaşı onları nerede olursa olsun Tanrı’nın yardımıyla bulmaları için gönderdiler. Eskilerin yazdıklarından tek bildikleri (onların) doğuda yaşadıklarıydı, ama nerede olduklarına dair bir fikirleri yoktu...Otto adında, bir tüccar gibi davranarak seyahat eden bir rahip dışında onları bulmayı başaramadılar...(O) pek çok zorluğun sonucunda, dönüşünün sekizinci gününde, onları (Macarları) bulmanın tüm yollarını anlattıktan sonra İsa’ya göçtü... Ve inançsızları döndürmeyi arzulayan Dominiken kardeşler tekrar dört kardeşi sözü edilen bu halkı aramaları için gönderdiler.”¹

Doğuda eski bir Macaristan tanımlaması Julian ile başlamış olsa da onun seyahatinden önce de Latin literatüründe bu konuda bazı tanımlamalar yapılmıştı. Macarların doğudaki ana vatanlarıyla ilgili coğrafi tanımlamalar Julian’dan hemen sonra daha dikkatli bir şekilde yapılmaya başlanmış ve bu tanımlanan coğrafi bölgelere isimler verilmiştir: Hungaria Vetus - Hungaria Nova (Eski - Yeni Macaristan), Hungaria Maior - Hungaria Minor (Büyük - Küçük Macaristan), Magna Hungaria.² Günümüzdeki Macaristan bölgesi Hungaria Minor, Hungaria Nova ya da Poannoia olarak adlandırılırken doğudaki ana vatan Hungaria Maior, Hungaria Vetus ya da Magna Hungaria olarak adlandırılmıştır (Bendefy 1936, 136; Czeplédy 1943, 280-82). Adlandırmalarda kullanılan “büyük” sıfatı “orijinal, gerçek” anlamına gelmektedir (Németh 1930, 307).

---

¹ Richardus’un raporundan yapılan alıntılarda kaynak verilmemiş, raporun tam metninin Macarcadan çevirisi aşağıda kaynağı ile birlikte sunulmuştur. Ayrıca Julian’ın seyahatleri ile ilgili raporların metin incelemeleri için bk. László Bendefy. 1936. Az ismeretlen Juliánusz: A legelső magyar ázsiautató életrajza és kritikai méltatása. Budapest, Stephaneum Nyomda; Altay Tayfun Özcan. 2010 “Macar Papaz Julian’ın 1237 Tarihli Moğol Raporu”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXIX/S.48, 89-99; Altay Tayfun Özcan 2020. *Moğollar Avrupa’da, Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, İstanbul, Kronik, 49-85; Marry Dienes. 1937. Eastern Missions of the Hungarian Dominicans in the First Half of the Thirteenth Century. *Isis*, 27(2), 225-241; Denis Sinor, 1952, Un voyageur du treizième siècle: Le Dominicain Julien de Hongrie. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 14(3), 589-602; Heinrich Dörrie. 1956, Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des fr. Julianus O.P. ins Uralgebiet (1234/5) und nach Russland (1237): und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht; Julian’ın seyahatlerinin güvenilirliği ile ilgili eleştiriler için bkz: Ármin Vámbéry, 1882, A Magyarok Eredete: Ethnologiai Tanulmány, Budapest, 487- 501

² Hungaria Vetus, Hungaria Nova, Magna Hungaria ile ilgili detaylı çalışmalar için bkz: Gombocz Zoltán, 1917. *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (I.)*, Nyelvtudományi Közlemények, 129-194, Budapest; Gombocz Zoltán, 1923. *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (I.)*, Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 1-33; Czeplédy Károly, 1943. *Magna, Hungaria Századok 77*, Budapest 277-306.

Julian'ın ilk seyahatinin raporunu sunan Richardus, raporunun girişinde *Hristiyan Macarların Tarihinde* bulunan Büyük Macaristan'dan bahsetmektedir:

“Hristiyan Macarların Tarihinde, artık toprakları kalabalığı kaldıramadığı için insanları ile birlikte yaşayabilecekleri bir yer bulmak için yedi liderin göçtüğü ikinci bir Büyük Macaristan'ı buldular. Birçok ülkeden geçip ve onları yok ettikten sonra, sonunda şu an Macaristan, o zamanlar ise Romanın otlakları olarak adlandırılan topraklara geldiler. Diğer yerlerin arasından burayı, üzerinde yaşayan halkları fethederek, kendilerine yerleşim yeri olarak seçtiler. Burada da sonunda ilk kralımız Aziz István, onları Hristiyan inancına sevk etti; onların soyları ön-Macarlar ise bugünkü paganlar gibi inançsızlık içinde kaldılar.”

Richardus'un raporunda yer alan bu ifadelerle göre Julian'ın yolculuğundan önce bazı yazılı kaynaklarda Panonya'daki Macarların haricinde çok önceleri atalarının geldikleri Büyük Macaristan olarak adlandırılan bir bölge ile ilgili bilgiler bulunmakta ise de raporda bu kaynakların varlığından bahsedilmemektedir. Ancak söz konusu kaynakların Anonymus'un *Gesta'sı* ve hatta ondan daha eski Macar kronikleri olduğu düşünülmektedir. Günümüzde bilinen hiçbir yazılı kaynaktan ne göç döneminde geride kalmış bir Macar varlığına ne de bunların pagan inançlarına devam ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır (Macartney 1953, 44). Bu da Julian döneminde daha eski bir Macar kroniği olasılığını güçlendirmektedir. Ayrıca bu kroniklerin Latin kaynaklarından da bilgiler aldığı bilinmektedir (Bendefly Laszlo, 136).

Orta Çağ Latin Literatüründe Macarlar ve Macarların Kökeni ***Macarların Kadim Yurtları'nın İzinde: Entelektüeller ve Dominiken Rahipler***

Günümüzde Macarların Karpat Ovası'na girmeden önce bile yazıyı kullandıkları, hatta Sekel runik alfabesi olarak bilinen bir alfabeyle sahip oldukları bilirse de onlar, kökenleri ile ilgili herhangi bir bilgiyi çok uzun zaman sonrasına kadar yazmamış (Macartney 1953, 1)³, Macarlar ile ilgili ilk yazılı bilgileri sunanlar Latin, Bizans ve İslam kaynakları olmuştur (Pal 2001, 8-15). Ancak Macarların kökenleri ve kadim yurtları ile ilgili Latin literatüründe verilen bilgilerin çok benzerlerinin, aslında çok daha önceleri Gotlar, Hunlar ve Avarlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴ Avrupa coğrafyası, 11. yüzyılın başlarında skolastik düşünceye bağlı kalmıştır. Latin literatürü, Roma Kilisesi başta olmak üzere tüm Avrupa'da yaygındı ancak okuryazarlık sadece Kilise ile kısıtlıydı.

³ Sekel runik alfabesi için bkz: Gyula Németh. 1934. *A Magyar Rovásírás*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia ; Sebestyén Gyula, 1915, *A Magyar Rovásírás Hiteles Emlékei*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia

⁴ Gotlar ve Hunları, Meotias bölgesine bağlayan ilk kaynakların en önemlisi Gotik yazar Jordanes ve İsidorus Hispalensis'tir. Bkz.: Charles Christopher Mierow. 1915. *The Gothic history of Jordanes in English version, with an introduction and commentary*. Princeton University Press, 52,61, 85,86; Stephen A. Barney vd. 2006. *The etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge: Cambridge University Press. 195,288

Kilise de skolastik düşünceye bağlı olarak yazılı kaynaklara, özellikle de antik dünyadan kalan eserlere çok daha büyük önem vermekteydi. Bu nedenle dönemin eserlerinde Ptolemy, Justinus, Orosius, İsidorus Hispalensis, Paulus Diaconus gibi isimlerin eserlerinden alınan bilgiler çok yaygındı. Sonuç olarak doğu bölgeleri ve Asya ile ilgili bilgiler konusunda Orta Çağ Latin edebiyatı hâlâ antik dönemlerden kalma güncel olmayan bilgiler ve efsanevi inançlar ile doluydu. Özellikle doğu hep İskitya olarak ve bu bölgeden gelen her halk da İskitlerin soyu olarak algılandı ve bu bilgiler de genel olarak Justinus'tan alınarak yazıldı (Györffy 1986, 7-9). Latin literatüründe aynı sebeplerden ötürü Gotlar, Hunlar, Avarlar ve Macarlar da birbiri ile karıştırılmış (Macartney 1951, 79; 1953, 39) ve bu Hun-Macar benzeştirmeleri de Magna Hungaria fikrine katkıda bulunmuştur (Zoltán 1923, 4).

Diğer Batı dünyasının aksine Macarlar, doğu bölgeleri ile ilgili Avrupa'daki diğer milletlerden çok daha ilgili ve bilgiliydiler. Yurt edinme öncesi Macarlar, Batı Türk Kağanlığı ve onun varisi Hazarların egemenliği altına yaşamış,⁵ Peçenek yenilgisi sonucunda da batıya ve doğuya ayrılmıştır. Constantinos Porphyrogenitus, eseri De Administrando Imperio'da batıdaki Macarların, doğuya İran bölgesine giden Macarlara elçiler gönderdiğini ve onlardan mesajlar aldıklarını bildirmiştir (Moravcsik 1967, 171-75). Ayrıca Macarlar, 10-13. yüzyıllarda, Karadeniz'in kuzeyinde ve Panonya'da Müslüman topluluklarla birlikte yaşamış,⁶ yeni yurtlarında Müslüman dünyasıyla özellikle ticaret yolu ile bağlarını devam ettirmiş, onlar aracılığıyla Doğu hakkında bilgiler alabilmiştir (Kristó 1995, 69-74, 2003, 41-47; Şeşen 2020, 59,60,132,150).

Macaristan'ın Doğu coğrafyasına dair bilgisi, Latin kaynaklarında mevcut olanlardan çok daha ileri olmasına ve Macarların Doğu ile diğer Latin dünyasından daha fazla ilişki içerisinde olmasına rağmen Macarların kökenleri ile

---

⁵ Yurt edinme öncesi Macar – Türk ilişkileri için bk. Gyula, Kristó, 1989. *Magyarország története, 895-1301*, Budapest, Osiris, 37-81; Fodor, István, 1982. *In Search of a New Homeland: The Prehistory of the Hungarian People and the Conquest* Budapest, Corvina; Róna-Tas, András, 1999. *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, CEU Press; Osman, Karatay, 2020. *Macarlar Kökleri ve Türkler*, İstanbul, Ötüken Neşriyat; Rásonyi, László, 1993. *Tarihte Türklük*. Ankara, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, 118 – 129, Németh, Gyula, 1930. *A Honfoglaló Magyarorságon Kialakulása*, Budapest, Hornyánszky Viktor R.-T. M. K. Udv. Könyvnyomda

⁶ Macaristan'da ve Macarlar arasında İslam için bk. Osman Karatay, 2016, “Erken Dönem Macarlar Arasında İslam” *Balkanlarda İslam II*, yay. M. S. Kafkasyalı, Ankara, 369 – 378; Erdal Çoban, 2012, “Eastern Muslim Groups among Hungarians in the Middle Ages”, *Bilig*, sayı 63, 55 – 76. Ayrıca İslam kaynaklarında Macarlar için bkz: Zimonyi, István 2016. *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century: The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition* Boston: Brill; Ramazan Şeşen, 2017, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat; *A honfoglalás korának írott forrásai*, ed. Gyula Kristó. 1995. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 17 - 91

ilgili bilgiler, Macaristan kraliyet yazarlarınınca da hâlâ Latin kaynaklarındaki eski bilgilere bağlı kalınarak yazılmıştır (Györffy 1986, 16,17).

Macarlar ile ilgili Latin kaynaklarında⁷ ilk bilgi, 862 yılında Annales Bertiniani (Aziz Bertin) yıllıklarından gelmektedir (Bowlus 1995, 236; Kristó 1998, 46; Nelson 1991, 102; Pal 2001, 10). Ancak, Macarların kökenleri ile ilgili Latin kaynaklarında ilk genel bilgi ise Regino Prumiensis Abbas'da (Prüm'lü Regino'nun Tarihi Kayıtları) geçmektedir. Burada yazar Macarlardan, doğudan İskit krallığından gelen adı daha önce kaynaklarda geçmeyen bir halk olarak bahsetmektedir:

“Rab’bin enkarnasyonunun 889. yılında oldukça savaşçı ve çoğu canavardan daha vahşi ve kaynaklarda adı geçmediği için daha önceki yüzyıllarda duyulmamış Macar halkı, İskit krallığından ve Don Nehri'nin sellerinin yarattığı bataklıklardan çıktılar... İskitya, söylediklerine göre, doğuya doğru uzanmakta ve bir tarafı Pontus ile, diğer tarafında Ural Dağları ile, arkasında Asya ve Itz Nehri ile çevrelenmiştir.... Ancak o kadar büyük bir nüfus ile dolup taşılar ki sahip oldukları toprak onları beslemeye yetmedi...Bu nedenle Macarlar bu topraklardan Peçenek olarak adlandırılan komşu bir halk tarafından kovuldular...Vatanlarına elveda ettiler ve yerleşip yaşayabilecekleri yeni topraklar aramak üzere yola koyuldular. İlk, Panonyalıların ve Avarların kırlarında dolaştılar... Ardından sürekli akınlar ile Karintyalıların, Morovyalıların ve Bulgarların topraklarına saldırdılar...(MacLean 2009, 202-5).

Macarlardan bahseden bir diğer Latin kaynak 10. yüzyıl Sakson tarihçi Widukindus Corbeius'un üç ciltlik Res gestae saxonicae (Saksonların Başarıları) adlı eseridir. Widukindus Corbeius eseri boyunca hep Hun, Avar ve Macarları aynı halk olarak görmüş ve Macarların Avarlardan, Avarların Hunlardan, Hunların ise Gotlardan geldiğini belirtmiştir (Macartney 1951, 81, 155, 156). Eserinin birinci cildinin “Avar olarak da adlandırılan Macarlar hakkında” adlı 18. bölümünde Avarların Hunlardan, Hunların Gotlardan geldiğinden bahsetmektedir:

“Avarlar, bazılarının inandığına göre, Hunların kalıntılarıdır. Hunlar, Gotlardan gelmektedir. Ancak, Gotlar, Jordanes'in bize söylediğine göre, Sulza adasından gelmektedir... Sürgün edilen kadınlar yakınlardaki bir ormanı arayıp buldular. Burası deniz ve Meotian Bataklıkları ile çevrili olduğu için, buradan bir çıkış yolu görünmüyordu. Kadınlardan bazıları oraya vardıklarında hamileydi ve bazılarının bebekleri vardı. Bu çocuklar, sonra, nüfusları çok büyük olana kadar daha fazla çocuk yaptılar... Ancak bir gün avlanırken bir dişi geyik gördüler ve onu takip ettiler ta ki izini takip ederek o ana kadar hiçbir insana geçit vermeyen bir yoldan Meotian Bataklıkları'nı aştılar. Burayı aştıklarında, şehirler, kaleler ve daha önceleri bilinmeyen ırktan insanlar gördüler... Yakınlarda yaşayan tüm insanları

⁷ Yurt edinme dönemi Macarları ile ilgili Latin kaynakları için bk. *A honfoglalás korának irott forrásai*, ed. Gyula Kristó. 1995 Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 181 - 367

yok ettiler ve sonunda Panonya'ya yerleştiler.”(Bachrach, B. ve Bachrach, D. 2014, 28-30).

Ardından “Şarlman tarafından mahsur edilmiş Macarlar, Arnulf tarafından özgür bırakıldı” adlı 19. bölümde Avarlar ve Macarları tek bir millet olarak anlatmış, Avarları ve Macarları anlatan iki farklı olayı birbirinin devamı olarak bildirmiştir:

“Şarlman tarafından yenilen Macarlar (Avarlar), Tuna Nehri'nin ötesine sürüldüler ve büyük duvarlar ile çevrildiler ve alışkın oldukları gibi diğer insanları yağmalamaktan men edildiler. Ancak, Arnulf'un hükümranlılığı döneminde, bu iş tersine çevrildi ve İmparator, Morovyalıların kralı Zwentibold'u (I. Svatopluk) kızdırdığından dolayı yeniden öldürmeleri için (Macarların) yolları açıldı.” (Bachrach, B. ve Bachrach, D. 2014, 30).

Burada bahsedilen ikinci olayda Annales iuvavenses'nde (Salzburg Yıllıkları) bahsi geçen, 881 yılındaki savaşlara atıf yapılmaktadır. Wilhelminer Savaşı dahilinde Macarlar, Svatopluk'un davetiyle günümüz Viyana yakınlarında iki kere Arnulf'a karşı savaşmıştır⁸ (Bowlus 1995, 237,238; Kristó 1998, 46; Pal 2001, 10,11).

Biri Panonya'da diğeri doğuda iki Macar Krallığı'ndan bahseden ilk isim ise Katolik rahip Godefridus Viterbiensis'dir. 1133 yılında doğup 1196 ya da 1198 yılında ölen Godefridus, “Memoria Secularum” adlı eserinin “De regibus Gothorum” bölümünde Macarların yurtları hakkında şu bilgiler yazmaktadır:

“İki Macar krallığı vardır: biri, eski olan, Asya ve Avrupa sınırında, Meotis Bataklıkları'nda ve diğeri Hükümdarlığının başında, Panonya'da. Bu Panonya kimilerince Yeni Macaristan (Novam Ungariam) olarak adlandırılır. Hükümranlıkları sırasında Attila ve Totila, İtalya ve Gaul'da birçok krallığa hükmetmiştir.”⁹(Bendefy 1936, 136,137; Zoltán 1923, 1,2).

Godefridus, 10-12. yüzyıldaki diğer yazarlar gibi Gotları Hunlar, Hunları Avarlar, Avarları Lombardlar, Hun Attila'yı Goth Totila ile karıştırmıştır¹⁰ (Macartney 1951, 79; 1953, 39).

Otto Frisingensis ise 1143-1147 yılları arasında yazdığı eseri “Chronica de duabus civitatibus”nda (İki Şehrin Tarihi) Macarların İskitya'dan çıkıp Panonya'ya gelişi ile ilgili şu bilgileri yazmıştır: “Bugünlerde, Peçenekler tarafından kovulan ve İskitya'dan çıkan Macar kavmi, Avarları Panonya'dan kovdu ve orada kendileri yaşamaya başladı.”(Otto of Freising 2002, 371).

⁸ Eserin Latincesi için bkz: Monumenta Germaniae Historica (MGH) SS 30 (2), 742

⁹ Godefridus Viterbiensis'in Memoria Secularum eseri için bkz: MGH SS 22, 102-106; Panteon eseri için bkz: MGH SS 22, 107-305

¹⁰ İsidorus, Godefridus (Panteon ve Memoria Secularum), Ricardus ve Anonymus'un İskit-Got-Hun-Avar ve Macarlar hakkında yazdıkları üzerine karşılaştırma için bkz: Hóman Bálint. 1925. *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. Századi Leszármazói*, 34;

İki Macaristan ayrımını yapan bir diğer yazar ise Vincentius Bellovacensis'dir. Vincentius Bellovacensis, Julian ile aynı dönemde yaşamıştır ancak Fransa kralı 9. Luis döneminde yazdığı ansiklopedik olarak da tanımlanan eserinin üçüncü bölümü “Speculum Naturale”deki Panonya başlığında, Julian’dan bağımsız olarak biri büyük diğeri küçük iki Macaristan’dan bahsetmektedir:

“Panonya Avrupa’nın bölümlerinden biridir, bir zamanlar Hunlarca fethedilmiştir ve aynı halk tarafından burası Macaristan olarak adlandırılmaktadır. Bu ülkeden iki tane vardır: Büyük ve Küçük. Büyük olan Suriye’nin ötesinde Meotides Bataklıkları’ndadır. Buradan, Hunlar avlanmak için çıkmışlar ve geyikleri takip ederek yoğun bataklıklar ve toprakları geçmişler, sonunda Panonya’ya ulaşmışlardır. Kendi ülkelerine döndükten sonra, Panonya’ya tekrar gelmişler ve buranın yerleşimcilerini kovmuşlar, kendi halkları ve ülkelerine bu adı vermişlerdir.” (Bendefy 1936, 138; Zoltán 1923, 3).

Julian Öncesi Macaristan’da “Eski Macarlar” Hatırası

Söz konusu Latin kaynakların yanı sıra Julian’dan önce de Macaristan’da hem yazılı kaynaklarda hem de sözel gelenekte, doğuda bir yerlerde soydaşların varlığından bahsedilmekteydi. Julian’ın ilk seyahatinin raporunu sunan rahip Richardus, raporuna Kral Bela’nın katibi Anonymous’un eseri olduğu düşünülen Gesta Hungarorum’a atıf yaparak başlamış ve raporun başında “*eskilerin yazılarından uzaklarda hala Macarların var olduğunu biliyoruz*” diye yazmıştır (Bendefy 1936, 23-25; Cholnoky 1935, 9,10).

Raporun başlangıcındaki “Gesta Ungarorum” ifadesinin Anonymus’un Gesta’sı olduğu, raporda sunulan bilgilerden yola çıkılarak net bir şekilde söylenebilmektedir. *Romalıların otlakları, nüfus kalabalığından dolayı yedi liderin göçü ve Kral István’ın Hristiyanlaşmaları* Anonymus’taki ifadeler ile neredeyse bire bir uyumaktadır (Bendefy 1936, 23,24; Szabó 1861, 89,90). Ayrıca Anonymus’un kitabı, 1230 yıllarında ya da daha önceleri mevcuttu ve Dominikenlerin ulaşabileceği kadar iyi bilinmekteydi (Bendefy 1936, 24). Ancak Julian ve öncesinde Anonymus’un Gesta’sından daha eski bir Gesta’nın da mevcut olduğu bilim insanları tarafından uzun süredir dile getirilmekte ve Richardus’un raporundaki “Gesta Ungarorum”un da sadece Anonymus’un Gesta’sı değil, daha eski bir Macar kroniği ve Latin kaynağı olabileceğinin düşünümesi gerektiği ifade edilmektedir. (Bendefy 1936, 98, 136; Szabó 1861, 90). Anonymus’un da kendisinden önceki Latin kaynakları, özellikle de Regino’nun ifadelerini eserinde kullandığı bilinmektedir. Anonymus, İskitleri Macarların ataları olarak gösterdiği ifadeleri ve daha birçok bilgiyi Regino’dan almıştır (Györffy 1988, 34; Rady ve Veszprémy 2010, XXVIII). Anonymus ayrıca, İsidorus’un “Etymologiae” eserinden, “Exordia Scythica” ve Büyük “İskender Efsanesi”nden (Györffy 1988, 34; Rady ve Veszprémy 2010, XXX) ve “Kutsal Kitap”, Dares Phrygius’un “Truva Tarihi” eserlerinden faydalanmıştır (Rady ve Veszprémy 2010, XXIX). Ayrıca Macartney’e göre, Anonymus Gesta’sını yazarken daha eski bir Macar gestasını da kullanmış ve eser boyunca

birkaç defa küçümsediği ve kabul edilemez olarak nitelediği sözel geleneklere de yer vermiştir (Macartney 1953, 36, 67-72).

Cholnoky Jenő'ye göre, halk arasında yazılı kaynaklardan çok daha yaygın bir şekilde doğuda kalmış Macarların hatıraları dile getirilmekteydi ancak Richardus rapora söylentileri ekleyemeyeceği için bunlardan bahsetmemektedir. O, sözel gelenekteki Macar soydaşların hatıralarına dair en belirgin kanıtın Julinaus'un seyahati boyunca takip ettiği yol olduğunu belirtmektedir. Julian'ın soydaşlarını bulmak için daha hızlı ve güvenli yol olan Karadeniz'in kuzeyinde Polonya üzerinden seyahat etmesi beklenirken o, İstanbul üzerinden deniz yolculuğu ile Azak Denizi'ni geçip Kafkasları aşarak ilerlemiştir. Bu noktada Julian'ın öncülü olan Otto'nun seyahati hakkındaki detaylı bilgileri ilemeden öldüğü ve bu nedenle Julian'ın kroniklerde geçen bilgiler ışığında ilerlemesi gerektiği düşünülmektedir. Ancak Anonymous, bahsi geçen soydaşların nerede olduğu ile ilgili detaylı bir bilgi paylaşmadığı gibi Julian, Anonymus'un Gesta'sında geçen kısıtlı bilgilerin de aksine bir güzergâh izlemiştir. O, İstanbul'dan deniz yolculuğu ile Azak Denizi'ne gelerek günümüz Taman Yarımadası'nda olduğu düşünülen Matrika şehrine gelmiştir. Buradan tekrar yola çıkan Julian, Gesta Hungarorum'da belirtilenin aksine kuzeydoğu bölgesine değil de doğuya hatta güneydoğuya Hazar Denizi'ne doğru yoluna devam etmiştir. Gesta Hungarorum ise *Don Nehri'nin, Macar ana vatanın arkasında kaldığını* belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında Cholnoky Jenő'ye göre, öncülü Otto'dan seyahat güzergâhı konusunda tam olarak bilgilendirilmeyen Julian'ın Gesta Hungarorum'daki bilgilerin de tam tersi bir yolda ilerlemesinin en makul açıklaması, onun Macarların hatıralarında yer edinmiş sözel gelenek ışığında yolunu çizmiş olmasıdır (Cholnoky 1935, 9-11).

Macar kroniklerinde Macarların kökenleri ile ilgili günümüze kadar varlığını sürdürmüş en eski kronik Anonymus'un Gestasıdır. Anonymus, bir giriş ve 57 bölümden oluşan Gestası'nın giriş bölümünde eserinin yazılış amacını şu şekilde açıklamakta ve Macarların İskitya'dan geldiğini vurgulamaktadır:

“Truva tarihi ve Yunan savaşları hakkında yazdığım gibi, Macaristan kralı'nın ve soylularının soyağacını sizin için yazmamı istediniz; Hetumoger olarak adlandırılan yedi Macar liderin İskitya'dan nasıl geldiklerini, İskitya'nın nasıl bir yer olduğunu ve Prens Álmos'un nasıl doğduğunu ve Macar krallarının kökenlerini bağladıkları Álmos'un neden Macaristan'ın ilk prensi olarak adlandırıldığını ve kaç tane diyar ve yönetici fethettiklerini ve İskitya'dan gelen bu halkın kendi dillerinde Macar olarak anılırken neden yabancıların dillerinde Hungarii olarak adlandırıldığını.”(Rady ve Veszprémy 2010, 2,3).

“İskitya” adlı birinci bölümde ise Anonymus, Macarların geldiği İskitya coğrafyasından ve Attila'nın ilk İskit kralı Yafes oğlu Magog'tan geldiğinden bahsettikten sonra, 3.-5. bölümlerde Macarların atalarını da Magog'a ve Attila'ya bağlamakta ve ardından 7. ve 9. bölümlerde İskitya'dan ayrılışlarından ve Panonya'ya gelmelerinden bahsetmektedir:

“İskitya ucu kuzeyden Karadeniz’e uzanan, Dentumoger olarak adlandırılan, doğuda çok büyük bir yerdir. Uzak köşesinde.... Don olarak adlandırılan büyük bataklıkları olan bir nehir vardır. Doğusunda, İskitya’ya komşu Büyük İskender’in duvarlara hapsettiği Gog ve Magog halkı bulunur. İskitya uzunluk ve genişlik olarak çok büyüktür ve orada yaşayan halk, genel olarak Dentumoger olarak anılır, bugüne kadar hiçbir imparatorun boyunduruğu altına girmemiştir... İskitya’nın ilk kralı Yafes oğlu Magog’tur ve bu halk onun ardından Macar olarak adlandırılmış, bu kraliyet soyundan Lord’un enkarnasyonunun 451. yılında İskitya’dan gelip güçlü bir ordu ile Panonya’ya giren ve Romalıları kaçırarak, (onların) topraklarını alan ve sıcak su kaynaklarının yukarısında Tuna’nın kıyısında kendisine kraliyet ikametgahı yapan ünlü ve yüce Kral Atilla gelmiştir...Uzun bir süre sonra, aynı Kral Magog soyundan Macaristan’ın prens ve krallarının aşağıda anlatacağımız gibi soylarının izlerini sürdüğü Prens Álmos’un babası Ügek geldi...İskit toprakları, sıcak bölgeden uzak olduğu için, nesillerin çoğalması için elverişlidir. Ve çok büyük olmasına rağmen, üzerinde doğan nüfusun çoğunu ne besleyebilir ne de barındırabilirdi. Bu nedenle, Hetumoger olarak adlandırılan yedi lider, artık yer sıkıntısına tahammül edemeyerek, bir çözüm üzerine düşündüler. Sonra bu yedi prens, istişare halinde, yaşayabilecekleri bir toprağı işgal etmeyi ve aşağıda göstereceğimiz gibi, geri kalanı için ana vatanlarını terk etmeyi kabul ettiler...”. “Sonra Árpád’ım babası Prens Álmos, soyunun geldiği Kral Attila’nın toprakları olduğuyla ilgili söylentilerden duydukları Panonya topraklarını kendileri için aramaya karar verdiler...”. “Lord’un enkarnasyonunun 884. yılında tarihi yıllıkların içerdiği gibi, Hetumoger olarak adlandırılan yedi lider İskitya’dan batıya doğru hareket etti... Günlerce boş arazilerden geçtikten sonra pagan adetlerinde olduğu gibi deri çantalar üzerinde oturarak İdil Nehri’ni geçtiler ve ne bir şehre ne de eve giden bir yol ile karşılaştılar... ta ki Suzdal adındaki Rus şehrine gelene kadar...”. “...Pannonya ülkesinin Romalıların otağı olduğunu söylenir, çünkü Romalılar hala Macaristan’ın ürünlerinden otluyorlar...”(Rady ve Veszprémy 2010, 4-27).

Şu ana kadar ele aldığımız kaynakları göz önüne aldığımızda Latin literatüründe doğudan gelen halkların kökenleri ile ilgili bilgilerin Antik Çağ’dan beri süregelen yazılı kaynaklardaki ifadelerin kopya edilerek ve bazı düzenlemelere başvurularak farklı halklar için kullanıldığı görülmektedir. İskitler, Gotlar, Hunlar ve Avarlar; Meoatis - İskitya bölgesinden gelen kavimler olarak ele alınmış, bir öncekinin köken efsanesinden de Avrupa’ya yeni gelen halkın köken hikayesi olarak bahsedilmiştir. Latin literatürünün bu geleneğinden, Macarlar da etkilenmiş görülmektedir. Bu bağlamda yurt edinme dönemine kadar Latin kaynaklarında geçen doğudan gelen halklar ve Macarların kökenleri ile ilgili bilgilere tablo halinde bakmak kaynaklar arasındaki benzerlikleri ve kavimler arasındaki ilişkileri görmek açısından faydalı olacaktır:¹¹

¹¹ Tabloda verilen bilgiler metin içerisinde yukarıda kaynakları ile verildiğinden dolayı tablo için ayrı bir kaynak listesi sunulmamıştır.

Regino: ... Macar halkı İskit krallığından ve Don Nehri'nin sellerinin yarattığı bataklıklardan çıktılar... İskitya, söylediklerine göre, doğruya doğru uzanmakta ve bir tarafı Pontus ile, diğer tarafında Ural Dağları ile, arkasında Asya ve Itz Nehri ile çevrelenmiştir. Hem boy hem en olarak geniş bir toprak.... Ancak o kadar büyük bir nüfus ile dolup taştlar ki sahip oldukları toprak onları beslemeye yetmedi...	Widukindus: “Avarlar (Macarlar), bazılarının inandığına göre, Hunların kalıntılarıdır. Hunlar Gotlardan gelmektedir. Ancak, Gotlar, Jordanes'in bize söylediğine göre, Sulza adasından gelmektedir... Burası deniz ve Meotian bataklıkları ile çevrili olduğu için, buradan bir çıkış yolu görünmüyordu... bir dişi geyik gördüler ve onu takip ettiler ta ki izini takip ederek o ana kadar hiçbir insana geçit vermeyen bir yolda Meotian bataklıklarını aştılar... sonunda Panonya'ya yerleştiler.	Godefridus: İki Macar krallığı vardır: biri Asya ve Avrupa sınırında Meotis bataklıkları'nda eski olan ve diğeri hükümdarlığının başında, Panonya'da. Bu Panonya kimilerince Yeni Macaristan olarak adlandırılır. Hükümlerinin sırasında Attila ve Totila İtalya ve Gaul'da birçok krallığa hükmetmiştir
Otto: “Bugünlerde, Peçenekler tarafından kovulan ve İskitya'dan çıkan Macar kavmi, Avarları Panonya'dan kovdu ve orada kendileri yaşamaya başladı	Vincentius: ... Bu ülkeden iki tane vardır: Büyük ve Küçük. Büyük olan Suriye'nin ötesinde Meotides bataklıkları'ndadır. Buradan, Hunlar avlanmak için çıkmışlar ve geyikleri takip ederek yoğun bataklıklar ve toprakları geçmişlerdir, sonunda Panonya'ya ulaşmışlardır.	
Richardus: “... artık toprakları kalabalığı kaldıramadığı için insanları ile birlikte yedi liderin göçtüğü ikinci bir Büyük Macaristan'ı buldular. Birçok ülkeden geçip ve onları yok ettikten sonra, nihayetinde şu an Macaristan, o zamanlar ise Romanın otlakları olarak adlandırılan topraklara geldiler.	Anonymus: “İskitya ucu kuzeyden Karadeniz'e uzanan, Dentumoger olarak adlandırılan doğuda çok büyük bir yerdir. Uzak köşesinde.... Don olarak adlandırılan büyük bataklıkları olan bir nehir vardır. Doğusunda, İskitya'ya komşu Büyük İskenderin duvarlar hapsedtiği Gog ve Magog halkı bulunur... İskitya'nın ilk kralı Yafes oğlu Magog'tur ve bu halk onun ardından Macar olarak adlandırılmış, bu kraliyet soyundan...Kral Attila geldi... İskit toprakları, sıcak bölgeden uzak olduğu için, nesillerin çoğalması için elverişlidir. Ve çok büyük olmasına rağmen, üzerinde doğan nüfusun çoğunu ne besleyebilir ne de barındırabilirdi... Kral Attila'nın toprakları olduğu ile ilgili söylentilerden duydukları Panonya topraklarını kendileri için aramaya karar verdiler... Pannonya ülkesinin Romalıların otağı olduğunu söylenebilir.”	

Julian'ın Yolculuğunun Ardından Doğu Macarları

Julian'ın yolculuğunun ardından Macarların yurdu ya da rahiplerin yolculukları hakkında bilgiler içeren bazı kaynaklar karşımıza çıkmakta ve tüm bu bilgiler, kısmen de olsa Dominiken rahiplerin raporlarına dayanmaktadır (Németh 1930, 307,308). Bunlardan ilki Alman Kralı Konrad'a IV. Bela tarafından, Moğollara karşı yardım istemek için gönderilmiş bir mektuptur

(Bendefy 1936, 141). IV. Bela mektubunda Büyük Macaristan ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Güçlü bir şekilde inanıyoruz ki, iradesi her şeyi kontrol eden (Tanrı), insanlığın günahlarından dolayı, kendilerine Tartar diyen bu barbar halkın bozkırdan, uzak doğudan gelen çekirgeler gibi, günümüze kadar hala ayakta kalan birkaç kale ve hisar hariç, Büyük Macaristan’ı, Bulgaristan’ı, Kumaniya’yı, Rusya’yı ve Polonya’yı ve Morovya’yı, yok etmesine izin verdi.”(Makkai ve Mezey 1960, 149) .

Julian sonrası doğudaki Macaristan’dan bahseden ve Büyük Macaristan teriminin yanı sıra Başkırt ismini kullanan ilk seyyah Plano Carpinili Johannes’dır. O, 1245 yılında Papa IV. İnoçent tarafından Moğol hakanına elçi olarak gönderilmiştir. Eserinde sunduğu bilgilere göre, Julian’ın raporunda sunulan yolu takip etmemiş, hatta yol boyunca Macarlarla karşılaştığına dair bir bilgi dahi sunmamıştır. Ancak verdiği bazı bilgilerden doğudaki Macar yurdunun, Tartarlar tarafından fethedildiğine dair bilgiler duyduğu anlaşılmaktadır (Bendefy 1936, 120). Plano Carpinili Johannes, Macarlar hakkında şu bilgileri sunmaktadır:

“Bundan sonra Bilerlere yani Büyük Bulgarya’ya yöneldiler ve orada da her tarafı yakıp yıktılar. Ondan sonra, daha da kuzeye doğru çıkarak, Bascart¹² yani Büyük Macaristan’a gidip, onları da yendiler. Bu ülkeden sonra daha kuzeye doğru ilerleyip, bu sefer Korossitlerin ülkesine geldiler... (Moğolların) egemenlikleri altına almış oldukları ülkelerin adları şunlardır: Kıtay, Nayman, Solange, Kara-Hıtay, Kuman, Tumat, Oyrat, Karanit, Uygur, Su-Moğol, Merkit, Mecrit (Kerait), Sarı Uygur, Başkırt (yani Büyük Macarlar)... “Kumaniya, kuzeyde Rusya ötesinde Mordvinler, Bilerenler veya Büyük Bulgarlar, Başkırler yani Büyük Macarlar ve Başkırlerin ötesinde Parositler ve Samogetler, Samogetlerin arkasında zikredilen ve okyanus kıyısındaki tenhalarda yaşayan it suratlılar ile sınırdadır. Güneyde ise Alanlar, Çerkezler, Hazarar, Grekler, Konstantinopol, Gürcistan, Ermenistan, Türk ülkesi, saçlarını tamamen kazıyan Burtaçlar ve ayrıca Ziclerin ülkesi ile sınırlıdır. Batısında Macaristan ve Rusya bulunur.”(Ayan 2001b, 73,89,113).

Plano Carpinili Johannes’e Moğol hakanına elçilik seyahati boyunca eşlik eden ve çevirmenliğini yapan Benedictus Polonus da “De itinere Fratrum

---

¹² Macarlar için kullanılan Başkırt tanımlaması farklı kaynaklarda farklı şekillerde telaffuz edilmiş ve yazılmışlardır: Baskar, Baskatur, Bashkar, Bashkatur, Baschart, Biscart, Bascart, Bashart, Bistart, Bastard, Bascard, Pascatur, Pascatir, Pascatu bkz.: Róna-Tas, András, 1999. *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, CEU Press, 289 – 294. Ayrıca Macar – Başkırt eşleştirmesi için bkz.: J. Nemeth, 1966, 'Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren', Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, XVI, 1-21; Gyula Németh, 1930, A Honfoglaló Magyarság Kialakulása. Budapest; Osman, Karatay, 2020. *Macarlar Kökleri ve Türkler*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 84 – 104; Lewicki, T. and Káldy-Nagy, Gy., “Mađjar, Mađjaristān”, Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs; V. F. Minorsky, 1970, Hudud al-'alam. The regions of the world, London, 317- 22

Minorum ad Tartaros” (Fransiskan Rahiplerinin Tartarlara Seyahati Üzerine) adlı kısa kroniğinde Macarlarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Rusya’da sol tarafta pagan olan ve kafalarının arkasının büyük kısmını tıraş eden Mordvinler vardı, sonra pagan olan Bilerler, sonra eski Macarlar olan Başkirler, sonra köpek kafalı Sinosefali’ler, sonra küçük ve dar ağızları olan ve bu nedenle sıvı içip katı hiçbir şey yiyemeyen ve etin ve meyvenin buharını içine çeken Parocitaeler.”(Bendefy 1936, 142,143; Dawson 1955, 80,81).

Julian’ın ardıllarından bir diğeri ve en önemlisi Rubruklu Willem’dir. O, Julian’ın ikinci seyahatinden sonra (1253-1255), büyük hanın sarayına gitmiş ve Büyük Macaristan’la ilgili önemli bilgiler kaydetmiştir. Seyahatinde Moğolların kıyafetleri ile ilgili bilgi verirken Pascaut olarak isimlendirdiği Büyük Macaristan hakkında da şu ifadelere yer vermiştir:

“Rusya, Moksel, Büyük Bulgarya, Pascatu (yani Büyük Macaristan), Kırgız ülkesinden – ki bunların hepsi kuzeyde ve yoğun orman bölgelerindedir- ve onlara tabi diğeri birçok kuzey topraklarından kendi dünyamızda hiç görmediğim ve kışın giydikleri birçok türden değerli kürk gelir. (Ayan 2001a, 38; Bendefy 1936, 143; Dawson 1955, 101; Jackson 1990, 85,86)

Ardından başka bir yerde bir Macar rahip hakkında bazı bilgileri sunmaktadır:

“Sonunda eskiden rahip olan bazı Macarlar tarafından bulunduk. İçlerinden hala birçok ilahiyi ezbere söyleyebilen birine diğeri tarafından bir Papazmış gibi davranılıyor ve ölüleri için törenler düzenlemesi için (ona) başvuruluyordu. Bir diğeri ehline dil bilgisi eğitimi almıştı, çünkü ona söylediklerimizi kelimesi kelimesine anlıyor ancak cevap veremiyordu.”(Ayan 2001a, 65; Bendefy 1936, 144; Dawson 1955, 129,130; Jackson 1990, 135).

Rubruklu Willem, Büyük Macaristan hakkında çok önemli bilgiler sunmaya devam etmiştir:

“Etil (Volga)’in ötesinde 12 günlük mesafedeyken, Yayık (Ural) adında kuzeyden, Pascatur ülkesinden, gelen ve bahsettiğim denize dökülen büyük bir nehre rastladık. Pascatur’un dili Macarlar ile aynıdır. Bunlar çobandır ve hiç şehirleri yoktur ve toprakları batıda Büyük Bulgarya ile sınırdır. Bu bölgeden kuzeyde doğuya doğru ilerlerken, başka hiçbir şehir yoktur, yani Büyük Bulgarya içinde şehir bulunan son bölgedir.”

Bu cümlelerin ardından, İsidorus’tan bilgiler sunarak eski Macaristan hakkında bilgiler vermeye devam etmektedir:

“Pascaturların bu ülkesinden, daha sonra Macarlar olacak, Hunlar gelmiştir ve bu nedenle burası Büyük Macaristan’dır. İsidorus, bunların korkunç atlarıyla Kafkas Dağları’nın arasında bulunan, İskender’in, vahşi kavimleri dışarıda tutan, setlerini aştılar, sonuç olarak Mısır’a kadar onlara vergi ödendi. Bunun dışında Fransa’ya kadar bütün ülkeleri istila etmişlerdir ki bu da bugünkü Moğollardan daha güçlü olduklarını gösterir.

Valaklar, Bulgarlar ve Vandallar da onlara bağlı idiler.”(Ayan 2001a, 66,67; Bendefy 1936, 143; Dawson 1955, 131; Jackson 1990, 138,137).

Bu çok önemli bilgilerin ardından Rubruklu Willem, kaynağı hakkında çok kritik bir detay sunmaktadır:

“Pascatur toprakları hakkında söylediklerimi, Moğolların gelmesinden önce oraya giden Dominiken rahiplerden öğrendim. O zamanlarda Müslüman komşuları Bulgarlar tarafından fethedilmişlerdi ve birçoğu Müslüman olmuştu. Geri kalanlar kroniklerden edinilebilir çünkü İstanbul’un ötesinde bulunan ve şimdi Bulgarya, Slovakya ve Slovenya adını taşıyan bu eyaletlerin, önceleri Grek eyaletleri ve Macaristan’ın ise Panonya olduğu kabul edilen bir gerçektir.”(Ayan 2001a, 67; Bendefy 1936, 143,144; Dawson 1955, 131; Jackson 1990, 139, 140).

Rubruklu Willem’in bu bilgileri aldığı rahiplerin Julian’ın seyahati sırasında geride kalan iki yoldaşı olduğunu iddia edenler olduğu gibi (Zoltán 1923, 20), Julian’ın seyahatinden sonraki yıllar içerisinde bölgeye birçok Macar rahibin gittiği bilindiğinden bu ihtimalin inkâr edilemese de kesin bir çıkarım da olamayacağını söyleyenler bulunmaktadır (Bendefy 1936, 159).

Julian’ın yolculuğundan bahseden ve Macarları İskitlere bağlayan bir diğer kaynak Sistersiyen tarikatına mensub Trois-Fontaines Manastırı’nda rahip olan Alberic’in 1232-1252 yılları arasında yazdığı ve dünyanın yaratılışından 1241 yılına kadar olan olayları ele aldığı “Chronica Albrici Monachi Trium Fontium” adlı eseridir. Albericus’un eserinde Liudprand, Sigebertus Gemblacensis ve Otto Frisingensis gibi Orta Çağ yazarlarını kaynak olarak kullanmıştır (Bendefy 1936, 144; Hóman 1925, 5,6; Latzkovits 1934, 19). O, Otto’dan aldığı bilgiler ile 893 yılında şu bilgileri vermektedir: “*Bugünlerde İskitya’dan çıkan Macar ulusu Panonya’ya yerleşti.*”

1237 yılında ise Macaristan’dan aldığı görülen bilgiler dahilinde Julian’ın yolculuğundan bahsetmektedir:

“... dört dominiken rahibi Macaristan’dan yola çıktı ve 100 gün sonra Eski Macaristan’a ulaştı. Döndüklerinde Tartarların çoktan Eski Macaristan’ı istila edip yönettiğini rapor ettiler.”(Bendefy 1936, 145; Hóman 1925, 11, 12, 16; Kristó 1995, 263,264; Latzkovits 1934, 73, 77,78).

Büyük Macaristan terimini kullanan bir diğer kişi ise Alban Manastırı rahibi Parisli Matthew’dır. 1259 yılına kadarki olayları işlediği kroniğinde, biri 1238 diğeri 1239 yılında olmak üzere Büyük Macaristan terimini iki defa kullanmaktadır. Tartarların Memleketlerinden Çıkmaları ve Kuzey Bölgeleri Tarumar Etmeleri Hakkında, 1238 yılı:

“Bu sıralarda Müslümanlar tarafından, dağın yaşlı adamı adına, Fransız kralına kuzey dağlarından canavarca ve insanlık dışı bir ırkın çıktığını ve doğunun büyük, zengin topraklarını istila ettiğini, Büyük Macaristan nüfuzunu azalttığını ve korkunç elçiler ile tehdit edici mesajlar

gönderdiğini... söyleyen özel elçiler gönderildi.” (Bendefy 1936, 145; Giles 1852a, 131; Özcan 2013, 31).

Macaristan Kralı ve Diğer Krallıklar Tatarlar Tarafından Nasıl Yenildiler, 1239 yılı: “Bu sıralarda Hıristiyan ülkeleri istila eden ve büyük katliamlar uygulayan, Büyük Macaristan’da orada burada dolanan insanlığın barbar bir ırkı Tartarlar, yenildi ve geri çekilmeye zorlandı.”(Bendefy 1936, 145; Giles 1852a, 253; Özcan 2013, 33). Parisli Matthew, ayrıca bir Macar piskoposun Paris piskoposuna yolladığı, Macar kralı tarafından gönderilen Fransisken ve Dominiken rahipler ile ilgili bazı ilginç bilgileri içeren, 1242 tarihine dayandırılan bir mektubu da eserinde sunmaktadır. Macaristanlı bir Piskoposun Paris Piskoposuna Mektubu, 1242 yılı:

“Tartarlar) önlerinden, Rusya içlerine, ikisi yakalanıp Macaristan kralına gönderilen, bazı casuslar yolladılar. Bunlar, benim gözetimimdeydi ve onlardan, size ilettiğim bazı yeni bilgiler öğrendim. Ülkelerinin nerede olduğunu sordum ve bana dağların ötesinde, Egogg isimli nehrin yanında olduğunu söylediler ve ben bu insanların Gog ve Magog olduklarına inanıyorum...Onlar hakkında kesin olarak güvenilebilecek yeni şeyler duyamıyoruz çünkü Mordvin denen ve ayırım yapmadan her şeyi katleden bir halk onlardan önce gelir; ve hiçbiri, bir adam öldürmeden ayakkabısını giymeye cesaret edemez. Macaristan kralının keşif için gönderdiği Fransiskenleri, Dominikenleri ve diğer elçileri de öldürenlerin onlar olduğuna inanıyorum...”(Bendefy 1936, 146; Giles 1852b, 449,450; Özcan 2013, 60,61).

Parisli Matthew’dan kalma 1260 tarihli “*Mappa terrae habitabilis*” isimli bir haritada da Büyük Macaristan, İskitya ve Küçük Macaristan (Panonya) arasına yerleştirilmiştir (Bendefy 1936, 146; Zoltán 1923, 22).

Julian’ın seyahatinin ardından bazı Papalık metinlerinde de doğudaki Macaristan hakkında bazı ifadeler geçmektedir. Papa IV. İnoçent, 1253 yılında doğu ülkelerine misyonerlik faaliyetleri için gönderdiği rahiplere bazı özel yetkiler sunmuş ve mektubunda anılan ülkelerin arasında “*Macarların topraklarındaki Büyük Macaristan*” ifadesi kullanılmıştır (Bendefy 1936, 148, 149; Zoltán 1923, 23).

Doğudaki Macar yurdu hakkında İskitya ve Başkir terimlerini kullanan bir diğer kişi ise 13. yüzyıl Macar kronikçisi Kézai Simon’dur. Kézai Simon, Macar kralı IV. László döneminde sarayda rahiplik görevinde bulunmuştur ve 1282 yılı civarında günümüzde hâlâ mevcut olan “*Gesta Hunnorum et Hungarorum*” adlı eserini yazmıştır. Kézai Simon’un eserin tamamının tek yazarı mı olduğu, yoksa daha eski bir Gesta’yı düzenleyip bazı eklemeler mi yaptığı günümüzde tartışılmalı bir konudur. Kézai Simon; Anonymus, Jordanes, Paulus Diaconus ve Godefridus Viterbiensis’in eserlerinden faydalanmasının yanı sıra Macar kralı V. István döneminde (1170-72) Üstat Ákos tarafından yazıldığı ileri sürülen günümüzde kayıp bir Gesta’dan alıntılar da yapmıştır (Veszprémy ve Schaer 1999, XXII-XXIV). Mályusz Elemér, Üstat Ákos’un 1235’de IV. Béla’nın taç

giyme töreninde mevcut bulunduğunu belirtmekte (Mályusz 1971, 118) ve Attila Zsoldos, onun 1235-1244 yılları arasında Peşt'te piskopos vekilliği görevini yaptığını ve ardından IV. Béla'nın saray papazlığı görevini üstlendiğini, 1248-1261 yıllarında IV. Béla'nın eşi kraliçe Laszkarisz Mária'nın danışmanlığını yaptığını bildirmektedir (Zsoldos 2011, 115). György Gyöffy de Kézai Simon'un, V. István döneminde yazılan Üstat Ákos'un eserini düzenleyerek kendi eserini oluşturduğunu ileri sürmektedir. O, Üstat Ákos'un Moğol istilası öncesinde Peşt'de bir kilise rahibiymiş, Moğol istilası sonrası kraliçenin danışmanı olduğundan, sarayda ve Peşt Dominiken Manastırı'nda üstlendiği görevleri sırasında IV. Béla tarafından gönderilen Dominikenlerin keşifleri hakkındaki haberleri duymuş olabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle Kézai Simon, eserinde Macarların yurdunu tekrar gözden geçirerek İskitya tanımlamasını, Anonymus'un Dentumoger terimini Dentia ve Mogoria olarak ayırıp bunlara ayrıca Barsatia'yı da ekleyerek genişletmiş olmalıdır. György Gyöffy, Kézai Simon'un Macarların vatanını günümüzdeki Başkurdistan ile aynı yer olarak ele aldığını ve bu tanımlamanın da Julian'ın keşfinden öncesine götürülemediğini ifade etmektedir (Gyöffy 1986, 35,36). Kézai Simon, eserinde Macarları Yasef'in torunu Nemrud'un oğlu Hunor ve Magor soyundan Hunlar ile bağlamış ve şu bilgileri sunmuştur:

“...sonunda Tufandan sonra Sam, Ham ve Yafes'ten yetmiş iki millet geldi: yirmi ikisi Sam'den, otuz üçü Ham'den ve on yedisi Yasef'den.... Yasef'in soyu Thana'nın oğlu dev Menrot (Nemrut)...Dillerin karışımından sonra dev, şu an Fars olarak adlandırılan Havilah topraklarına girdi ve burada karısı Eneth'ten Hunor ve Magor adında iki oğlu oldu. Hunlar ya da Macarlar, işte bunlardan soylarını almaktadır... Bir gün Meotis Bataklıkları'na avlanmak için gittiklerinde kırlarda bir dişi geyik ile karşılaştılar. Onu takip ettiklerinde, önlerinden kaçtı. Sonra gözlerinin önünde kayboldu ve ne kadar ararlarsa arasınlar onu bulamadılar. Ancak bu bataklıkta dolanırken bu toprakların sığır otlatmak için uygun olduğunu gördüler. Sonra babalarına geri döndüler ve iznini aldıktan sonra tüm eşyalarını alıp Meotis Bataklıkları'nda yaşamaya gittiler...Alanların prensi Dula'nın da iki kızı kaçırılanlar çocuklar arasındaydı. Hunor, biri ile evlendi ve Mogor, diğeri ile ve Hunlar, soylarını bu kadınlara borçludurlar. Ve bataklıkta kaldıkça, çok güçlü bir halk oldular ve toprak onları barındırmak ve beslemek için yeterince büyük değildi. Bu nedenle İskitya'ya gözcüler yolladılar ve İskitya'nın keşfinden sonra çocukları ve sığırları ile birlikte oraya gidip yerleşmeye kadar verdiler... İskitya diyarının aslında tek bir sınırı var ama yönetimsel olarak Barsaita, Dencia ve Mogoria adıyla üç krallığa ayrılmıştır. Ayrıca burasının, çok önceleri İskitya fethedildiğinde Hunor ve Magor'un oğulları arasında paylaşılan, 108 aileyi temsil eden 108 bölgesi vardır. Saf Macar ulusu, sadece bu 108 aileden gelir, daha fazlasından değil.”(Veszprémy ve Schaer 1999, 9-25).

Barsatia, Başkir toprakları için kullanılmışken Dencia ve Mogoria isimlerinin kaynağı muhtemelen Anonymus'un eseri Bölüm 1'deki Dentumoger terimidir (Gyöffy 1986, 35,36; Veszprémy ve Schaer 1999, dipnot. 2).

1288 yılına gelindiğinde ise Papa IV. Nicholas, bir mektubunda isimlendirdiği ülkeler arasında Büyük Macaristan ifadesine yer vermiştir:

“İncilin ışığını ilkel insanlara ulaştırmak sadece Fransiskenlerin değil ayrıca Dominikenlerin de zorunlu bir görevidir: çünkü Roma'nın Kutsal Papasının ilahi kelimelerin, Araplara...Mordvinlere, Tatarlara, Büyük Macaristan Macarlarına... ve sürüden ayrı bölgelerde, doğudaki çok uzaklardaki insanlara bildirme görevini emanet ettiği havariyel mektuplar bulunduğu için...”(Bendefy 1936, 149; Zoltán 1923, 23).

Doğudaki Macarlardan son bahseden metin ise 1329 yılında Papa XXII. John'un mektubudur:

“Bana Asya Macarlarının, Malchaytların ve Alanların sağlam dindarlığının büyük ihtişamını bildirdiler...Bunların arasında Macarların kraliyet soyundan gelen Jeretány bizden (Papa) bir Katolik önder göndermemizi istedi.”(Bendefy 1936, 151; Zoltán 1923, 24).

Julian'ın yolculuğunun ardından doğudaki Macar yurdu ile ilgili verilen bilgileri özet olarak bir tabloda sunmak, bu konuda daha net bir görüş ortaya sunacaktır.¹³

IV. Bela'nın Mektubu:	Plano Carpinili Johannes:	Benedictus Polonus:
“Güçlü bir şekilde inanıyoruz ki, iradesi her şeyi kontrol eden Tanrı, insanlığın günahlarından dolayı, kendilerine Tartar diyen bu barbar halkın bozkırdan, uzak doğudan gelen çekirgeler gibi, günümüze kadar hala ayakta kalan birkaç kale ve hisar hariç, Büyük Macaristanı, Bulgaristanı, Kumaniyayı, Rusyayı ve Polonyayı ve Morovya'yı, yok etmesine izin verdi	“...kuzeye doğru çıkarak, Bascart yani Büyük Macaristan'a gidip, onları da yendiler... (Moğolların) egemenlikleri altına almış oldukları ülkelerin adları şunlardır: Kutay, Nayman, Solange, Kara-Hitay, Kuman, Tumat, Oyrat, Karanit, Uygur, Su-Moğol, Merkit, Mecrit (Kerait), Sarı Uygur, Başkirt (yani Büyük Macarlar) ... Kumaniya, kuzeyde Rusya ötesinde Mordvinler, Bilerenler veya Büyük Bulgarlar, Başkirtler yani Büyük Macarlar ...	“Rusya'da sol tarafta pagan olan ve kafalarının arkasının büyük kısmını tıraş eden Mordvinler vardı, sonra pagan olan Bylerler, sonra eski Macarlar olan Başkirtler, sonra köpek kafalı Sinosefali'ler, sonra küçük ve dar ağızları olan ve bu nedenle sıvı içip katı hiçbir şey yiyemeyen ve etin ve meyvenin buharını içine çeken Parocitaeler
Rubruklu Willem:		
Bunlar onlara Rusya, Moksel, Büyük Bulgarya, Pascatu yani Büyük Macaristan, Kırgız ülkesinden gelir ... Volga'dan ayrıldıktan on iki gün sonra, adı Yayık (Ural) olan büyük bir nehre rastladık. Kuzeyden Pascatur ülkesinden gelir ve aynı denize (Hazar) dökülür. Pascaturlar ve Macarlar aynı dili konuşurlar. Bunlar yerleşimi olmayan göçebelilerdir. Ülkelerinin batısında Büyük Bulgarya bulunur...Pascaturların ülkesinden daha sonra Macarlar olarak adlandırılan Hunlar gelmiştir. Bu nedenle buraya Büyük Macaristan da		

¹³ Tabloda verilen bilgiler metin içerisinde yukarıda kaynakları ile verildiğinden dolayı tablo için ayrı bir kaynak listesi sunulmamıştır.

<p>denir. İsidorus, bunların çevik atlarıyla ormanları aştıklarını ve İskender'in vahşi kavimlerin Kafkas Dağları'nı geçmelerini önlemek istediğini belirtir ...Pascatur toprakları hakkında burada yazdıklarını, Moğolların bu ülkeye gelmesinden önce oraya giden Dominikenlerden biliyorum... Macaristan ise önce Panonya idi</p>		
<p>Alberic:</p> <p>"Bugünlerde İskitya'dan çıkan Macar ulusu Panonya'ya yerleşti... ..dört dominiken rahibi Macaristan'dan yola çıktı ve 100 gün sonra Eski Macaristan'a ulaştı. Döndüklerinde, Tartarların çoktan Eski Macaristan'ı istila edip yönettiğini rapor ettiler</p>	<p>Parisli Matthew:</p> <p>...Büyük Macaristan nüfuzunu azalttığını ve korkunç elçiler ile tehdit edici mesajlar gönderdiğini... söyleyen özel elçiler gönderildi... Bu sıralarda Hristiyan ülkeleri istila eden ve büyük katliamlar uygulayan, Büyük Macaristan'da orada burada dolanan insanlığın barbar bir ırkı Tartarlar...</p>	<p>Mappa terrae habitabilis: "Harita üzerinde Büyük Macaristan, İskitya ve Küçük Macaristan (Panonya) arasına yerleştirilmiştir." Sicia Polonia Maior hungaria Austria Minor hungaria Duringia</p>
<p>Kézai Simon:</p> <p>Yasef'in soyu Thana'nın oğlu dev Menrot (Nemrut)... karısı Eneht'ten Hunor ve Magor adında iki oğlu oldu. Hunlar ya da Macarlar işte bunlardan soylarını almaktadır... Bir gün Meotis Bataklıkları'na avlanmak için gittikleri o gün kırlarda bir dişi geyik ile karşılaştılar. Onu takip ettiklerinde, önlerinden kaçtı... Ancak bu bataklıkta dolarken bu toprakların sığır otlatmak için uygun olduğunu gördüler. Sonra babalarına geri döndüler ve iznini aldıkları sonra tüm eşyalarını alıp Meotis Bataklıkları'nda yaşamaya gittiler...Alanların prensi Dula'nın da iki kızları kaçırılanlar çocuklar arasındaydı. Hunor biri ile evlendi ve Mogor diğeri ile ve Hunlar soylarını bu kadınlara borçludurlar. Ve bataklıkta kaldıkça, çok güçlü bir halk oldular ve toprak onları barındırmak ve beslemek için yeterince büyük değildi. Bu nedenle İskitya'ya gözcüler yolladılar ve İskitya'nun keşfinden sonra çocukları ve sığırları ile birlikte oraya gidip yerleşmeye kadar verdiler... İskitya diyarının aslında tek bir sınırı var ama yönetsel olarak Barsaita, Dencia ve Mogoria adıyla üç krallığa ayrılmıştır. Ayrıca burasının, çok önceleri İskitya fethedildiğinde Hunor ve Magor'un oğulları arasında paylaşılan 108 aileyi temsil eden 108 bölgesi vardır. Saf Macar ulusu sadece bu 108 aileden gelir daha fazlasından değil...</p>		
<p>Papa IV. Nicholas</p> <p>... çünkü Roma'nın Kutsal Papasının ilahi kelimelerin Araplara...Mordvinlere, Tatarlara, Büyük Macaristan Macarlarına... ve süürden ayrı bölgelerde, doğudaki çok uzaklardaki insanlara bildirme görevini emanet ettiği havarisel mektuplar bulunduğu için</p>	<p>Papa XXII. John</p> <p>Bana Asya Macarlarının, Malchaytların ve Alanların sağlam dindarlığının büyük ihtişamını bildirdiler...Bunların arasında Macarların kraliyet soyundan gelen Jeretány bizden (Papa) bir Katolik önder göndermemizi istedi</p>	

Sonuç

Metinlerin incelenmesi sonucunda Eski ve Yeni, Büyük ve Küçük iki Macaristan ifadesini kullanan ilk kaynaklar Godefridus ve Vincentius'tur. Ancak Eski Macaristan, Büyük Macaristan düşüncesinin kökeninin çok daha eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Bunun, aslında Latin literatüründe Got, Hun, Avar ve Macarların tek bir halk olarak algılanmasından kaynaklandığı ve bu halkların kökeni hakkında bilgilerin, kronikçiler tarafından, yüzyıllarca

bir önceki kaynaklardan alıntılar yapılarak söz konusu halkların tarihleri hususunda kullanıldığı ifade edilebilir. Macarlar, Latin dünyasının aksine Araplar ile daha çok irtibatta bulunmuş, ticaret bağlarını sürdürmüştür. Macaristan'da, Julian'ın seyahatine kadar Müslüman toplulukları mevcut bulunmuş, bunlardan bazıları doğudaki Müslümanlar ile iletişim içerisine girmiş hatta Müslüman savaşçılar, Macar ordusunun hizmetine dahi alınmıştır. Doğu ile tüm bu bağlantılara rağmen Macar kronikçiler, Macarların kökeni noktasında Latin literatürünü benimsemeyi tercih etmiş görünmektedir. Metinlerin incelenmesi sonucunda, bu kaynaklarda doğudan gelen halkların (İskit, Got, Hun, Avar, Macar) *İskitya'da / Meotias'da / geçilemeyen bataklık bölgede* yaşadıkları öğrenilmektedir. Kimi kaynakta Büyük İskender tarafından hapsedildiğinden, kimi kaynakta da bataklıkların geçilmez olduğundan dolayı bu bölgede uzun süre yaşadığından bahsedilen bu halk, nüfus çokluğundan dolayı yeni yerler aramak amacıyla Meotias'dan çıkmıştır. Ayrıca bazı kaynaklarda bu yolculuğa bir geyiğin önderlik ettiği ifade edilmiş, nihayetinde de Panonya'ya yerleşmişlerdir. Macarların kökenleri de Yafes oğlu Magog'a bağlanmakta ve bu soyun devamı Attila, Hunların atası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Richardus'un raporunda bahsettiği doğudaki Macarlar ile ilgili bilgileri bulduklarını iddia ettiği "Macar tarihi" ifadesinin, hangi kaynaklar olduğu metinde belirtilmese de bunun, Anonymus'un Gestası olduğu düşünüldüğü gibi, ondan öncesinde yazılan ve günümüzde kayıp olan daha eski bir gestanın da olabileceği öne sürülmekte; tüm bu yazılı metinlerin yanı sıra, sözel hafızadaki bilgilerin de bu yolculuğa rehberlik ettiği belirtilmektedir. Richardus'un "*toprakların kalabalığı kaldıramadığı için insanları ile birlikte yedi liderin göçtüğü*" ve "*Romalıların otlakları*" ifadelerinin, Anonymus'tan alındığı da net olarak görülebilmektedir.

Julian'ın ön plana getirdiği bu Büyük Macaristan tezi, kendisinden sonra da Plano Carpinili Johannes, Rubruklu Willem gibi önemli seyyahların raporlarında, bazı Papalık metinlerinde, Kézai Simon gibi Macar kronikçilerin eserlerinde de yer edinmiştir. Julian sonrası doğudaki Macar yurdu ile ilgili bilgilerde artık coğrafi olarak daha net tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. İslam kaynaklarının yanı sıra Latin literatüründeki tanımlamalarda da Macarlardan Başkir ve doğudaki Macar yurdundan da Başkir toprakları olarak bahsedilmektedir. Bu bilgiler içerisinde Baskir, Bascart, Pascatur, Barsaita gibi terimlerin kullanıldığı ve Doğu Macarlarının Başkirler ile özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır. Doğudaki Macarların yurtları ile ilgili yukarıda verilen terimlerin yanı sıra, orijinal anlamında "Büyük Macaristan" ifadesinin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bilgilerin, Rubruklu Willem'in açıkça ifade ettiği gibi Julian ve Dominiken rahiplerin keşiflerinden öğrenildiği görülebilmekte ve bu tanımlamalarda Julian'ın öncüllüğü ortaya çıkmaktadır. Tüm bu veriler ışığında, Latin literatüründeki Başkir – Macar

eşleştirilmesi ve Büyük Macaristan'ın coğrafi konum olarak günümüz Başkurdistan olarak tanımlanması, Julian'ın keşifleri sonucunda ortaya çıkmış olduğu söylenebilmektedir.

Kaynakça

- Ayan, Ergin. 2001a. *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk: Wilhelm von Rubruk*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- . 2001b. *Plano Carpini'nin Mogolistan Seyahatnamesi*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Bachrach, Bernard S., ve David S. Bachrach. 2014. *Deeds of the Saxons*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Bendefy, László. 1936. *Az ismeretlen Juliánusz: A legelső magyar ázsiautató életrajza és kritikai méltatása*. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- Berend, Nora, József Laszlovszky, ve Béla Zsolt Szakács. 2007. "The Kingdom of Hungary". İçinde *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c.900-1200*, ed. Nora Berend. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Bowlus, Charles R. 1995. *Franks, Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788-907*. University of Pennsylvania Press.
- Cholnoky, Jenő. 1935. "Julianus Barát". *Turán* (18): 8-15.
- Czeglédy, Károly. 1943. "Magna Hungaria". *Századok* (77): 277-306.
- Dawson, Christopher. 1955. *The Mongol Mission*. New York: Sheedd and Ward.
- Erdélyi, László. 1902. 1 *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története :a Magyar kereszténység, királyság és Benczés-Rend fönnállásának kilencszázados emlékére*. Stephaneum, A Szent-István-Társulat Nyomdája: Budapest :
- Giles, John Allen. 1852a. 1 *Matthew Paris's English History : From the Year 1235 to 1273*. London: H.G. Bohn.
- . 1852b. 3 *Matthew Paris's English History : From the Year 1235 to 1273*. London: : H.G. Bohn.
- Györffy, György. 1986. "Napkelet Fölfedezése". İçinde *Julianus barát és napkelet fölfedezése*, ed. György Györffy ve Izabella Gy Ruitz. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 7-57.
- . 1988. *Anonymus: Rejtély avagy történeti forrás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hóman Bálint. 1925. *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. Századi Leszármazói*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Jackson, Peter. 1990. *The Mission of Friar William of Rubruck: His Journey to The Court of the Great Khan Möngke, 1253-1255*. London: The Hakluyt Society.
- Justin. 1994. *Epitome of the Philippic History Of Pompeius Trogus*. Atlanta: Oxford University Press.
- Kristó, Gyula, ed. 1995. *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.
- . 1998. *Magyarország története 895-1301*. Budapest: Osiris Kiadó.
- . 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest: Lucidus.

- Latzkovits, László. 1934. *Alberik világkrónikájának magyar adatai: Forrástanulmány*. Szeged.
- Macartney, C. A. 1951. *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VI-VII*. Oxford: Basil Blackwell.
- . 1953. *The Medieval Hungarian Historians: A Critical and Analytical Guide*. Cambridge University Press.
- MacLean, Simon, ed. 2009. *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe: The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. Manchester: Manchester University Press.
- Makkai, László, ve László Mezey. 1960. *Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI-XIV. század*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mályusz, Elemér. 1971. *Az V. István-kori gesta*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Moravcsik, Gyula. 1967. *Constantine Porphyrogenitus de Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.
- Németh, Gyula. 1930. *A Honfoglaló Magyarság Kialakulása*. Budapest: Hornyászkó Viktor R.-T. M. K. Udv. Könyvnyomda.
- Otto of Freising. 2002. *The Two Cities; a Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D.* ed. Charles Mierow. New York: Columbia University Press.
- Özcan, Altay Tayfun. 2013. “Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar”. *Tarih Okulu Dergisi* (XVI): 23-77.
- Pal, Engel. 2001. *Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London ; New York: I.B.Tauris.
- Paul the Deacon. 2003. *History of the Lombards*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rady, Martyn, ve László Veszprémy, ed. 2010. *Anonymus and Master Roger*. Central European University Press.
- Szabó Károly. 1861. *Rogierius mester, váradı kanonok Siralmas éneke Magyarországnak IV-dik Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról*. Pest: Ráth.
- Şeşen, Ramazan. 2020. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- The Annals of St-Bertin:Ninth-Century Histories I*. 1991. Manchester: MUP.
- Veszprémy, László, ve Frank Schaer, ed. 1999. *Simon Kézai, Gesta Hungarorum: The Deeds of the Hungarians*. New York: Central European University Press.
- Zoltán Gombocz. 1923. “A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (II.)”. *Nyelvtudományi Közlemények* (46): 1-33.
- Zsoldos, Attila. 2011. *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete.

EK:

Papa IX. Gregory Zamanında Rahip Richardus Tarafından Edinilen Büyük Macaristan'daki Olaylar Hakkında¹⁴

(1) Hıristiyan Macarların Tarihinde, artık toprakları kalabalığı kaldıramadığı için insanları ile birlikte yaşayabilecekleri bir yer bulmak amacıyla yedi liderin göçtüğü ikinci bir Büyük Macaristan'ı buldular. Birçok ülkeden geçip ve onları yok ettikten sonra, sonunda şu an Macaristan, o zamanlar ise Romanın otlakları olarak adlandırılan topraklara geldiler. Diğer yerlerin arasından burayı, üzerinde yaşayan halkları fethederek, kendilerine yerleşim yeri olarak seçtiler. Burada da sonunda ilk kralımız Aziz István, onları Hıristiyan inancına sevk etti; onların soyları Macarlar ise bugünkü paganlar gibi inançsızlık içinde kaldılar

Bunları Macar Tarihi'nde bulmaları üzerine Dominiken rahipler, Macar Tarihi'nde buldukları, atalarının geldiği bu Macarlara inançsızlık içerisinde hata yaptıkları için üzüldüler. Bu nedenle, dört arkadaşı onları nerede olursa olsun Tanrı'nın yardımıyla bulmaları için gönderdiler. Eskilerin yazdıklarından tek bildikleri (onların) doğuda yaşadıklarıydı, ama nerede olduklarına dair bir fikirleri yoktu.

Gönderilen bu keşişler, denizde ve karada maruz kaldıkları pek çok zorluktan sonra onları(Macarları) üç yıl boyunca aradılar ama yollardaki pek çok tehlikeden dolayı Otto adında, bir tüccar gibi davranarak seyahat eden bir rahip dışında onların izlerini bulmayı başaramadılar. O, bir pagan ülkesinde dilini (Macarca) konuşan bazı insaları buldu ve bunların aracılığıyla hangi bölgede yaşadıklarını öğrendi ama bölgelerine gitmedi. Kendisi ile birlikte geri gidip onların arasında Hıristiyan inancı telkin edecek kardeşleri yanına almak için Macaristan'a geri döndü. Ancak, (O) pek çok zorluğun sonucunda, dönüşünün sekizinci gününde, onları (Macarları) bulmanın tüm yollarını anlattıktan sonra İsa'ya göçtü.

(2) Ve inançsızları döndürmeyi arzulayan Dominiken kardeşler, tekrar dört kardeşi sözü edilen bu halkı aramaları için gönderdiler. Kardeşlerinin kutsamasını aldılar, kilise kıyafetlerini dünyevi kıyafetler ile değiştirdiler, saçlarını ve sakallarını pagan usüllerine göre uzattılar ve bugünkü Macar kralı Bela'nın maiyetinde ve masraflarının kendisi tarafından karşılanması ile Asen (II. İvan Asen) yönetimindeki Bulgaristan ve Romanya üzerinden Konstantinopolis'e ulaştılar. Orada denize açıldılar ve otuz üç gün sonra, prensin ve halkının kendilerini Hıristiyan olarak andıkları, Yunan harfleriyle yazan ve rahiplerinin Yunan olduğu Zikiá (Scythia) olarak adlandırılan bölgeye, Matrica şehrine vardılar. Bu prensin yüz eşinin olduğu söyleniyor. Erkekler saçlarını tamamen kazıyor ve sakallarını süslü bir şekilde uzatıyorlar; asalet simgesi olarak sol kulaklarının üzerinde kısa bir saç bırakan ve geri kalan saçlarının tamamını kazıyan asilleri hariç. Burada seyahat arkadaşı beklentisiyle

¹⁴ Györffy, György. 1986. "A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből". *Julianus barát és napkelet fölfedezése*, ed. György Györffy ve Izabella Gy Ruitz. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 61-70; Julian'ın iki seyahatinin de raporlarının Türkçe'ye çevirisi için bkz: Altay Tayfun Özcan 2020. *Moğollar Avrupa'da, Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, İstanbul, Kronik, 49-85.

elli gün kaldılar. Ve Tanrı, onlara kralın yüz eşinin arasında en yücesi olan hanımefendiyi bahşetti, öyle ki (hanımefendi), onları muhteşem bir sevgiyle kucakladı ve tüm ihtiyaçlarını karşıladı.

Bahsi geçen hanımefendinin tavsiyesi ve yardımıyla birlikte buradan yola devam ettiler ve on üç günde, ne bir evin ne de bir insanın bulunduğu çöly geçtiler. Burada, Alania olarak anılan, Hristiyanlar ve paganların karışık olarak yaşadığı topraklara geldiler. (Burada) Ne kadar çok köy varsa o kadar çok prens var ve bunların hiçbirisi kendisini diğerlerine tabi olarak görmez. Prenslerin ve köylerin arasında bitmeyen bir savaş vardır. Ekin zamanı köydeki tüm erkekler, silahlarıyla birlikte tarlaya giderler ve ekin de hep birlikte toplanır. Bölgenin enine boyuna her yerinde bunu böyle yaparlar ve köyün dışında ne yaparlarsa yapsınlar, ister odun toplasınlar ister başka bir şey yapsınlar, hep birlikte silahlı olarak giderler. Az bir kişi ile birlikte, pazar günü sabahtan akşama olan vakit hariç, köyden canlarını tehlikeye atmadan, tüm hafta çıkamazlar. Buna o kadar saygı gösteriliyor ki bu zamanda ne kötülük yapmış olursa olsun, ne kadar çok düşmanı olursa olsun, ailesini öldürdükleri ya da kendisine karşı suç işledikleri kişiler arasında, silahlı ya da değil, güvenle dolaşabilirler. Burada, kendilerine Hristiyan diyenler, içerisinde farenin öldüğü ya da içinden bir köpeğin yediği bir kaptan, bir rahip bunu kutsamadan içmez ya da yemezler ve tersini kim yaparsa yapsın Hristiyanlıktan çıkarılırlar. Diğer taraftan, eğer içlerinden birisi herhangi bir sebepten dolayı bir adamı öldürürse, bunu ne kınarlar ne de kutsarlar, çünkü onlar arasında öldürmek önemsenmez. Haç ise o kadar saygı görür ki ister oralı ister yabancı olsun, üzerlerine hiçbir şey alamayan fakirler, bayraklarının yanına bir haç koyup onu taşırsa, Hristiyan ve paganların arasında her zaman aynı şekilde (güvenle) dolaşabilirler.

Buradan itibaren, kardeşler, bu civarda yaşadıkları söylenen Tartarlardan korkularından dolayı, diğer kardeşlerini yolculuğa devam etmeye ikna edemediler. Bu nedenle, araladından ikisi geri döndü ve ikisi bu bölgede kaldı; zira burada büyük ihtiyaç içerisinde, ne ekmek yedikleri ne de sudan başka bir şey içtikleri altı ay süreyle kaldılar. Kutsal kardeşlerden birisi, kaşık ve diğer şeyler hazırladı; bazen kendilerine sunulan ve onları sadece çok az şekilde idame edebilecek darı için. Bu nedenle, aralarından iki kişiyi satmaya karar verdiler ki böylece diğerleri yolculuklarına devam edebilsinler diye, ama ne toprak sürmeyi ne de buğday öğütmeyi bildiklerinden, hiçbir alıcı bulamadılar. Bu yüzden, ihtiyaçların zorlamasından dolayı, iki tanesi Macaristan'a geri döndü ve diğer ikisi, başladıkları yolculuklarını sonlandırmak istemediklerinden dolayı orada kaldılar.

(3) Sonunda onlar, birkaç paganın grubunda bozkır sahrasında, külün altında pişmiş ve o kadar küçük olduğu için beş günde doymadan yedikleri ekmek dışında başka hiçbir şey yemedikleri otuz yedi gün boyunca yol aldılar. Sağlıklı ama güçsüz olan rahip, büyük çaba ve acı içerisinde olan arkadaşını bozkırdan sevinçle çıkardı; ve kendisinden çok onun (diğer kardeş) için üzülen hasta kardeş, kendisiyle ilgilinmesinden dolayı Tanrının işini ihmal eder diye, ona sık sık kendisini ölü ya da işe yaramaz, bir ağaç gibi arkada bırakmasını söyledi. Ancak o, bu düşünceyi kabul etmedi ve ölümüne kadar yolda onunla ilgilendi. Paraları olduğunu düşündükleri için, pagan yoldaşları, onları neredeyse öldürüp üstlerini arayacaklardı.

Ve hiçbir yol ya da patika olmadan devam ettiler, otuz yedinci günde Veda olarak adlandırılan Bundaz kentine, Muhammedilerin topraklarına geldiler. Orada kalabilecekleri hiçbir yer bulamadılar, yağmurun ve soğğun altında durmak zorunda kaldılar. Ve gün boyunca sağlıklı olan rahip, şehirde kendisi ve hasta yol arkadaşı için yiyecek dilendi ve özellikle de Hıristiyan olduğunu bildiğinden kendisine yardım ettiği için mutlu olan şehrin yöneticisinden su ve daha başka şeyler aldı, çünkü hem kendisi hem de halkı açıkca yakında Hıristiyanlığı kabul edip, Roma kilisesine tabi olmaları gerektiğini söylüyordu. Buradan, Gerhardus adlı hasta rahibin Tanrıya göçtüğü ve orada gömüldüğü, kendilerini kabul eden bir Muhammedinin evinin yer aldığı başka bir şehre gittiler.

Sonra yalnız kalan kardeş Julian, nasıl ilerleyeceğini bilmediğinden Büyük Bulgaristan'a gitmek için hazırlanan bir Muhammedi din adamının ve eşinin hizmetgari oldu ve buraya geldi. Büyük Bulgaristan, zengin şehirleriyle birlikte büyük ve engin bir ülkedir, ama hepsi paganlar. Bu ülkede açıkca yakında Hıristiyan olacaklarını ve Roma Kilisesine bağlanacaklarını, ama gününü bilmediklerini söylerler çünkü atalarından böyle duymuşlardır.

Elli bin savaşı çıkarabildiği söylenen ülkenin büyük şehirlerinden birinde kardeş Julian, aradığı topraklardan gelen ve bu bölgedeki bir adam ile evlenmiş bir Macar kadını buldu. O (kadın), aradığı Macarlara giden yolu açıkladı ve aradığı Macarları iki günlük yürüme mesafesinde bulacağını söyledi. Böyle de oldu.

(4) (O), onları Büyük Ethyl Irmağı kenarında buldu. Onu gören ve Hıristiyan olduğunu anlayanlar gelişinden çok mutlu oldular. Evlerinde ve köylerinde etrafını sarıp Hırsitiyan kardeşlerinin ülkeleri ve kralları hakkında derinlemesine ona soru sordular. Din konusunda ya da başka şeyler, ne söylediye onu dikkatle dinlediler, çünkü dilleri tamamen Macarcaydı ve onlar onu, o da onları anladı. Tanrı bilgisi olmayan ama idollere de tapmayan ama hayvanlar gibi yaşayan pagandılar. Toprakları ekmiyorlar, at eti, kurt eti ve benzerlerini yiyorlar, kısrak sütü ve kanı içiyorlar. Atları ve silahları boldu ve savaşta çok cesurdular. Kendilerinden geldikleri Macarları sözlü geleneklerinden dolayı biliyorlardı ama nerede olduklarını hakkında bilgileri yoktu.

Tartar halkı onların hemen yanındaydı, ama onlarla savaşa tutuşan Tartarlar savaşta onları yenemedi ve hatta ilk savaşta yenildiler. Bu yüzden, onları kendilerine yoldaş ve silah arkadaşı olarak karşıladılar, böylece on beş bölgeyi birlikte yok ettiler. Macarların bu topraklarında bahsi geçen kardeş (Julian), Tartarları ve Tartarların liderinin Macarca, Rusça, Kunca, Almanca, Saracen dili (muhtemelen Arapça) ve Tartarca konuşan elçisi ile karşılaştı. O (elçi), buraya beş günlük mesafede olan Tartar ordusunu Almanya'ya karşı sefere hazırlandığını ama Farları yenmesi için gönderilen başka bir ordunun dönmesini beklediklerini söyledi. Ayrıca Tartarların topraklarının ötesinde, kafaları o kadar büyük ki vücutlarına hiçbir şekilde uymayan, tüm insan ırkından daha büyük ve uzun bir halkın yaşadığını söyledi. Bu halk, kendi topraklarından çıkıp kendilerine direnen herkesle savaşmak ve boyun eğdirebildikleri her ülkeyi yıkmak istiyor.

(5) Bunları öğrenen kardeş, Macarların (kendisinden) kalmasını istemelerine rağmen, iki nedenden ötürü bu istekleri kabul etmedi. İlki, eğer pagan krallıklarındakiler ve Hıristiyan Macarlar ile buradakiler (pagan Macarlar) arasındaki

Rusyadakiler, onların (pagan Macarların) Katolik inanca döndürülceklerini duyarlarsa bundan rahatsız olurlar ve eğer bunda başarılı olurlarsa (Katolik inanca döndürmede) Hıristiyanlıkta birleşirler ve aradaki tüm ülkeleri fethederler korkusu ile belki de tüm yolları kapatırlar. İkinci olarak, eğer yakında hasta olur ya da ölürse, tüm çabaları boşa gider ve ne o başarılı olabilir ne de Macar rahipler bu insanların (pagan Macaraların) nerede olduğunu bilebilirler. Bu nedenle geri dönmek istediğinde, bu Macarlar ona daha hızlı seyahet edebileceği başka bir yol öğretiler. Vaftizci Aziz Yuhanna gününden üç gün önce yola çıktı ve birkaç gün mola vererek, suda ve karada yol alarak, Rusya ve Polonya'yı at üzerinde geçmesine rağmen, İsa'nın doğum gününden sonra ikinci günde Macaristan'ın kapılarına ulaştı.

Bahsi geçen Macaristan'dan dönüşü sırasında, Mordivinlerin ülkesini ırmak üzerinden on beş günde geçti. Onlar, pagandılar ve o kadar zalimlerdi ki pek çok kişiyi öldürmeyen insanı önemsemiyorlar. Ve bir yola çıktıklarında, kestikleri kafaları önlerinde taşıyorlar ve ne kadar çok kafa taşırlarsa o kadar çok onurları artırıyor. İnsan kafasından kupa yaparlar ve ondan zevkle içerler. Bir adam öldürmeyenin evlenmesine bile izin verilmez. Kahinlerden Hıristiyan olmaları gerektiğini öğrenenler, Rus topraklarındaki komşuları Büyük Lodoméria¹⁵ prensine kendilerini vaftiz edecek rahipler göndermeleri için adamlar yolladılar, ama o, şöyle cevapladı: Bunu yapmak benim işim değil, bu Roma Papa'sının işidir, Roma Kilisesinin öğretilerini kabul etmek ve ona itaat etmek zorunda olduğumuz vakit yaklaştığı için.

ПОИСК БРАТЬЕВ, ОСТАВШИХСЯ В ПАМЯТИ: ПУТЕШЕСТВИЕ МОНАХА ЮЛИАНА В ВЕЛИКУЮ ВЕНГРИЮ

АННОТАЦИЯ

Группа Угорских племен, оставив позади родной Урал, направилась на юг в сторону степей и лесов, и добрались до земель нынешнего Башкортостана. Именно здесь обосновались предки венгров. В 600 г. предки венгров из окрестностей реки Дона направились на запад вдоль северного побережья Черного моря. В период 895-902 гг. предки венгров добрались до Карпатской равнины (Паннония), и по сей день, вот уже около тысячи лет живут в этих местах. После переселения на Карпатскую равнину, предки венгров совершили набеги на западно-христианский мир, вошли в сегодняшнюю Италию и продвинулись до Испании. Эти набеги на христианский мир должны были прекратиться после поражения Лехфельда в 955 г. После данной войны Таксоний, который стал главнокомандующим венгров, и особенно его преемник Гейза, начали сближаться с западным миром, в результате чего христианская религия начала оказывать большое влияние на венгров. Венгрия под руководством короля Иштвана приняла христианство, и в конечном итоге было основано Христианское Королевство Венгрии. Внутри Христианского Королевства были созданы институты религии, церкви, а также епископальные и центральные епископальные регионы. Также в этот период по всему

¹⁵ Macar geleneğe göre, günümüz Ukrayna, Volhinya'da bulunan bir Slav ülkesi

королевству были внедрены христианские культы. Первыми, кто руководил культовой деятельностью, были миссионеры доминиканцы. Главной их целью была восточная часть страны. В это время в Венгрии строились церкви. Даже с приходом христианства и строительства церквей, венгры не забывали и о своих традициях. С этого периода венгры начали писать свою историческую хронологию, взяв в качестве примера религию латинских христиан. В записях хронологии говорится о членах культов доминиканцев, а также о том, что на востоке есть венгры, сохранившие культ язычества, и об их поисках, о поисках потерянных братьев.

В результате четыре священника, которые обладали информацией о потерянных братьях с надеждой вышли на их поиски. Но назад вернулся только один священник Отто. Поскольку дорога была трудной и тяжелой, священник Отто скончался на восьмой день после прибытия домой. В своем путешествии священник Отто, выдав себя за торговца, наткнулся на след братьев венгров. Его путешествие стало коротким, поскольку он хотел, чтобы с ним домой вернулось как можно больше его братьев.

В записях Отто говорится о братьях-венграх, входивших в состав доминиканской секты. В составе группы было 4 человека вместе с Юлианом. Это группа была подвергнута нападению монголов. Накануне, когда они достигли Европы, король Венгрии Бела IV, оказав помощь и поддержку, отправил их в эти места. В этой длинной, не простой и очень трудной дороге двое из друзей Юлиана вернулись обратно. Один из друзей по имени Герард умер в дороге. Продолживший свой путь Юлиан все же нашел своих пропавших братьев в столице волжских булгар, нынешнее название Башкортостан. Юлиан общался с ними на венгерском языке. Оставаясь с ними некоторое время, Юлиан решил вернуться в Венгрию, чтобы снова прийти сюда с другими братьями. В конце второго своего путешествия он увидел, что место под названием Великая Венгрия была разрушена Монголами.

Благодаря проделанной работе Юлиана, термин Великая Венгрия вошла в западную литературу. Такие личности как Иоанн Плато Карпини, Вильгельм Рубрук также использовали этот термин в своих экспедиционных записях. К концу 1300 г. очень часто можно было встретить в записях первосвященников заметки о Великой Венгрии. Термин Юлиана «Великая Венгрия» должна была сначала выдержать многие испытания. Записи Юлиана были предоставлены Рикардусом, которые были найдены им в записях христианских венгров. В этих документах есть определение Геста Анонимус (Деяние венгров), написанная в исторической хронике Венгрии, и которая может являться древней летописью, сохранившейся до сегодняшних дней. Это упомянуто в хронологии Венгрии, а еще раньше было упомянуто в латинских источниках, где найдены данные об исконной земле венгров. В латинских источниках говорится о прародине венгров, а еще раньше в исторической хронике упомянуты такие племена как гунны, авары и скифы. Даже после Юлиана были проделаны географические исследования и записи.

Ключевые слова: Великая Венгрия, Башкирия, венгр, Юлиан, Рикардус.

TATAR YAZAR RİNAT MUHAMMEDİYEV'İN KALEMİNDEN TURAN YAZGAN

MEHMET YASİN KAYA*

Öz: Tataristan'ın önde gelen yazarı ve devlet adamı Rinat Muhammediyev ile Türk dünyasının günümüzdeki Gaspıralısı olarak tanınmış Turan Yazgan'ın dostlukları 1990'lı yılların başına dayanır. Bu aynı zamanda, dağılma sürecine giren SSCB'nin o dönemde tebaası olarak yaşayan Türklerin de kendi içlerinde ve Türkiye ile daha rahat yakınlaşmaya ve dostlaşmaya başladıkları yıllardır. Bu şartların verdiği rahatlıkla 1990 yılının Ekim ayında ilk kez Türkiye'ye gelen Rinat Muhammediyev, elbette o dönemde ve günümüzde olduğu üzere, o topraklardan gelen her aydın gibi soluğu Turan Yazgan'ın büyük emekleriyle kurulan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nda alır. Vakıfta bir masa etrafında başlayan ilk sohbet, yıllar geçtikçe başta eğitim olmak üzere Türk dünyasının türlü sorunlarının görüşüldüğü, karşılıklı geliş gidişler için yolların arandığı, devletler nezdinde çeşitli ilişkilerin en sağlam şekilde nasıl kurulabileceği gibi önemli konuların yanı sıra; karşılıklı aile sınırlarına bile vakıf olabilecek türden bir dostluğa evrilir. Bu ilişki, Turan Yazgan'ın 22 Kasım 2012 tarihinde sonsuzluğa yürüyüşüyle son bulsa da Rinat Muhammediyev, bu dostluğun ölümsüzlüğünü göstermek amacıyla 2015 yılında Tatar Türkçesiyle kaleme aldığı *Küzaçkısız Buran* "Göz Açtırmayan Boran-Turan" adlı romanını 2016'da yayımlar. Aynı yıl, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Türkiye Türkçesiyle yayımlanan roman, bu makalenin ana konusunu ve kaynağını oluşturacak; böylelikle bir Tatar yazarın gözünden Turan Yazgan'ın Türk dünyasına adanmış hayatı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turan Yazgan, Rinat Muhammediyev, Tatar edebiyatı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Tataristan Cumhuriyeti.

TURAN YAZGAN FROM THE VIEWPOINT OF THE TATAR AUTHOR RİNAT MUHAMMEDİYEV

ABSTRACT: The friendship between Rinat Muhammediyev, the prominent writer and statesman of Tatarstan and Professor Turan Yazgan, known as today's Gaspıralı of the Turkic World, began in the 1990s. In these years, The Turks living as a citizen of the USSR that began to face the dissemination started to embrace and become closer to Turkey and one another. With the comfort provided by these conditions, Rinat Muhammediyev, who came to Turkey for the first time in October 1990, like any intellectual coming from those lands would and will still do, visited the Turkish

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.yasin.kaya@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9842-2214

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 07.05.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 28.05.2021)

Doi:10.47089/iuad.826322

World Research Foundation, which was established with great efforts of Turan Yazgan. The first conversation that started around a table in the foundation, over the years, evolved into conversations about the important issues such as discussing various problems of the Turkish World, especially education, seeking ways for mutual arrival and departure, and how to establish various relations with governments in the strongest way. Moreover, they evolved into a kind of conversation that included even mutual family secrets. Even this relationship ended with Turan Yazgan's passing away into eternity on November 22, 2012, to show the immortality of this brotherhood Rinat Muhammediyev wrote his novel, Küzaçkısız Buran "Göz Açtırmayan Boran-Turan" in Tatar language in 2015. This novel published in Turkish by the Turkish World Research Foundation in the same year, forms the main purpose and subject of the present article, which focuses on the evaluation of Turan Yazgan's life devoted to the Turkish World through a Tatar author's perspective.

Key Words: Turan Yazgan, Rinat Muhammediyev, Tatar Literature, Turkic World Research Foundation, Republic of Tatarstan.

1. Giriş

Sovyet Sosyalistler Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreç Rusya coğrafyasındaki Türkler ile Türkiye Türkleri arasında özellikle kültür ve eğitim alanında hızlı bir yakınlaşmanın ve her alanda iş birliği temellerinin atıldığı dönemdir. Büyük bir ileri görüşlülük örneği sergileyerek 1980 yılında Prof. Dr. Turan Yazgan'ın tam bir öncü olarak bu temaslara hazırlık yaptığı ve bu uğurda Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nı kurduğu bilinmektedir. Henüz devletler arası temasların bile başlamadığı bir dönemde SSCB'deki Türklerle ilgili her türden ortaklıklar kurulması için faaliyetler planlayan ve gerçekleştiren Prof. Dr. Turan Yazgan, hayata geçirdiği bu faaliyetlerle tam anlamıyla ilkleri başarmış bir fikir adamıdır.¹ Bu faaliyetlerle esasen 1990'lı yıllarda, başta dağılan SSCB topraklarındaki Türkler olmak üzere, dünyanın pek çok yerinde yaşayan Türk toplulukları ile hangi düzlemlerde temasa geçilmesi gerektiği

---

¹ Turan Yazgan önderliğinde, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın gerçekleştirdiği bu ilkler, bizzat Turan Yazgan'ın kaleminden şu şekilde aktarılır: 1. Türk dünyası terimini ilk yerleştiren. 2. Türk dünyasının müziğini derleyip korosuyla ilk tanıtan. 3. Türk ülkelerine toplu olarak ilk ulaşan. 4. Türk liderlerini Türkiye'ye ilk getirip tanıtan. 5. Türk topluluklarının bayraklarını ilk neşreden. 6. Türk ülkelerinde ilk Türkçe eğitimi başlatan. 7. Türk dünyası ile ilgili ilk Gençlik Şöleni düzenleyen. 8. Türk dünyası ile ilgili ilk Çocuk Şöleni düzenleyen. 9. Türk dünyası ressamlarına ilk resim sergileri açan. 10. Türk dünyası tiyatrosunu Türkiye'de ilk olarak sahneleyen. 11. Türk ülkelerinde ilk konferansları gerçekleştiren. 12. Türkiye'de ilk Türk Halkları Asamblesi Konferansını düzenleyen. 13. Türkiye'de ilk Aksakallılar Konferansını düzenleyen. 14. Türkiye'de ilk Türk Kadın Kurultayını gerçekleştiren. 15. Türkler arasında ilk kültür münasebetlerini kuran. 16. Türkleri birbirlerine ilk tanıtan. 17. Türk ülkelerinde 'Dilde Fikirde İşte Birlik' idealini tekrar ilk canlandıran. 18. Türk dünyasının her yerine ilk damgasını vuran. 19. Türk dünyasını her yönüyle araştırıp; müzik yayınlarıyla, kitap yayınlarıyla, dergi yayınlarıyla, takvim yayınlarıyla bütün dünyaya kesintisiz ilk duyuran vakfımızdır. (bk. <https://turan.org/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/>)

noktasında devletin ileri gelenlerine de örnekler sunan Yazgan, çağımızın Gaspıralısı yakıştırmalarını en fazla hak eden bir şahsiyet olarak tanınmıştır.

1990'ların başından itibaren Türk dünyasından Türkiye'ye gelen her Türk aydınının uğradığı ilk yerlerden biri Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı olmuştur. Türkiye'ye gelen bu aydınlardan biri olan Tataristan'ın ünlü yazarlarından Rinat Muhammediyev ile Turan Yazgan'ın dostlukları, sahip oldukları bütün imkânları Türkiye-Tataristan kardeşliği ekseninde eğitim, bilim, sanat ve kültür işbirliği kurma yolunda sarf ettikleri bir ortaklığa da dönüşmüştür. Türlü vesileler ile bir araya gelip sohbet etmeye, Türk dünyasının sorunlarını görüşüp fikir alışverişinde bulunmaya can atan bu iki dostun ilişkileri ve kesişen hayat hikâyeleri Rinat Muhammediyev'in 2016 yılında yayımlanan Göz Açtırmayan Boran-Turan romanıyla Tataristan ve Türkiye okuyucuları ile buluştu. Çalışmamızda, Turan Yazgan'ın ömrünü adadığı fikirlerin ve gerçekleştirdiği faaliyetlerin, Rinat Muhammediyev'in anılan eserine ne şekilde yansıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Rinat Muhammediyev'in Yaşam Öyküsü ve Başlıca Eserleri:

Yazar ve edebiyat bilgini Rinat Muhammediyev, 10 Aralık 1948 tarihinde Tataristan'ın Mamadiş bölgesinin Kêçê Kirmen köyünde dünyaya gelmiştir. İlk ve ortaöğrenimini 1966 yılında Mamadiş bölgesindeki Tüben Uşma Okulunda tamamlayan Muhammediyev, 1971 yılında Kazan Devlet Üniversitesinin Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olur. Mezuniyetinin ardından üç yıl boyunca Kazan Devlet Televizyonunda çocuklara ve gençlere yönelik programların metin yazarlığı görevini yürütür. 1973-1976 yılları arasında Kazan Devlet Üniversitesi Gazetecilik Bölümünde lisansüstü eğitimi alan Muhammediyev, ardından *Tataristan Komünisti* dergisinin (günümüzde *Tataristan*) “Bilim ve Kültür” bölümünde idarecilik yapar. (http://www.rinatmuhamadiev.ru/index_t.html)

1977 yılının Şubat ayında “*Kazan Utları*” dergisinde çalışmaya başlayan Muhammediyev, önce derginin edebî tenkit bölümünde yazarlık yapar; 1981-1987 yılları arasında ise başyazar yardımcısı olarak hizmet eder. 1987-1989 yıllarında Tataristan Kitap Neşriyatının müdürü olan Rinat Muhammediyev, 1979 yılında “Tatar Edebî Tenkidinin Oluşumu Meseleleri” konulu tezi ile filoloji bilimleri uzmanı unvanını kazanır. Lisansüstü eğitiminin ilk yıllarından itibaren bütün ilgisini edebî tenkit sahasına yönlendiren Muhammediyev'in bu konudaki önemli tespitler ve yorumlar içeren makaleleri Tataristan'ın çeşitli gazete ve dergilerinde yayımlanır. Bu değerli çalışmalarının yanı sıra, Tatarların ilk tiyatro eleştirmeni olarak bilinen Gabdrahman Keram'ın (1878-1947) ve özellikle ünlü edebiyat bilgini Cemal Velidi'nin (1887-1932) biyografileri, eserleri ve sanat anlayışları üzerine, o dönem için oldukça çarpıcı gerçekleri cesaretle okuyucuyla buluşturarak edebiyat ve bilim çevrelerinin dikkatini çekmiştir. Cemal Velidi'yi “edebiyat tarihindeki ilk *Tukaycı* bilim adamı ve araştırmacı” olarak tanımlayan Muhammediyev, onun adının “maksatlı” bir

şekilde unutturulmak istenişini Tataristan Yazarlar Birliğinin yayın organı olan *Kazan Utları* dergisinde yayımlanan “Fedakârlar Fedakârlık Bekler” (1987) başlıklı makalesinde şu cümlelerle ifade eder:

“Bu günlerde profesyonel Tatar edebî tenkidinin öncüsü, tenkitçi ve edebiyat âlimi, dil bilgini ve folklorcu Cemal Velidi doğalı 100 yıl oldu. Edebiyat bilginleri için bu isim tanındı ve ilmî çevrede o bambaşka bir hürmet ile anılır. Ama geniş kitle okurları için onun adı bir şey ifade etmez, kabahat okuyucularda değil.” (Öner, 2018: 3-4)

Rinat Muhammediyev, edebî tenkidin tarihi, oluşumu ve gelişimi konularının yanı sıra, kendi dönemindeki edebiyat akımını ve sanatçıları da yakından takip etmiştir. Muhammediyev; Hasan Tufan, Sibgat Hekim, Nuri Arslanov, Şevket Galiyev, İldar Yüziyev, Ravil Feyzullin, Gerey Rehim gibi devrin önde gelen şairleri ile Emirhan Yenikey, Atilla Rasih, Ayaz Gıylacev, Mõhemmet Mehdiyev gibi ünlü roman ve hikâye yazarlarının hayatlarını, eserlerini ve işledikleri tema ve konuları derinlemesine analiz eden, çağının Tatar edebiyatını inceleyen bilimsel çalışmalara da imza atmıştır. Rinat Muhammediyev’in bu türden makaleleri “Eger Bëz Yanmasak...” (1980), “Problemı formirovaniye tatarskoy literaturnoy kritiki / Tatar Edebî Tenkidinin Oluşumu Meseleleri” (1982) ve “Yakutlar Tabıladır Vakıt Bëlen” (1983) adlı kitaplarında yer almıştır.

1970’li yılların sonu, Rinat Muhammediyev’in yukarıda andığımız bilimsel çalışmalarla birlikte ilk edebî eserlerini de vermeye başladığı yıllardır. 1979 yılında çocuklar için yazdığı “Yaña Yılğa Küçtenëç /Yeni Yıla İkrâm” adlı ilk hikâyeleri yayımlanır. Ardından “Bërençë umırzaya / İlk Kardelen” (1983), “Ak kıyalar turında hıyal / Ak Kayalar Hakkında Hayal” (1985) ve “İstelëk öçën – Gıylëmhanğa / Bir Hatıra - Gıylëmhan’a” (1986) adlı hikâyeleri basılmıştır. 1989 yılında Muhammediyev’in ilk romanı olan “Keneriy – çitlëk koşı / Kanarya – Kafes Kuşu” adlı eser yayımlanır. 1960-1985 yılları arası Sovyet toplumu, özellikle de yönetici kesimi tesiri altına alan ahlaksızlık, rüşvet, alkolizm ve fuhuş gibi toplumda derin yaralar açan sorunları karakteristik tipler etrafında gelişen olaylarla veciz bir şekilde anlatan roman, 90’lı yıllardaki Tatar roman ve hikâyeciliğine yön verdiği gibi, aynı zamanda bu toplumsal sorunlardan muzdarip halkın gönlünde de bambaşka bir yer edinmiştir (Dautov ve Rahmani 2009: 153).

Rinat Muhammediyev 1989-1999 yılları arasında iki dönem boyunca Tataristan Yazarlar Birliği başkanlığını yürütür. Tatar edebiyatının tanıtılması, sanata ve sanatçıya layık oldukları değerin verilmesi için büyük çaba sarf eden Muhammediyev, bu çalışmalarıyla yalnızca edebî çevrelerce değil; halk ve devlet idarecileri nezdinde de büyük takdir toplamıştır. Bu takdirin bir yansıması olarak Rinat Muhammediyev, 1990 yılında Tataristan milletvekili seçilmiş ve 1993 yılına kadar Rusya Parlamentosu Daimi Üyesi olmuş; Parlamentonun Kültür ve Millî Meseleler Komisyonunun başkanlığını yürütmüştür. Rinat Muhammediyev’in Tataristan Cumhuriyeti milletvekilliği görevi 1995-2000 yılları arasında da devam etmiştir. Muhammediyev’in bu yoğun ve çalkantılı

dönemde yürüttüğü önemli siyasi görevlerinin yanı sıra edebiyata ve Tatar kültürüne olan hizmetleri de artarak devam etmiştir.

1990-1993 yılları arasında o güne kadar herkesin hakkında bir şeyler bildiği ancak detaylı bir araştırma yapmaya kimsenin cesaret edemediği ünlü Tatar siyasetçi ve teorisyen, Stalin *repressiyasının* kurbanı Mir Seyit Sultangaliyev'i anlatan biyografik romanı “Sırat Köprüsü” (1993) Rinat Muhammediyev'in hayatında tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur. KGB dosyalarından, mahkeme zabıtlarından ve şahsi mektuplardan yararlanılarak büyük bir emek sonucu ortaya çıkarılan bu roman, 1993 yılında Tataristan Cumhuriyeti Abdullah Tukay Devlet Ödülü'ne layık görülür. Ünu Tataristan sınırlarını çoktan aşmış bu eserin, aralarında Rusça, Fransızca, Çincenin de olduğu pek çok dile, hızla çevirisi yapılmıştır. Bu eserin Türkiye Türkçesi ile yayımlanma işini kendisine görev addeden, Rinat Muhammediyev ile 90'lı yılların başından beri tanışan ve dost olan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Kurucu Başkanı merhum Turan Yazgan'dır. Eserin Tatarca orijinal nüshasını Türkiye'ye getirip Mustafa Öner'e bu önemli işi teslim eden Turan Bey, aynı zamanda Rinat Muhammediyev'le Mustafa Öner arasında yine bitmeyecek bir dostluğun da temellerini atmıştır. Sırat Köprüsü - Sultan Galiyev adıyla Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1993 yılında yayımlanan bu eser, Türkiye'deki okuyucular tarafından da ilgiyle karşılanır.

Rinat Muhammediyev'in Moskova'daki parlamenterlik yıllarına ait ikinci önemli eseri de “Utlı Taba Östënde” / Kızgın Tava Üstünde adlı belgesel romandır. Bu roman, bizzat yazarın gözleri önünde gerçekleşen 1993 olaylarını, dönemin SSCB Başkanı Boris Yeltsin ile Rusya Parlamentosu arasında geçen hâkimiyet mücadelesini, kanlı ayaklanmaları ve SSCB'nin dağılışı günlerini anlatır. Romanın “Kruşeniye” (Enkaz) adıyla yayımlanan Rusça genişletilmiş ikinci baskısı, yazara 2002 yılında Mihail Şolohov Uluslararası ödülünü getirmiştir. Bu eser de Türkiye Türkçesine Mustafa Öner tarafından aktarılmış ve “Rusya'da Demokrasi - Bir Tatar Parlamenterin 1990-1995 Hatıraları” adıyla, 1996 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmıştır.

Rinat Muhammediyev'in yukarıda anılan romanlarından başka Tatarca kaleme aldığı “Allanıñ kaşka tekesë”, “Koş bulıp oçar idëm”, “Üz kēşeler” ve Rusça yazdığı “Тени в сумерках / Alacakaranlıkta Gölge”, “Взлететь бы мне птицей / Vana Bir Kuş Uçur” ve “Свои люди / Onun İnsanları” adlı romanları da Moskova'daki çeşitli yayınevlerinde basılmıştır.

3. Göz Açtırmayan Boran-Turan Romanı:

Rinat Muhammediyev'in son romanı olan Küzaçksız Buran; “bir dost”a, “bir ağabey”e yazılmıştır. Yazar, Turan Yazgan ile 1990'lı yıllarda başlayan dostluğunu, Turan ağabeyi ile birlikteliklerini, karşılıklı ziyaretler sürecinde yaşanan ilgi çekici hatıraları, onun hayat ve Türk dünyası yolundaki

mücadelesini ustaca kurgulayarak biyografik bir romana dönüştürmüştür. Roman “Küzaçkısız Buran” adıyla yayımlanmış², Tataristan sanat camiası ve edebiyat severler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Eser aynı yıl, tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılarak “Göz Açtırmayan Boran-Turan” adıyla Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından okuyucuyla buluşturulmuş; romanın ikinci baskısı 2017 yılında yine Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yapılmıştır.

Göz Açtırmayan Boran-Turan romanı 40 bölümden oluşan bir biyografik romandır. Ancak romanı yalnızca biyografik roman olarak tanımlamak eksik kalır. Muhsin Kadıoğlu’nun da belirttiği gibi bu eser, temelde Turan Yazgan’ın hayat hikâyesini ele alsada yazarın anıları yoluyla otobiyografisinden de kesitler barındırdığı için ikili biyografi (biyografi-otobiyografi), gezi notlarına yer vermesinden dolayı gezi yazısı ve bir fikir kitabı olarak değerlendirilebilir ki Kadıoğlu bunun Türk edebiyatında yeni bir tür olduğunu öne sürmüştür (2017, 239). Romanda olaylar genel itibarıyla kronolojik bir şekilde ilerlemiştir. Birinci bölüm, henüz yedi yaşlarında olan Turan’ın evlerine çok yakın olan Eğirdir Gölü’nün kıyısında balık tutma sahnesiyle başlamaktadır. Aynı zamanda bu bölümde okuyucu, romana adını da veren boran (kar fırtınası) sahnesiyle karşılaşır. Okuyucu, romanın 23. bölümünde yine bir boranla karşılaşır; bu kez boran Isparta dağlarında değil, Kazan’da ortaya çıkar. Romanın ikinci bölümünde Rinat Muhammediyev, Turan Yazgan’la tanışmasını ve ilk sohbetlerini içeren hatıralarına yer vermektedir ve romanın genel kurgusu, bazı bölümlerde bu düzen bozulsa da, bu şekilde devam eder. Yani bir bölüm Turan Yazgan’ın biyografisine ayrılmışken ardından gelen bölümde, yazarın Turan Yazgan ile olan anılarına yer verilmiştir. Bu kurguya göre de Muhammediyev’in Turan Yazgan’ın biyografisini anlattığı bölümlerde ilahi/hâkim bakış açısını, anılarına yer verdiği bölümlerde ise kahraman bakış açısını kullandığı görülmektedir (Kaşgarlı: 2018, 19).

Göz Açtırmayan Boran-Turan romanının çağdaş roman teknikleri ve inceleme yöntemleriyle ele alınması, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu bölümden itibaren çalışmada, Rinat Muhammediyev’in gözünden Turan Yazgan’ın, Türk dünyası, tarih, Türk dili, Türk edebiyatı, eğitim gibi önemli konulardaki bakış açısına yer verilecektir.

4. Turan Yazgan ve Türk Dünyası:

Turan Yazgan’ın Türk dünyası anlayışı kati bir şekilde birlik yani “Turan” sözüyle iç içedir. Muhammediyev, ailesi tarafından ona Turan adının verilme öyküsünü ve babasının ona “Turan” sözünün anlamını açıkladığı sayfalarda, isim sembolizasyonuna da vurgu yaparak Turan Yazgan’ın Türk dünyası ile olan bağını da hikâye etmeye başlamış olur: “*Adın Türkçe, bildiğimiz kadarıyla oğlum. Milletimizin gönlünde olup, onun uzun tarihini ve geleceğe dair*

---

² Muhammediyev, Rinat. (2016). *Küzaçkısız Buran*. Glos-Press. Moskova.

hayallerini bir araya toplayan bir isim.” (Muhammediyev, 2016: 40). Bu “birlik” sözü ve ideali, dolayısıyla Turan Yazgan’ın Türk dünyası ile ilgili düşünce ve tespitleri, romanın başından sonuna kadar pek çok yerde, çeşitli olaylar vesilesi ile dile getirilmektedir. Günümüzün İsmail Gaspıralısı olarak tanınmış Turan Yazgan’ın, başta Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı’nın süreli yayın organı olan Türk Dünyası Tarih Dergisi’ndeki³ (TDTD) yazıları olmak üzere kaleme aldığı fikirlerini, bu birlik olgusu çerçevesinde tıpkı Gaspıralı gibi “Dilde, fikirde, işte birlik” şiarı etrafında geliştirdiği açıktır (bk. Kadioğlu, 2010). Yalnızca Gaspıralı değil, yolları bu olgu etrafında kesişen diğer Türk büyüklerini Turan Yazgan romanda şu şekilde anmaktadır:

“Bana zenginlik lazım değil, altın, gümüş ve paranın önemi yok. Dünyanın dört bir yanına dağılmış Türklerin gözyaşı, öksüzlüğü, darmadağın hâleri rahatsız ediyor beni. İlişki kurmak yetmiyor. Dertlerimize, kederlerimize, tasalarımıza, hasretlerimize ve sevinçlerimize ortak olmaz yetmez bize. Ziya Gökalp, Gaspıralı, Atatürk, Sultan Galiyev gibi büyük önderlerimizi unutuyoruz. Reform, sanat ve medeniyet yolundaki birliktelikler milletleri ve devletleri birbirlerine yakınlaştıracak. Ruhlar temizlenecek, yenilik bulacak... Yani dilde, fikirde ve işte birlik her zaman gerekli.” (Muhammediyev, 2016: 44, 46).

Turan Yazgan’ın Türk dünyasında birlik idealleri esas olsa da bunun İslam birliği düşüncesinden ayrı tutulamayacağını öne süren Kadioğlu, bu düşüncesini Turan Yazgan’ın TDTD’deki bir yazısından alıntıyla şu şekilde desteklemektedir: “... *siyasi parçalanmanın yarattığı suni hudutların sıkıntılarını hep birlikte çekiyoruz. Bu suni hudutları çizen batı, bundan azami ölçüde istifade etmeye devam ediyor. İslam dünyasının acıklı hali yalnız Türk dünyasının birliğini değil bütün İslam dünyasının birliğini düşündürmelidir.*” (Kadioğlu, 2010: 56-57). Romanda, Turan Bey’in bu iki aidiyetin birliğini savunduğuna dair doğrudan cümlelere rastlanmasa da Muhammediyev’in Turan Yazgan’la ilgili anılarını anlattığı bazı bölümlerde, Türklük ve İslamiyet’le ilgili görüşlere rastlanıyor. Bu anılardan biri Kazan’dandır. Turan Yazgan, Çallı şehrinde kendisiyle tanışmak için Kazan’a gelen Batuhan adlı bir kişi ile sohbeti sırasında muhatabının Çuvaşların Hristiyan oldukları için Türk sayılmayacağı fikri ile karşılaşır. Karşısındaki kişinin bunu tamamen masumane duygularla dile getirdiğini anlayan Yazgan, Batuhan’ı rencide etmeden Türklüğün, dinden daha baskın bir bağ olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

“Yanlış biliyorsun, Batuhan kardeşim. Kardeşlikte din önemli değildir. İlk olarak dil ve kültür birleştirir halkları. Bilmiyor musun, Çuvaş dilinde en eski Türk diline ait cevherler saklanmıştır. Biz Çuvaşlar ile çok öncelerden aynı köklerden gelen bir milletiz. Din ise başka bir şeydir, o gelir de gider de. Gagauzlar var, Saha halkları ve Budizme mensup

³ Türk Dünyası Tarih Dergisi 138. sayıdan itibaren (1998) Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi adı ile yayımlanmaktadır.

Türklerin de sayısı çok, sayacak olursak, meselâ, Tuva ve Altaylılar...”
(Muhammediyev, 2016: 81).

Turan Yazgan'ın en önemli özelliklerinden biri düşünce adamı olmasının yanı sıra fikirlerini hayata geçirebilmek için verdiği mücadele ve bu mücadeleyi başarıyla sonuçlandırmasıdır. Turan Yazgan bu yönüyle gerçek bir hareket adamıdır. Onun Türk dünyası ve geleceği ile ilgili yukarıda bazı kesitlerle örneklemeye çalıştığımız fikirlerinin vücut bulmuş pek çok örneğine Göz Açtırmayan Boran-Turan romanında da rastlıyoruz. Bu örnekler arasında en öne çıkanı, tabii ki 1980 yılında kurduğu Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'dır.⁴ Böyle bir vakıf kurma fikrinin gençlik yıllarından beri hayali olduğunu, bir öğretim üyesi maaşıyla ailesinin geçimini, iki çocuğunun eğitimi ile vakıf kurma ideali arasında kalışını, vakıftan maaş almak bir yana vakfın Türk dünyasının birliği uğrunda faaliyetlerini devam ettirmesi için başka kaynaklar bulunması gerekliliğini, Turan Bey'in eşi Gülen Hanım'a anlatışına mütevazı evlerinde, bir kahve sohbeti esnasında Muhammediyev'in bakış açısıyla şahit oluyoruz:

“Oğullarımızı okuturuz, evelallah Gülen. Biliyorsun, aklımı milletimizin, genel olarak, Türk Dünyası'nın durumu gün geçtikçe daha da bir meşgul ediyor son zamanlarda. Milleti aydınlatmak, Türklere kim olduklarını hatırlatmak yolunda büyük bir işe girmeyi düşünüyorum. Adının 'Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı' olmasını istiyorum. Milletimizin uyandırılmaya, aydınlatılmaya ihtiyacı var. Kim bilir? Belki bu çalışmalar meyve verir de dünyanın dört bir yanına savrulmuş kardeşler birbirleriyle tanışma, kaynaşma, daha da önemlisi kardeş olduklarını anlayıp güç birliği yapma imkânı bulurlar. Ve belki de, neden olmasın, birlik olurlar. Tek olurlar. Güçlü olurlar. Dünyaya hükmederler. Tıpkı geçmişte olduğu gibi...” (Muhammediyev, 2016: 220).

4. Turan Yazgan'ın Türk Tarihine ve Araştırmalarına Bakışı:

Turan Yazgan'ın tarihe olan merakı daha ilkökul yıllarından itibaren başlar. Eğirdir Belediye İlkokulu müdürlüğüne atanan, emekli bir yarbay olan öğretmeni; Turan Bey'in tarihe, özellikle de Türk tarihine olan ilgisinde ilk meşaleyi yakmıştır. Daha o yaşlardan itibaren öğretmeni ile Eğirdir ve ilçedeki kültür varlıklarının tarihleri ile ilgili sohbetlerde, Anadolu'nun ne denli zengin bir tarihe sahip olduğunu idrak etmesinin yanı sıra özellikle de her Türk'ün kendi milletinin tarihini bilmesinin, gelecek kuşaklara aktarmasının önemi hakkında da ilk öğütlerini alır:

“Milletinin tarihini bilmen gerek, Turan... Tarihi yalnızca üniversitelerde okuyarak öğrenemezsin, onunla bir ömür ilgilenmek gerekir. Sen de çabucak büyürsün, benden daha iyi, daha çok öğrenirsin tarihimizi. Hem

⁴ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın kuruluşu, teşkilatı ve işleyişi ile ilgili bk. Koca, Ruhigül. (2007). *Turan Yazgan'ın Hayatı, Fikirleri, Eserleri ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Tarihi Anabilim Dalı. Genel Türk Tarihi Bilim dalı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.

de araştırdıklarını, öğrendiklerini milletine ulaştırırsın, inşallah. Tamam mı?..” (Muhammediyev, 2016: 56).

Turan Bey'in Türk tarihine ilgisi lisedeki bir öğretmeni vesilesi ile daha da kamçılanmış. Kastamonu Lisesinin tarih öğretmeni Süleyman Bey'in verdiği ilhamlarla saatlerini dünya haritasının karşısında, özellikle de uçsuz bucaksız SSCB sınırlarına bakarak geçiren Turan Bey, bu coğrafyada yaşayan Türklerin olduğunu da yine öğretmeni vesilesi ile öğrenir. Turan Bey'in daha çocuk yaşta başlayan bu tarih ilgisi 1987 yılında yayın hayatına başlayan, vakfın süreli yayınına Türk Dünyası Tarih Dergisi adını vermesine neden olmuştur. Böylelikle Turan Yazgan, ömrünü adadığı iki kavramı 1987'den beri kesintisiz olarak çıkmaya devam eden dergide bir araya getirmiştir. Derginin ilk sayısındaki yazısında hem tarih araştırmalarına bakışını hem de derginin amacını şöyle dile getirir: “*Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk dünyasını tanımak, tanıtmak, bu sahada çalışanları teşvik etmek, kendimizi yabancılar yerine kendimiz tarafından yapılacak araştırmalarla öğrenmek ve buna yardımcı olmaktır.*” (TDTD, 1987/1). Görüldüğü üzere Turan Yazgan, tarih araştırmaları konusunda da millilikten yana bir tavır sergileyerek, yabancı bakış açıları yerine Türk tarihini Türklerin araştırma ve değerlendirmeleriyle öğrenmenin ve öğretmenin önemini vurgulamaktadır (Kadioğlu, 2010: 55).

5. Turan Yazgan'ın Türk Dili ve Edebiyatı ile İlgili Görüşleri:

Turan Yazgan, Türk dünyasının birliği için alfabe ve dil birliğinin kesinlikle olması gerektiğini her fırsatta dile getirmiş ve bu yönde faaliyetler yürütmüş bir kişidir. Vakıf bünyesinde açılan kurslarda, Türk coğrafyalarından getirilen 40-60 kişilik öğretmen gruplarına Türkiye Türkçesi kursları verilerek Türk'e Türkçe öğretme gayesi ile önemli bir iş gerçekleştirilmiş, bu öğretmenlere kurs bitiminde kendi ülkelerinde Türkçe öğretebileceklerini gösterir sertifika takdim edilmiştir (Aycan, 2015: 6). Yusuf Alper'in, 13 Ekim 2004 tarihinde Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nda Turan Yazgan ile yaptığı röportajda Yazgan'ın Türk dili üzerine düşünceleri çok net bir biçimde açıklanmıştır:

“Bir kere dil milletindir. Dil düşünme dilidir. Yabancı dil bilgiye ulaşma dilidir. Bu iki fonksiyonu birbirinden ayırmak lazımdır. Bir milletin resmi dili olan mesela Türkiye için Türkçe, Türk çocuklarının tamamının düşünme dilidir. Türk çocukları bununla düşünür, bununla arar, bununla sorar, bununla yapar, bununla yaratır. Bu son derece önemlidir. Ve sebeple de düşünme diline verilen değer bilgiye ulaşma dilinin en az 10 milyon misli olmalıdır.” (2010: 80).

Göz Açtırmayan Boran-Turan romanında da Turan Yazgan'ın Türk dili üzerine düşüncelerine hem Rınat Muhammediyev ile özel sohbetlerinde hem de çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda Muhammediyev'den naklen denk geliyoruz. Bu sohbetlerden birinde Turan Yazgan, Türkçenin gücü ve ana dilinin önemi için şöyle demektedir:

“Türk dili çok zengin. Aynı nesneyi, aynı olguyu çeşitli sözlerle, eş anlamlılarla anlatmak mümkün bizde. Ama sizin Kuzey Türklerinin, yani Tatarların dilinin bambaşka bir olgunlukta ve zenginlikte olduğu malum. Bunu bizim Türkiye’deki âlimlerimiz de aynı şekilde düşünüyorlar. Her kişinin ilk olarak dil bilimci olması zaruridir. Kendi ana dilini bilmek, bir insan için ilk ve en kutsal şarttır. Millete ve vatana olan sevgi, ana diline olan alakadan başlar.” (Muhammediyev, 2016: 12).

Turan Yazgan’ın Türkçe ve ana dili hassasiyeti doğal olarak Türk edebiyatı ve sanatında da kendini gösterir. Turan Yazgan, edebiyata öncelikle dilin ve kültürün taşıyıcısı rolüyle bakmaktadır. Edebiyatın ve edebiyatçıların bizzat devlet eliyle desteklenmesi gerektiğini, çünkü edebiyatın kültüre taşıyıcılık yaparak devletlerin işlerine yarayan bir alana hizmet ettiğini dile getirir. Tahmin edileceği üzere diğer bütün konularda olduğu gibi Türk dünyası edebiyatını da bir bütün olarak kabul eden ve böyle olması gerektiğini savunan Turan Yazgan’ın romanda Muhammediyev’e hitaben söylediği şu cümle, genel Türk edebiyatına bakışlarını yansıtmaya bakımından değerlidir: “*Tukay yalnızca sizin değil, bütün Türk dünyasının en büyük şairlerinden, bu malum...*” (Muhammediyev, 2016: 160).

Vakıf tarafından düzenli olarak gerçekleştirilen çeşitli şöenlerde aralarında Cengiz Aytmatov, Olcas Süleymanov, Muhtar Şahanov gibi dünyaca ünlü isimlerin de bulunduğu Türk dünyasının önde gelen edebiyatçıları her daim başköşede yerlerini almış ve hak ettikleri itibarı görmüşlerdir. Turan Yazgan’ın bu alandaki önemli faaliyetlerinden biri de Türk dünyasının önemli edebiyat ve araştırma eserlerinin basın ve yayın işlerinin bizzat vakıf tarafından yapılmasını sağlamak olmuştur. Vakıf hâlen inceleme-araştırma, derleme, gezi, hatıra, hikâye, iktisat ve roman genel başlıkları altında yayımlar yapmakta ve bunların genel ağ ortamında da teminini sağlamaktadır.

6. Türk Dünyasının Turan Hoca’sı:

Turan Yazgan aslen bir akademisyendir. 1966 yılında asistan olarak başladığı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinden, vakıf işleriyle yani Türk dünyası ile daha yakından ilgilenmek amacıyla 2000 yılında emekliliğini isteyerek ayrılır (<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1295>). Öğretim üyesi olarak ulusal ve uluslararası pek çok bilimsel çalışmaya imza atmasının yanı sıra pek çok öğrenci de yetiştiren Turan Hoca, 1980 yılından itibaren yalnızca Türkiye’deki öğrencilerinin değil, Balkanlar’dan Sibiryaya kadar uzanan Türk yurtlarında, açtığı ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları ile sayısız kişinin de hocası olmuş; eğitim alanındaki rolü, diğer rollerinin önüne geçmiştir.⁵

⁵ Turan Yazgan’ın eğitimle ilgili faaliyetleri için bk. Aycan, Nihat. (2015). Türk Dünyasını Eğitimle Birleştiren Bir Akademisyen: Prof. Dr. Turan Yazgan. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*. c. 2, s. 1.

Bütün imkânsızlıklara rağmen Turan Yazgan'ın kurduğu okullarda modern eğitimin bütün teknik ve teorik yöntemleri uygulanmış, millî değerlerin yanında başta Türkçe olmak üzere farklı dillerin öğretimi yapılmıştır. Bu okullar, öğrenciler ve aileleri tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Muhammediyev romanda, bir velinin çocuğunu bu saygın okullara kaydettirmek için kendisinden ricacı olduğu hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır:

— Merhaba Rinat Bey...

— Merhaba, dedim tanımasam da.

— Oğlumun bu liseye girmesinde yardımcı olabilir misiniz acaba. Siz milletvekilisiniz, sizi dinlerler. Kimlere gitmedik ki, ama olmadı bir türlü. Bu dikkatimi çekmişti. Demek, burayı talep edenler çok, ancak kontenjan sınırlıydı.

— Neden buraya vermek için uğraşıyorsunuz? dedim.

— Bizim okullarda disiplin kalmadı. Her yerde sigara, uyuşturucu, kavga ve dövüş. Sokağa çıkmak mümkün değil, gruplar hâlinde dövüşüyorlar. Erkek çocuğu ne de olsa, endişeleniyoruz ailesi olarak.

— Peki ya buradaki Türkler korkutmuyor mu?

— Onlarda disiplin ve eğitim esas alınmış, diyorlar. Rinat Bey, lütfen yardım ediniz..." (Muhammediyev, 2016: 75).

Turan Hoca için okullarının ihtiyaçları ile ilgilenmek onun günlük işleri arasında ilk sıradadır. Muhammediyev, hem bu önceliği belirtmek hem de Turan Yazgan'ın sıradan bir gününün nasıl geçtiğini göstermek amacıyla vakfın vefakâr çalışanı Saadet Hanım (Pınar Yıldırım) ile Turan Yazgan arasındaki şu konuşmaları okuyucunun gözleri önüne sermektedir:

— Hocam, dergimizin bu sayısında Gazi Atatürk'le ilgili makalelerin sayısı giderek arttı sanki?..

Cevap kısa oldu:

— Atatürk asla fazla olmaz.

— Hocam, Türkçe kurslarına Gaguzlardan katılmak isteyenlerin sayısı iki kat arttı, azaltmamız uygun olacak...

— Türkçesini geliştirmek isteyen insanların sayısını azaltamayız. Gelsinler, bir yer ayarlarız...

— Hocam, Açıkağız Bey vakıftan ayrılma dilekçesi yazmış...

— Sordun mu, neden ayrılıyormuş?

— Laleli'de bir iş bulmuş, maaşı dolgun olacakmış, güya.

— Gitsin, Vakıfla ticareti birbirine karıştıran insanlar bize lazım değil.

— Hocam, sizinle Bişkek'ten görüşmek istiyorlar.

Hemen geliyorum, dedi. Kendisiyle birlikte gelen adamları bahçedeki masalara saygıyla oturtup, onlara çay ve kahve getirilmesini emretti. "Siz çaylarınızı için, ben telefonla konuşup yanınıza gelirim."

Kırgızistan'daki okullardan birine bilgisayar gerekiymiş, telefonda alelacele bunları talep etmekteymiş. Görüyordum, Turan Bey, bu bilgisayarları nereden ve nasıl temin edeceğini bilemez hâldeydi, ancak yakın kısa zaman içinde kendilerine bunları gönderme sözü verdi.

Telefonu kapattıktan sonra Saadet Hanım, onu arayan soranları saymaya başladı:

- Kerkük Türklerinden bir şair gelmiş, kalacak yeri yokmuş.
  - Macit Bey'i ara, yerleştiresin. Masrafları biz ödeyeceğiz...
  - Çin'den bir Uygur müzisyen ailesi ile birlikte İstanbul'a taşınmış, işe yerleştirilmek için yardım istiyor.
  - Bünyamin yardımcı olabilir, musiki dünyasını o daha iyi tanır.”
- (Muhammediyev, 2016: 240-241).

Turan Yazgan'ın günlük iş akışını izlerken bile yorulduğunu ve hayran kaldığını ifade eden Muhammediyev, çok doğru bir şekilde Göz Açtırmayan Boran-Turan adlı romanına “Turan” a yakışır şekilde şöyle başlamıştır: “*Geceleri uyumadım, günler boyu çalıştım. Türk milleti yok olmasın diye kara terimi döktüm; kızıl kanımı akıttım.*” (Orhun Abideleri, VII. yüzyıl).

7. Sonuç:

Prof. Dr. Turan Yazgan'ın hayatı, adını bizzat verdiği ve bütün ömrünü adadığı Türk dünyası için yaptıkları, eserleri ve fikirleri hakkında gerek Türkiye’de gerekse yurt dışında pek çok makale ve kitap türünden bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında ortaya çıkan ortak kanı, Turan Yazgan'ın kendisine örnek aldığı İsmail Gaspıralı, Ziya Gökalp, Mirseyit Sultangaliyev ve Atatürk çizgisinden giden bir mütefekkir ve münevver olduğudur.

Bu çalışmada, başından beri kesitler hâlinde sergilenen, bu ülkülerle dolu hayatın yanı sıra Türk'ün olduğu her yerden dostlar, arkadaşlar, kardeşler de biriktirmeye çalışan Turan Yazgan; onun nezdinde bu sıfatların üçüne de sahip olmuş, Tatar edebiyatının güçlü kalemi Rinat Muhammediyev'in gözünden ele alınmaya çalışıldı.

Arşivlere dayanarak yazdığı bir başka biyografik romanı “Mirseyit Sultangaliyev: Sırat Köprüsü” ile Türkiye’deki okurlar tarafından da takdir toplayan Rinat Muhammediyev; bu biyografik romanını yazarken de Turan Yazgan hakkında yukarıda anılan bilimsel çalışmalardan yararlanmanın yanı sıra, onunla birlikte Türkiye’de, Tataristan’da hatta Sibiryaya taygalarında bile bir arada bulunmanın kazanımlarıyla tam anlamıyla bir biyografik roman örneği vermiştir.

Roman, anlatım tekniği ve yöntem bakımından ayrıca incelenmesi gereken bir eserdir. Çalışmamızda romanın muhteva özelliğine dikkat çekerek Turan Yazgan'ın Türk dünyası hakkındaki fikirleri, faaliyetleri, Türk tarihine bakışı, Türk dili üzerine görüşlerinin kurmaca bir eser olan *Göz Açtırmayan Boran-Turan* romanına nasıl işlendiği göstermeye çalıştık. Tatar yazar Rinat Muhammediyev, bu romanıyla Turan Yazgan Hoca'ya adeta Türk dünyasının vefa borcunu ödemiştir, diyebiliriz.

Kaynaklar:

- Alper, Y . (2010). Turan Yazgan ile Üniversite ve Türkiye Üzerine Bir Sohbet . *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. s. 49.
- Aycan, N. (2015). Türk Dünyasını Eğitimle Birleştiren Bir Akademisyen: Prof. Dr. Turan Yazgan. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*. c. 2, s. 1.
- Dautov, R. N. - Rahmani, R. F. (2009). *Rinat Muhammediyev*. Ediplerëbëz, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 153-156.
- Kadıoğlu, M . (2010). Yeni Yüzyılın İsmail Gaspıralı'sı Prof. Dr. Turan Yazgan. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. s. 49.
- Koca, R. (2007). *Turan Yazgan'ın Hayatı, Fikirleri, Eserleri ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Türk Tarihi Anabilim Dalı. Genel Türk Tarihi Bilim dalı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- Muhammediyev, R. (2016). *Göz Açtırmayan Boran-Turan* (Tatarcadan Aktaran: Mehmet Yasin Kaya). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- Öner, M. (2018). Cemal Velidi ve Tatar Leksiklojisi. *Mejdunarodny Naučno-Praktičeskiy Forum: Soxranenie i Razvitie Rodnix Yazıkov v Usloviyax Mnogonatsional'nogo Gosudarstva: Problemi i Perspektivi*. Kazan, 145-151.

İnternet Kaynakları:

- Erkal, M. E. (28.4.2021). Hoca ve Ağabey Olarak Turan Yazgan. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1295>.
- http://www.rinatmuhamadiev.ru/index_t.html (28.4.2021).
- <https://turan.org/turk-dunyasi-arastirmalari-vakfi/> (2.5.2021).

TURAN YZGAN С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТАТАРСКОГО АВТОРА РИНАТА МУХАМАДИЕВА

АННОТАЦИЯ

Дружба между выдающимся писателем и государственным деятелем Татарстана Ринатом Мухамадиевым и профессором Тураном Язганом, известным сегодня как Гаспринский Тюркского мира, началась в 1990-х годах. В эти годы тюркские народы, живущие как граждане распадающегося СССР, стали сблизаться и дружить между собой и с Турцией. В связи с данными условиями, Ринат Мухамадиев, впервые приехавший в Турцию в октябре 1990 года, как и любой интеллигент, приехавший из этих стран, посетил Фонд исследований тюркский мира, который был создан большими усилиями Турана Язгана. Первый разговор, который начался за столом в фонде, с обсуждения различных проблем тюркского мира, таких как образование, пути для взаимных путешествий, а также установление наиболее прочных отношений между государствами, с годами перерастает в дружбу, которая может даже знать общие семейные секреты. Несмотря на то, что эти отношения закончились с уходом Турана Язгана в вечность 22 ноября 2012 года, Ринат Мухамадиев написал свой роман «Кюзачкыз Буран»

(«Непроглядная метель») на татарском языке в 2015 году, чтобы показать бессмертие этого братства. Этот роман, опубликованный Фондом исследований тюркского мира в 2016 году на турецком языке, составляет основную цель и предмет настоящей статьи, в которой основное внимание уделяется оценке жизни Турана Язгана, посвященной терскому миру, с точки зрения татарского автора.

Период после распада Союза Советских Социалистических Республик – это период, когда были заложены основы быстрого сближения тюркских народов, находящихся на российской территории, и турецких Турков, особенно в области культуры и образования, а также закладываются основы сотрудничества во всех сферах. Известно, что доктор, профессор Туран Язган, будучи лидером, подготовился к этим изменениям в 1980 году, продемонстрировав отличный пример предвидения, и с этой целью учредил Фонд исследований тюркского мира. Язган, который в 1990-х годах предоставил видным деятелям государства примеры того, как связаться с тюркскими народами, живущими во многих частях мира, особенно с тюрками, проживающими на распавшихся землях СССР, был признан человеком, наиболее достойным звания «Гаспринский нашего времени».

С начала 1990-х годов одним из первых мест, где побывали каждый тюркский интеллигент, приехавший в Турцию из тюркского мира, был Фонд исследований тюркского мира. Дружба Рината Мухамадиева, одного из известных писателей Татарстана и одного из этих приехавших интеллигентов, и Турана Язгана также превратилась в партнерство, в котором они использовали все свои возможности для налаживания сотрудничества в сфере образования, науки, искусства и культуры на оси братства Турция-Татарстан. Отношения и пересекающиеся жизненные истории этих двух друзей, которые хотя и собрались вместе и поговорить на разные темы, обсудить проблемы тюркского мира и обменяться идеями, познакомились с читателями Татарстана и Турции благодаря роману Рината Мухамадиева «Непроглядная метель», написанному в 2015 году.

Ключевые слова: Туран Язган, Ринат Мухамадиев, татарская литература, Фонд исследований тюркского мира, Республика Татарстан.

SOVYET DÖNEMİ EDEBÎ ÇEVİRİYE BİR BAKIŞ: İDİL-URAL'DA NÂZİM HİKMET ŞİİRLERİ (1950)

MURAT ÖZŞAHİN*

Öz: 18.yy. sonrası Rus edebiyatında Batı edebiyatından eserler tercüme edilmiş ve Rus edebiyatı için edebî çeviri, dünya edebiyatına giden ilk adım olmuştur. 19.yy.da ise malum olduğu üzere klasik Rus eserleri, dünya edebiyatında yerini almıştır. SSCB ile birlikte edebî çeviriye bakış da değişir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tarihî Rus Çarlığı sınırları dışında yayılacak alan bulan SSCB, edebî çeviriye bir propaganda aracı olarak kullanır. Bu propagandadan Türk edebî eserleri de payını alır. Rusya'da hem Çarlık hem de Sovyet döneminde Türk edebî ürünlerine ilgi sürmüştür. Bu eserlerin Rusçaya edebî çevirisi ise başlı başına bir konudur. Çarlık döneminde Türk klasik eserleri ve halk edebî ürünleri dikkat çekmiştir. Sovyet döneminde ise, özellikle Nâzım Hikmet üzerinde Sovyet ediplerinin dikkati yoğunlaşmıştır. SSCB ve Türkiye arasında edebî ilişkiler bağlamında ilk akla gelen isim, Nâzım Hikmet'tir. Tüm Sovyet coğrafyasında şiirlerinin tercümelere ile Nâzım Hikmet, Sovyet edebiyatındaki Türk etkisi olarak kabul edilir. Ancak bu etkinin Sovyet edebî çevirilerindeki yansımaları ve eserlerinin özgünlüğünün korunması açısından farklı görünüşleri vardır. Bu farklı görünüş, Sovyet halklarının ana dillerine olan tercümelere de yansımıştır. Bu çalışmadaki amaç, Sovyet çeviri anlayışında Türk lehçelerindeki çevirilerin ele alınışına dair örnek göstermekle birlikte, N. Hikmet şiirlerinin özellikle İdil-Ural bölgesindeki çeviri sürecine yönelik bir değerlendirme sunmaktır. Makalede ayrıca N. Hikmet'in Sovyetlere geçişinden önce eserlerinin hangi yöntem ve amaçlarla tercüme edildiği üzerinde de durulmaktadır. 1950 yılında Başkurdistan Yazarlar Birliğinin yayın organı *Ezbebiy Başkortostan* dergisinde yayımlanan dört şiiri, orijinali ile verilmiş; uzman çevirmen ve edebiyatçıların nazarıyla karşılaştırılması için dikkatlere sunulmuştur. Sovyet edebî çeviri ilkelerinin uygulanışı, şiirin yeniden biçimlendiği ve bu biçimlenişin ideolojik sebepleri, Nâzım Hikmet'in şiirleri üzerinden örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâzım Hikmet, Sovyet, edebî çeviri, Başkurtça, Tatarca

A VIEW ON LITERARY TRANSLATION AT THE SOVIET ERA: NAZİM HİKMET'S POEMS (1950) IN VOLGA-URAL REGION

ABSTRACT: The literary works of European literature have been translated since 18th century, and for Russian literature, literary translation was the first step that was going world literature. Classical Russian literary works in the 19th century have taken part in world literature and this has been possible by literary translation. Depending on the literature, literary translation overview changed in the USSR. Especially after World

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mozsahin35@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2135-0985

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 09.04.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 27.04.2021)

Doi:10.47089/iuad.826322

War II, the USSR, which found space to expand out of the historical Tsarism border had used literary translation as a propaganda tool. This propaganda took place in the translation of Turkish literary works too. Interest in Turkish literary works continued in both the Tsarist and Soviet periods. The literary translation of these works on the Russian language is a separate subject. Works of Turkish classical and folk literature were an area of attraction in Tsarist period. The attention of Soviet poets intensified, especially on Nazim Hikmet in the Soviet era. The first name that comes to mind between the USSR and Turkey in literary relations is Nazim Hikmet. Nazim Hikmet's poems which were translated through all Soviet territory was a Turkish effect on Soviet literature. However, this effect has different appearances in terms of the reflection and saving the originality of Nazim Hikmet's poem in Soviet literary translation. There are various aspects and reflections of these translations on translations for the mother tongue of Soviet peoples. This paper aims to exemplify translation into Turkic dialects in Soviet translation mentality and presents an evaluation, especially for the translation process of Nazim Hikmet's poems in the Volga-Ural region. It focuses on the methods and purposes which N. Hikmet's poems that his arrival in the USSR. It presents his four original poems that were published in "Ezebi Bashkortostan" (1950), which was a journal of Bashkortostan Writers Union. Hikmet's four poems were presented to specialists of translation and literature to analyze. It was aimed to exemplify the implementation of the principle of Soviet literary translation, reformation of the poems, and ideological reasons of the reformation by the help of N. Hikmet's poems.

Keywords: Nazim Hikmet, Soviet, USSR, literary translation, Bashkir, Tatar

Batı ve kuzey sahası Türk edipleri arasındaki münasebet, özellikle Hac farızası gibi vesileler ile Sovyet dönemine kadar canlı kalabilmiştir. İdil-Urallı Türk topluluklarının 16. yy. ortasından itibaren Çarlık yönetimi ve 18. yy. sonrasında başlayan Rusya'nın Avrupa kültürü ile olan etkileşimine uzak durdukları görülür. Buna bağlı olarak Batı ülkelerindeki pek çok gelişmeden habersiz kaldıkları düşünülebilir. Ancak, Hac vesilesiyle Osmanlı'ya seyahatler sırasında İstanbul'da geçirilen uzun zamanlarda Batı'daki gelişmeler üzerine de bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Hac yolu ve elbette İstanbul, İdil-Urallı Türklerin Batı düşünce ve yeniliklerinden bilgi sahibi oldukları en güçlü ve belki de tek kaynak olarak görülebilir. Bu seyahatler sırasında Osmanlı medreselerinde eğitim gören Tatar ve Başkurt mollalar, mütefekkirler olduğu gibi, bu medreselerden İdil-Ural coğrafyasına gidip oralarda müderrislik yapan Osmanlı aydınları da bulunmaktadır. Hatta Rusya Müslümanları Dinî-Ruhani İdaresinin merkezi Orenburg çevresinde *Muhammediye*, *Galiye*, *Höseyniye* gibi medreselerde Osmanlı eğitim müfredatlarının kullanıldığı, Osmanlı Türkçesi eğitimi verildiği bilinmektedir. Böylelikle Türk edebî eserlerinin etkisi Hac yolu ve medreseler sayesinde canlı kalabilmiş ve 1917 yılına kadar bu münasebet artarak ilerlemiştir.

1917 sonrası Sovyet kurumlarının tesisi ve anti-Sovyet addedilen oluşumların tasfiyesinin hemen ardından bu ilişkiler büsbütün kesilir. Bu dönemden sonra Sovyet edebiyatı ve Türk edebiyatı arasındaki tek köprü,

Nâzım Hikmet'tir. Sovyet şiir sanatı ve Nâzım Hikmet'in şiir anlayışı arasındaki paralelliğin de etkisiyle onun şiirleri, tüm Sovyet coğrafyasına tesir eder (bk. Tıdıkova). Nâzım Hikmet, Türk edebiyatındaki farklı ses olmanın yanında, Sovyet edebiyatındaki Türk etkisinin sembolüdür.

Sovyet edebiyatından önce, Çarlık döneminde de Osmanlı sahası Türk edebî eserlerine ilginin olduğu görülür. Dönem dönem Türk edebî eserleri dolaylı ve doğrudan yollarla Rusçaya tercüme edilir. 'Türk edebî ürünlerinin Rusçaya ilk tercüme 18. yy.da yapılır. Bu dönemde Nâbî'nin *Hayriye*'sinin nasihat bölümlerinin tercümesi, N. İ. Novikov'un 1781 yılında yayımladığı *Moskovskoe yejemesyaçnoe izdanie* adlı aylık yayında yer alır. Nâbî'nin bu eseri de ilk olarak adı bilinmeyen biri tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş ve bundan dokuz yıl sonra da Fransızca tercüme üzerinden Rusçaya tercümesi yapılmıştır. İlk Rus edebî ürünlerinin/klasiklerinin de yine Fransızca üzerinden Türkçeye tercüme edildiği, böylelikle iki dil arasında Fransızcanın bir aracı dil görevi ifa ettiği görülür ve bu aracılık 20. yy. başlarına kadar devam eder. Rusçaya çevrilen bir diğer şiir ise, Priştineli Mesîhî'nin *Murabbası*'dır. Onun bu şiiri, 18. yy. Rusya'sında çevrilen ilk "Türk idili" olarak tanımlanmıştır' (Oganova 2013: 1-2). 19. yüzyılda Kazan ve St. Petersburg gibi üniversitelerdeki tercüme eğitimleri neticesinde doğrudan Türkçe üzerinden çeviriler yapılır. Bu dönem çevirilerinde ise halk edebî ürünleri, kronikler ve klasik divan şiiri örnekleri görülür. Özellikle, klasik divan şiirine olan ilgi hayli yüksektir (Oganova 2013: 3).

Hem Batı hem de Türk edebî eserlerinin takip edilerek yayımlanmasının 18. yy.a rastlaması, bir tesadüf değildir. 18. yy.da Avrupa kültürünü tanıyarak kendine bu kültür içerisinde bir konum bulmayı amaçlayan Çarlık yönetimi, askerî ve politik alanda olduğu gibi, edebî alandaki eserleri de tercüme işine girişmiştir. Bu çeviri faaliyeti sonucunda 19. yy.da dünya edebiyatında konumunu belirlemiş bir Rus edebî geleneği meydana gelmiştir. Edebî tercüme, Rus edebiyatının bu konumlanmasındaki vasıta olmuş ve sistematik bir çeviri geleneğinin kurulmasını sağlamıştır.¹ Türk şiirinin sistematik çevirisi de 20. yy. ile başlar. Ancak bir zaman sonra, bu şiirlerin çevirisinde Sovyet dönemi çeviri faaliyetlerinin genel olarak farklı bir anlayışla ele alınması neticesinde, toplumcu gerçekçi çeviri kuralları geçerli olur. Daha 1950 itibarıyla Nâzım Hikmet şiirleri, Sovyet edebiyat dünyasında gittikçe artan bir ilgi görmeye başlar. Bu ilgiyle birlikte onun şiirlerinin Rusça tercüme 1er i, edebî çeviri açısından bir inceleme konusu hâline gelmektedir. Nâzım şiirlerinin Rusça

¹ Her ne kadar konumuz ile doğrudan ilgili olmasa da sorgulanması gereken bir probleme işaret ettiğinden ötürü paylaşmak isterim: Edebî çeviri vasıtasıyla bir asır sonra dünya edebiyatında yerini bulan Rus eserlerinden söz ediyoruz. Edebî çeviri eksikliği, edebî çeviriye yanlış açıdan bakmakla başlayan süreç, edebî çeviri tekniklerinin ele alınmasını, belirli bir standardın ve disiplinin oluşmasını geciktirdiğinden dolayı, dünya ölçeğinde bir klasik Türk edebî eseri ve üslubundan bahsedemiyoruz.

tercümanlarından D. Samoylova, M. Pavlova, A. İbragimova, N. Gorskoy, M. Paster en çok bilinenlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet idealizmini daha da genişletmeyi amaçlayan siyasi sanat otoritesi, bu ideali destekleyen dünya çapında yazar ve şairlerin eserlerini tercüme ederek tüm Sovyet dünyasında okunmasını sağlar. Tercüme yoluyla da Sovyet halklarına kısmen bu idealin başka halklar üzerindeki yaygınlığı anlatılmak istenir. Dolayısıyla tercüme işi, oldukça pragmatik bir edebî araç olur. Sovyet hükümetinin belirlediği kurallar çerçevesinde Yabancı Edebiyat Komitesinin sansüründen geçmek zorunda olan yabancı ediplerin seçimi de, elbette gelişigüzel veya edebî ölçütler ile olmamaktadır. Eserleri yayımlanmaya layık bulunan edipler, Sovyet doktrinlerinin temel prensiplerini savunan görüşlere sahiplerdir.

Sovyetlerin edebi alanda çevirisine izin verdiği yazarlar arasında İngiliz edebiyatının klasikleri arasından; Daniel Defoe, Charles Dickens, Henry Fielding, John Galsworthy, William Shakespeare, Jonathan Swift, ve William Makepeace Thackeray bulunurken yeniler arasından James Aldridge bulunuyordu. Amerikan edebiyatından pek fazla yazarın eseri çevrilmemekle birlikte; eserleri çevrilen başlıca yazarlar arasında James Fennimore Cooper, Henry Wadsworth Longfellow, Harriet Beecher Stowe bulunuyordu. Aynı zamanda kapitalist sistemi eleştirdikleri için Theodore Dreiser ve Upton Sinclair'in eserlerinin de çevirisi yapıyordu. Fransız yazarlar makul bulunmakla birlikte Honore de Balzac, Gustav Flaubert, Victor Hugo, Guy de Maupassant, Prosper Merimee, Romain Rolland, Stendhal, ve Andre Still'in eserleri çevriliyordu. Bunların yanında Voltaire ve Diderot'un eserleri de din karşıtı doğasından ötürü çevriliyordu. Stalin döneminde ise Alman edebiyatından Heinrich Heine dışında yazarların eserleri Sovyet okuyucusunun beğenisine sunulmuyordu. İspanyol edebiyatı ise uzunca bir süre Cervantes ile SSCB'de temsil edildi (Vid 2007: 154).

Elbette Sovyet döneminde, özellikle de 1934 Yazarlar Kongresinde ilan edilen amaçların ardından bu isimlerin eserlerinin çevirilerine sadık kalındığını söylemek zor olur. Yerlileştirme (domesticated translate) ve yabancılaştırma (foreignized translate) olarak bilinen iki ayrı edebî çeviri yönteminden yerlileştirme yöntemi, ideolojinin çıkarlarına uygun kabul edilir. Yerlileştirme yöntemi, hedef dil ve kültür merkezinde uygulanan bir yöntemdir ve metnin özgünlüğüne zarar verir. “Çevirmen, yabancı görülen her parçayı silmeli ve akıcı, özel anlamlı bir metin yaratmalıdır. Bu tür çeviri, ‘akıcılık’, ‘doğallık’, ‘şeffaflık’ ve ‘okunabilirlik’ ilkelerine uygun olmalıdır” (Vid 2007: 152).

Bu çalışmadaki amaç ise, Sovyet çeviri anlayışında Türk lehçelerindeki çevirilerin ele alınışına dair bir örnek göstermek ve N. Hikmet şiirlerinin özellikle İdil-Ural bölgesindeki çeviri sürecine yönelik bir değerlendirme sunmaktır. N. Hikmet'in Sovyetlere geçişinden önce eserlerinin hangi yöntem ve amaçlarla tercüme edildiği üzerinde durulmaktadır. 1950 yılında Başkurdistan Yazarlar Birliğinin yayın organı olan *Ezebiy Başkortostan*

dergisinde yayımlanan dört şiiri, orijinalleri ile verilmiş; uzman çevirmen ve edebiyatçıların nazarıyla karşılaştırılması için dikkatlere sunulmuştur.

İdil-Ural'da Nâzım Hikmet Şiirleri

Sovyetler Birliği'nin genelinde N. Hikmet şiirlerinin tercümelerini, Rusça dışındaki dillerde de görmek mümkündür. Hem onun hem de özellikle Doğu Avrupa'daki halklardan kimi isimlerin çevirilerine büyük bir önem verilmeye başlanır. Nâzım Hikmet gibi diğer sosyalist fikirleri benimseyen ve Sovyet düzenini yakın gören dünya ediplerinin eserlerinin çevirilerinin hızlanması, II. Dünya Savaşı'nın bitmesine müteakip başlayan Soğuk Savaş ile de ilgilidir. Kültürel Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu yeni cephenin en önemli silahı da 'çeviri'dir (Haddadian-Moghaddam / Scoth-Smith 2020: 326).

1934 Sovyet Yazarlar Kongresi sonrasında Sovyet halklarının edebiyatlarından Rusçaya bir çeviri patlaması yaşanır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamak üzere özellikle 1950 sonrasında, Sovyetler Birliği dışından ediplerin eser tercümelemleri konusunda belirgin bir artış vardır. Öyle ki 1958 yılında Brüksel'de düzenlenen Dünya Fuarı'nda, yayımladığı çevirilerin sayısı dolayısıyla Sovyetler Birliği altın madalya ile ödüllendirilmiştir (Witt 2017: 168).

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği ideolojisinin tarihî Çarlık toprakları dışında yayılabileceği Doğu Avrupa, Balkanlar ve daha sonra Orta Doğu gibi yeni coğrafyalar ortaya çıkar. “Siyasi etkinin yanında kültürel etki için ‘çok milletli’ yahut ‘çok halklı’ terimlerinden ziyade ‘uluslararası’ kavramı yeni bir anlam kazanır. Böylelikle edebî çevirmenler için yeni bir ideolojik ödev tayin edilmiş olur. Öncelikle, pek çok halkın yaşadığı ve dilin konuşulduğu Sovyetler Birliği'nde, halkların edebî eserlerinin birbirlerine tercümelerinin yapıldığı görülür. Etnik gruplar arası çeviriler yapılır” (Baer 2006: 57). Bu süreçte Sovyetler içindeki ve dışındaki halkların edebî eserleri, Rusça üzerinden çevrilir. Dolayısıyla, Sovyet dönemi edebî politikalar düşünüldüğünde Türk lehçelerine veya başka bir halkın diline tercüme edilen eserlerin doğrudan bir tercüme olmadığı herkesçe malumdur. SSCB'nin ‘lingua franca’sı olan Rusça üzerinden yapılan tercümelemler, Birlik içerisindeki halkların dillerine de bu kanalla girer. Aslında bu tutum, 19. yy.da başlar. Önce Fransızca ve daha sonra Almanca üzerinden İngiliz edebî ürünlerinin Rusçaya tercüme edilmesi gibi, SSCB halkları da SSCB öncesi bu yöntemi kullanmak durumundadır. SSCB halklarının dillerine dolaylı tercümelerin, tercümanlar marifetiyle ideolojik kaygılarla yeniden biçimlendiği örnekler görmek mümkündür. Nâzım'ın şiirleri Türkçeden Rusçaya tercüme esnasında Sovyet ideolojik üslubu ile makyajlanırken verilen metinlerde de görüleceği üzere Rusçadan Başkurtçaya veya diğer Sovyet halklarının dillerine tercümelerde de aynı yol izlenir. İki kere makyajlanan şiirlerin vücutları orijinal gibi görülse de ruhunun ve özünün yeniden biçimlendiği anlaşılmaktadır. Özetle tercümanlık, kurumsallaşan bir ideolojik aracılık faaliyetine dönüşmektedir (bk. Witt 2017). Bu tutum, Stalin

sonrasında yavaş yavaş terk edilir. N. Hikmet de bu ideolojik aracılık sebebiyle şiirlerine müdahalelerden yakınmaktadır. SSCB'ye gidişinde onu karşılayan ve şiirlerini Rusçaya tercüme eden ünlü sanat adamı Konstantin M. Simonov'a eserlerinin tercüme konusunda tenkitte bulunur. Bu tenkidi bize N. Hikmet'in yakın dostu Vâlâ Nureddin şöyle nakletmektedir:

Sovyetlerin pek tanınmış bir sanat adamı olan Konstantin Simanov'un inceleme yazısını ilgiyle okudum. Nâzım Hikmet, 1951'de uçakla Romanya'dan Moskova'ya gittiği zaman, Sovyet fikir ve sanat adamlarının baş temsilcisi olarak Simanov, Nâzım'ı uçak alanında karşılamış. Ve Nâzım, daha otomobilde giderlerken balıklama konuya girivermiş:

“Dinle birader” demiş. “Sen benim şiirlerimi Rusçaya, Rusların pek beğendiği bir sanat değeriyle çeviren adamsın. Ama ben senin bu çevirilerinden hiç memnun değilim. Çünkü, şiiriyet ararken meselâ kafiye buluyor, kafiyelerin fantezisine kapılıyorsun. Gerçi güzel oluyor ama, sırf benim eserim olmuyor. Senin de hissen karışıyor. Ben bu türlü çeviriden hoşlanmıyorum. Şiirlerim isterse nesir haline gelsin, isterse şiiriyeti yok olsun, ama benim dediklerim aynen çevrilsin.” (Vâlâ Nureddin 1995: 506).

1946-1950 ve 1954-1958 yılları arasında Konstantin M. Simonov, *Noviy Mir* dergisinin baş editörlüğünü yürütmüştür. Ayrıca Nâzım Hikmet'in eserleri üzerine değerlendirmeler yazmıştır. 1946-1959 ve 1967-1979 yılları arasında ise Sovyet Yazarlar Birliği sekreterliği görevlerini yerine getirmiştir. N. Hikmet'in SSCB'de tanınmasında önemli bir katkısı olduğu anlaşılan Simonov'un, bu eserleri bizzat Türkçeden Rusçaya kendisinin çevirdiği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmasak da basım onayını, yetkili kurumun başındaki isim olarak kendisinin verdiği anlaşılmaktadır. N. Hikmet'in şiirleri, 1950 yılında *Stihi* “Şiirler” (Moskova, Goslitizdat) adı ile Türkçeden çeviri olarak yayımlanır. Bursa Hapishanesi döneminde yazdığı şiirlerin bir kısmı burada Rusça olarak yayımlanır. Aynı yıl seçilmiş şiirlerinin (Moskova, Pravda) olduğu bir yayın daha neşredilir. Elbette şiirlerinin SSCB'deki ilk yayını, bu tarihten önce başlar. 1932 yılında E. Bagritskiy, N. Dementeva, V. Bugayevskiy (Moskova, Federatsiya) gibi isimlerin çevirileri ile *Stihi* “Şiirler” başlıklı eseri yayımlanmıştır.

1937-1950 yılları arasında hapishanede olan Nâzım Hikmet'in eserlerinin SSCB'ye ilk gidişinde yanında olan yakın dostu Vâlâ Nureddin aracılığıyla SSCB'ye iletildiği anlaşılıyor. Rusçadan yaptığı çevirilerle tanınan Vâlâ Nureddin; Gorki, Tolstoy, Dostoyevski gibi birçok yazarın eserlerini ve Fransız edebiyatının klasiklerini Türkçeye çevirmiştir. 1940'lı yıllardan sonra daha çok tercüme odaklanan Vâlâ Nureddin, çeviri ve hikâyelerinde özensiz davranmış ve tercüme yaparken metinleri iyiden iyiye dönüştürdüğünü, diğer bir ifadeyle yerelleştirdiğini ifade ederek başka yazarların üretimlerine imzasını atmıştır

(Zenginoğlu 2017). Onun bu tutumu, yerelleştirici ideolojik Sovyet edebî çeviri yöntemine yaklaşmaktadır.

N. Hikmet'in şiirlerinin Rusçaya ilk çevirilerinin *Stihi* “Şiirler” başlığı ile 1932 yılında yapıldığı (*E. Bagritzkogo, N. Dementeva, V. Bugaevskogo Moskova/Federatsiya*) kaydına rastlanılsa da ilk çevirilerin -ismine sık rastlamadığımız- Abid Alimov tarafından yapıldığı belirtilmektedir. 1921-1924 yılları arasında Vâlâ Nureddin ile birlikte Moskova'ya giden N. Hikmet, Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde (KUTV) öğrenim gördüğü sırada Abid Alimov (1900-1935) ile tanışır. Vâlâ Nureddin'in aktardığına göre Alimov, bir Tatar mollanın oğludur ve çok iyi Türkçe bilmektedir. N. Hikmet'in şiirleri de ilk olarak bu Tatar Bolşevik tarafından Rusçaya çevrilmiştir. N. Hikmet, Alimov'un bu çevirileri vasıtasıyla Rus şairleri arasında ve Sovyet basınında tanınır olmuştur (Va-Nû 1965: 21).

Nâzım Hikmet'in Tatarcaya çevrilen ilk şiiri *Güneşi İçenlerin Türküsü*'dür (Tat. Koyaş İççiler Cırı “Güneşi İçenlerin Türküsü”). Sagit Sünçeley tarafından çevrilmiş ve 1928 yılında *Biznin Yul* dergisinde yayımlanmıştır. 1951'de Şeyhi Mannur tarafından *Bir Hazin Hürriyet* (Tat. Açı İrök “Acı Hürriyet”) şiirinin tercümesi yapılır. Takip eden yıllarda Şamil Gumeroviç Mahmudov (namıdiğer Şamil Anak) pek çok eserinin çevirisini yapar. 1954'te *Ali'nin Selamı Var* (Tat. Kötivçi Ali “Çoban Ali”), *Çocuklarımıza Nasihat* (Tat. *Balalarga Nesihat* “Çocuklara Nasihat”) eserlerinin ardından 1955'te seçme eserlerini tercüme ederek ayrı bir kitap olarak yayımlar. Moskova ve Kazan'da Fars ve Türk dilleri eğitimi alan Mostafa Nogman da 1952 yılında N. Hikmet'in şiirlerinden oluşan ilk koleksiyonu yayımlar. (Avrutina-Khabutdinova 2018:76). Yine M. Nogman, bundan bir yıl kadar önce N. Hikmet'in *Paul Robson, Yöregim Monda Tügil* “Yüreğim Burada Değil”, *Kerim Kibik* “Kerim Gibi”, *Minim Yöregim* “Benim Yüreğim” adlı şiirlerini Sovyet Edebiyatı dergisinin 4. sayısında yayımlar. Devam eden yıllarda da N. Hikmet'in şiir tercümeleleri, Tatar edebiyatında sıkça yer bulur. 1972'de R. Haris çevirisiyle *Yirminci Asra Dair* (Tat. *Yigirminci Yöz Östine* “Yirminci Asır Üzerine”) adlı eseri yayımlanır. Bu yayımların Sovyet ediplerinin üzerinde bir etki yarattığı görülür. Başkurt şair ve yazar Reşit Nigmeti (1909-1959), *Hakmar Kızı* (1951) adlı manzum hikâyesinde N. Hikmet'in *Paul Robson* ve *Güneşi İçenlerin Türküsü* eserlerine telmihte bulunur.

...
Këm tuqtatır
Nazım Hikmet yırın,
Pol Robsondıñ kükrev tavışın!
 ...

...
 Kim durdurur
 Nâzım Hikmet türküsünü,
 Paul Robson'un göğsündeki sesini!
 ...

Başkurt halk şairi Mostay Kerim, *Turitsiya, Nazım... Nazım, Turitsiya* “Türkiye, Nâzım... Nâzım, Türkiye” (1966) başlıklı bir yazı ile Nâzım Hikmet'e dair hatıralarını paylaşır.

Nâzım Hikmet şiirlerinin Tatarca ve Başkurtçaya çevrilmesinde tanınmış bir çeviri ustası *Şamil Anak* olarak da bilinen *Şamil Gumeroviç Mehmüdov* (1928-2005) etkin rol oynamıştır. Nâzım Hikmet'in *Stihi i Poemu* (Ufa, 1951) ve *İzbrannie Proizvedeniya* (Kazan, 1955) eserlerinin tercümesini yapmıştır (Hayrat 2020). Ayrıca Başkurt Drama Tiyatrosu'nda sahnelenmesi için *Unutulan Adam* gibi bazı oyunlarını tercüme eder. Anak'ın tercümelerinin bizzat şair N. Hikmet tarafından da beğenildiği belirtilmektedir (Mustafin, 2005).

Hikmet'in Dört Şiir Çevirisi Üzerine

Türkiye Türkçesi ile yazılmış şiirin Türk lehçelerine Sovyet döneminde çevirisi üzerine yaygın örnek olarak Nâzım Hikmet'in şiirleri gösterilir. Elbette ilk örneklerde bu şiirler, Rusça üzerinden dolaylı bir yolla tercüme edilmiş; çevirinin çevirisi yapılmıştır.

Tamamen ideolojik amaçlı şiirlerinin seçilmesi, daha doğru ifadeyle şiirlerinin Sovyet amaçlarına uygun olarak idealleştirilmesi; Sovyet okurlarına Sovyet düşüncesinin yaygınlığını göstermek niyetinin yanında, Türkiye'deki Sovyet gönüllülerine atıfta bulunmak isteğini de düşündürmektedir.

Bu şiirler, Türkiye'de *Memleketimden İnsan Manzaraları* (1965) adlı kitabında yayımlanmıştır. Şair, 1941 yılından itibaren yazdığı şiirlerin tamamını bu kitapta toplamıştır. Aynı eser, 1962'de SSCB'de tercümanlığını da yapan Muza Pavlova'nın tercümesi ile Türkiye'deki yayından üç yıl önce neşredilir. Fakat Moskova'da Goslitizdat tarafından basılan ilk Rusça çevirilerinin 1950'den itibaren Sovyet edipleri üzerinde etkili olduğu anlaşılır. Bu çeviriler üzerinden Tatar ve Başkurt dillerine de çevriler yapılmıştır. Metinlerini sunduğumuz ve Başkurtçaya çevirisi M. Nogman tarafından yapılan *Minim Yöregim, Yöregim Monda Tügil* şiirlerinin başlıkları dahi bu şiirlerin Rusçaya çeviri esasında yapılan dolaylı çeviriler olduğuna işaret etmektedir.

Bu noktada SSCB genelinde Nâzım Hikmet şiirlerinin tercümeleleri, 1951 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde değerlendirilebilir. 1951'de kendisinin SSCB'ye geçmesi ile birlikte şiirlerinin tercümelerine müdahil olduğu, evvelki çevirileri yapılan eklemelerden ötürü tenkit ettiği Konstantin Simonov'a sarf ettiği sözlerden anlaşılmaktadır. 1951 sonrasında özellikle de 1960'lardan sonra yayımlanmaya başlayan şiirlerinin Rusça tercümelerindeki farklılık, onun müdahalesine işaret etmektedir.

Şiir örneklerini tespit ettiğimiz dergide şiirlerden önce şair hakkında verilen bilgi, Sovyet edebî eserlerindeki ön sözün bir benzeri olarak görülebilir. Bu ön söz, bilgilendirmekle birlikte ideolojik bir yönlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bir çeviride politik mesaj üç yol ile iletilebilir: çeviri için hangi metnin seçileceği, çevirmenin nasıl çevirdiği ve bunları okuyucuya nasıl sunduğu. N. Hikmet'in şiirlerinde politik mesaj iletiminin üç yolu da uygulanmıştır.

Bir diğer mesele ise, şiirlerde yersiz/gereksiz görülen toplumsal, etnik öğelerin yok sayılması, tabiri caizse ayıklanmasıdır. Şiirin aslındaki özel adlar, yerel söylemler, konuşma üslubu gibi unsurlar ideolojinin önüne çıktığı düşüncesiyle atılmış, Sovyet çeviri ilkeleri uyarınca yerleştirilmiştir. Bu açıdan politik çeviri, yalnızca kaynak metnin içeriği hakkında bilgi vermeyip aynı zamanda müstakil bir edebî metin olma amacını da taşımaktadır.

Jale Parla, karşılaştırmalı edebiyatın irdelenmesinde 'poetika' ve 'retorik' olmak üzere iki farklı yaklaşımın ileri sürüldüğünü vurgulamaktadır. 'Poetika', metinde kullanılan anlatım tekniği, metin türü, söz sanatları gibi daha çok metin odaklı bir yaklaşımı savunurken, 'retorik' de metin dışı etmenlerin belirleyici olduğu kültür, ideoloji, güç ilişkileri belirleyiciliğine işaret eder (2008: 89).

Çeviri ve orijinal metnin karşılaştırılmasında yapılan çevirinin niteliği son derece etkilidir. Çevirideki hatalar veya çevirenin kaynak metinden uzaklaşması, genel anlamda karşılaştırmalı metinler için önemli bir sorun oluşturur. İncelediğimiz şiirler ise, belli tek bir kaynaktan alınıp pragmatik bir söylem kazandırılarak yeni bir varyant olarak teşkil edilmiştir. Bu varyant temelde kültürler arasılık gerçeğinin yadsındığını da gösterir. Temelde öteki kültüre ait bir örneğin sunulduğu, okuyucunun ötekinin kültürüne dâhil edilmeye çalışıldığı bir metinde ötekinin kültürel unsurları atılmış; ifadeleri ise, hedeflenen okuyucunun ideolojik ölçeklerini açıktan yansıtır hâle getirilmiştir. Kültürler arası ilişkilerin çeviri marifetiyle biçimlendiği ve hedef kültüre -ki bu Sovyet enternasyonal kültürdür- endeksenerek çevirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Stalin dönemi, Sovyet edebî çeviri ilkelerinin temel prensiplerini yansıtan örneklerden biridir. Okurun bildiği bir kültür ve ideolojik bakış aksettirilir. Stalin sonrası çevirilerde bu tarz biçimciliğin etkisi giderek zayıflar. Mesela, M. Pavlova'nın şiir tercümelelerinde Nâzım Hikmet'in de müdahalesiyle orijinallik daha fazla muhafaza edilir. Dolayısıyla Nâzım'ın şiirlerinin bu dönemdeki çevirileri, ilk çeviriler olarak yaklaşım hataları ile birlikte değerlendirilmelidir. Çeviri ile amaçlanan hedef dile ve edebiyata yeni bir bakış açısını tanıtmak veya getirmek ise, söz konusu öz kültüründen ve duygusundan arındırılmış çeviriler, Sovyet edebiyatına yeni bir bakış getirmemektedir. Bu tür edebî çevirilere dair Didier Coste, edebî çevirinin politika gibi geçmişin motivasyonunda şimdiye ve geleceğe yönelik bir faaliyet olduğunu söyler (Yayımlanmamış: 2).

Yukarıda belirttiklerimize bağlı olarak ideolojik amaçlarla farklı bir Türkiye algısı yaratılmaktadır. Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) yaklaşan bir Türkiye için karşıt söylemlerin açık şekilde yansıtıldığı bir üslup da hissedilmekte ve şiirin ait olduğu kültüre dair bütün özellikler de silinmektedir. Kısacası çevirideki maksat, Sovyet düşüncesinin coğrafi sınırlarını göstermekten öteye geçmemekte; çevirilerde farklı bir coğrafyada da Sovyet idealizmine olan ihtiyacı düşündürme gayreti hissedilmektedir. "Bu tür yerelleştirici/uyarlamacı çeviri anlayışı en belirgin biçimde 18. yy.da Fransa'da 'belle infidèle' olarak bilinir. Kültürel ve siyasal olarak dünya tarihinin biçimlenmesinde egemen bir

güç olan Fransa'da çevirmenler, kendi üstünlüklerini çeviriye de yansıtarak onları kültürlerine uyarlamışlardır" (Mounin 1967: 37; Yücel 2013: 354'den).

Nâzım Hikmet'in şiirlerinin çevirilerinin bu denli çok talep görmesi, onun etkili bir şair olması ve Sovyet görüşleri çerçevesinde siyasi çilesini çekerek kahramanlaşmasının yanı sıra 'çok halklı' Sovyet toplumuna uluslararası bir motivasyon sağlaması ile de açıklanabilir.

Aşağıda dört şiirin sol sütunda Başkurtça çeviri yazısı, karşılarında ise Türkiye Türkçesine aktarımı sunulmuştur. Mukayese yapılması için çeviri ve aktarımın altında orijinal metin verilmiştir.

Yëğërmënsë Bıwat

- Tëlerhëñmë hin, höyöklöm, hëzër
Yöz yıllık yoçoğa sumırğa,
Yërze kayğı hem hakhızlık bötkes,
Behëtlë sak kabat tororğa?

- Yuk,
Min kasaq tügël.
Bıwatımdan
Ayırılırğa min his küñmeyëm.
Ul bit – böyük bıwat!
Unıñ azabında –
Yaqtı kön kilërën kürem min.

Yuk. Min ükëñmeyëm tıwıwıma
Yëğërmënsë bıwat başında.
Yazmıştan min rıza. Bëz köslö. Baram
min
Behët yawlawsılar safında.

- Yëñew könö altı bit, höyöklöm,
- Yuk, ul yaqın.
Bëlem. İşanam:
Hinëñ nurlı küzëñ yaqtıınday,
İrk tanı atır
Hem zur behët
İşëk asıp kërër bër zaman.

YİRMİNCİ ASRA DAİR

— Uyumak şimdi,
uyanmak yüz yıl sonra, sevgilim...

— Hayır,

Yirminci Asır

İster misin sen sevgilim, şimdi
Yüz yıllık uykuya dalmayı,
Yeryüzünde keder ve haksızlık bitince
Şanslı zamanlarda yeniden uyanmayı?

Hayır,
Ben kaçak değilim.
Asrımdan
Ben ayrılmaya hiç razı değilim.
O elbette – büyük yüzyıl!
Onun acısında –
Aydınlık günlerin geleceğini görürüm.

Hayır. Pişman değilim doğduğum için
Yirminci yüzyıl başında.
Kaderden razıyım. Biz güçlüyüz.
İlerlerim ben
Bahtı savunanların safında.

Zafer günü uzak elbette, sevgilim.
Hayır, o yakın.
Biliyorum, inanıyorum:
Senin nurlu gözünün ışığı gibi,
Özgürlük tanı atar
Ve büyük talih
Kapıyı açıp girer bir zaman.

*kendi asrım beni korkutmuyor
ben kaçak değilim.*

*Asrım sefil,
asrım yüz kızartıcı,
asrım cesur,
büyük
ve kahraman.*

*Dünyaya erken gelmişim diye kahretmedim hiçbir zaman.
Ben yirminci asırlıyım
ve bununla övünüyorum.
Bana yeter
yirminci asırda olduğum safta olmak
bizim tarafta olmak
ve dövüşmek yeni bir âlem için...*

— Yüz yıl sonra, sevgilim...

— Hayır, her şeye rağmen daha evvel.
Ve ölen ve doğan
ve son gülenleri güzel gelecek olan yirminci asır
(benim şafak çılgınlıklarıyla sabaha eren müthiş gecem),
senin gözlerin gibi, Hatçem,
güneşli olacaktır...

20. *Asra Dair* (Aralık 1941) şiirinin çevirisi olduğu anlaşılan metin, 1950 yılındaki Goslitizdat, Moskova yayınında *dvadtsatıy vek* adıyla tercüme edilmiştir. Özgün metin ile arasında belirgin farklılıklar olduğu anlaşılan çeviride ilk olarak üslubun açıkça kaybolduğu görülür. Hatta bambaşka bir şiir izlenimi uyandıran ilk dizelerin ardından “Hayır, kendi asrım beni korkutmuyor, ben kaçak değilim.” dizesi ile iki metin yeniden birleşir. Birleşen bu dizelerin ardından yeniden başka ifadelerle karşılaşmakta ve özgün metinden uzaklaşmaktadır ve bu uzaklaşma, serbest çeviri olarak açıklanamayacak kadar ayrılık oluşturmaktadır. Her iki metinde de sevgiliye sesleniş vardır. Çeviri metinde sevgili belirsizken, özgün metnin sonunda yer alan ve kültürel bir öge olan *Hatçem* ifadesi çeviri metinde çıkarılmıştır. Bunun yerine genel bir ifade olarak *sevgilim* konulmuştur. Özgün metinde *bizim taraf* söylemi, çeviri metinde *...Biz güçlüyüz...* söylemine dönüşmüştür. *ve dövüşmek yeni bir âlem için* ifadesi de muhtemelen Sovyet anlayışı açısından yeniden düzenlenmiş ve çeviri metinde *bahtı savunanların safı* ile var olan bir düzene -ki bu Sovyet düzeni olmalı- aidiyet tanımlanmıştır. Aynı şekilde *zafer günü* ile güçlü propaganda ve istek vurgulanmıştır.

Törmenen Hattar

*Ulıñ sirley, e irëñ – törmele.
Kulbaştarıñ hinëñ böğölgen,
Awır uyzañ arıp – talğan başın*

Mapustan Mektuplar

*Oğlun hasta, kocan ise mapusta.
Omuzların senin bükülmüş,
Ağır düşünceden yorulup bitap düşmüş başın*

<p><i>Azaplı kuluña éyélgen...</i> <i>Hinëñ yazmış – Törkiye yazmışı.</i> <i>Lekin min ışanam: awırlıqtar üter,</i> <i>İlëm yaqtı könder tabasaq,</i> <i>Ulıñ tērēlēr, irēñ azat bulır,</i> <i>Hem hünnemwse yılmayıwz ar nırı</i> <i>Hinëñ irēñēnde yanasaq.</i> <i>Hinëñ yazmış – Törkiye yazmışı.</i> 1948</p>	<p><i>Acılı eline eğilmiş...</i> <i>Senin kaderin, Türkiye'nin kaderi.</i> <i>Fakat inanıyorum, zorluklar geçer,</i> <i>Ülkem parlak günler görecek,</i> <i>Oğlun canlanır, kocan özgür kalır,</i> <i>Ve solmayan gülümsemelerin nuru</i> <i>Senin dudaklarında parlayacak.</i> <i>Senin kaderin, Türkiye'nin kaderi.</i></p>
---	---

Oğlumuz hasta,
babası hapiste,
senin yorgun ellerinde ağır başın,
dünyanın hali gibi halimiz...
İnsanlar, daha güzel günlere insanları taşır,
oğlumuz iyileşir,
babası çıkar hapisten,
gülür senin altın gözlerinin içi,
dünyanın hali gibi halimiz...

Oğlumuz hasta, babası hapiste... (21 Eylül 1945) şiiri ile benzerlik gösteren şiirin yazım tarihinin farklı kaydedildiği anlaşılıyor. *Piraye için yazılmış şiirler: Saat 21-22 Şiirleri* başlığı altında verilen şiirlerin Türkiye'deki ilk basım tarihi Eylül 1965'tir. 1950 yılındaki şiir çevirileri (Goslitzdat, Moskova) yayınında *pisma iz tyurmu* adıyla yer almaktadır. Nitekim aynı isimden Başkurtçaya çevrilmiştir. Her iki metinde de aksettirilen “umut” korunmuş gibi görünmektedir. Daha dikkatli değerlendirildiğinde ise, özgün metindeki umudun yerini, çeviri metinde “istek” almıştır. Orijinal metindeki “biz” söylemi çeviri metinden çıkarılmıştır. Ayrıca özgün metinde “baba” vurgusu ile metin ilerlerken çeviri metinde “koca” vurgusu yapılmıştır. Yine özgün metindeki genel “dünyanın hâli”, çeviri metinde “Türkiye'nin kaderi”ne dönüştürülmüştür. Bu iki kez tekrar edilmek suretiyle Sovyet tarzı bir eleştiri yerleştirilmiş ve kendi kamuoyuna dönük bir propaganda sağlanmıştır.

***

<p><i>Rehet miñe, höyöklöm, ömöt hüžē ēzlep,</i> <i>Hiñe oskan saқта uızarım.</i> <i>Rehet miñe yörek mēnen tıñlaw</i> <i>Hinëñ güzel, moñlo yırzariñ.</i> <i>Hinëñ yırından da güzelērek</i> <i>Neme yuq donyala, bëlemēn...</i> <i>Lekin miñe az ömötter, bik az,</i> <i>Min üžēm yırlarğa tēleyēm.</i> 1945</p>	<p><i>Bana huzur, sevgilim, ümit sözünü</i> <i>arayıp,</i> <i>Sana uçtuğu sırada düşüncelerim.</i> <i>Bana huzur, yürek ile dinlemek</i> <i>Senin güzel, kederli türkülerini.</i> <i>Senin türkünden de daha güzel</i> <i>Bir şey yok dünyada, bilirim...</i> <i>Fakat bana azdır ümitler, çok az,</i> <i>Ben kendim türkü söylemek isterim.</i></p>
--	--

Seni Düşünmek

*Seni düşünmek güzel şey,
 ümitli şey,
 dünyanın en güzel sesinden
 en güzel şarkıyı dinlemek gibi birşey...
 Fakat artık ümit yetmiyor bana,
 ben artık şarkı dinlemek değil,
 şarkı söylemek istiyorum...*

Belirgin eklemelerin olduğu çevirinin orijinalinin *Seni düşünmek güzel şey...* olduğu anlaşılmaktadır. *Piraye İçin Yazılmış Şiirler: Saat 21-22 Şiirleri* arasında yer alan bu şiir, 1950 (Goslitizdat, Moskova) baskısı çeviri kitabında yer almamaktadır. Bu durum, şiirin farklı bir kanaldan, örneğin, doğrudan Simonov üzerinden Sovyet edebiyatına taşındığını düşündürmektedir. Özgün şiir ile çeviri şiir arasındaki yakınlık son dizelerde hissedilmektedir. Bir başka deyişle burada bir çeviri şiirden bahsetmek pek olası değildir. Hatta, Sovyet çeviri anlayışının daha ileri bir örneği olarak göstermek mümkün. Çevirideki pek çok ifade, özgün şiirde karşılıksız görülüyor. Özgün şiirde *sen* diye seslenilen kişinin/sevgilinin türküleri yokken, çeviri şiirde bahsi geçen *senin* türküleri zikrediliyor.

Minëñ Yöregëm

*Yuk, yöregëm bında tügël, doktor, bında
 tügël...
 Ul – Harı yılğanın yarında,
 Kayza hanhız kıtay haldattarı böğön
 Mıltık totop, yırlap ağıla.
 Yuk, yöregëm bında tügël, doktor, bında
 tügël...
 Gretsiyala ay kanlı nurğa manılğan,
 Şunda yöregëm. Palaç unda böğön
 Üs ala köreşse halkınan.
 Yuk, yöregëm bında tügël, doktor, bında
 tügël...
 Totkondar hataşıp iñıraşkanda,
 Haqsı azımı tınğan saqtarza,
 Ul Stambul sitëndegë,
 Minen heber kötken yortka barıp,
 Şakıldata tamış kapkağa.
 Yuk, yöregëm bında tügël, doktor, bında
 tügël...
 Min törmele un yıl. Halkama ni yarızam
 bireyëm?
 Minëñ bër nemem yuk. Tik yörektëñ utın
 Totkondarğa tönön bülemën.
 Skleroz, tonsow, nikotin ni neme, doktor?
 Diagonozıgız hata. E min bëlemën:
 Darıwzarzan miñe şıfa yuqtır,*

Benim Yüreğim

*Hayır, yüreğim burada değil, doktor, burada
 değil...
 O, Sarı nehrin kıyısında,
 Nerede sayısız Çin askerleri bugün
 Tüfek tutup şarkı söyleyerek akıp giderler.
 Hayır, yüreğim burada değil, doktor, burada
 değil...
 Yunanistan'da ay kanlı nura banılmış,
 Orada yüreğim. Cellat orada bugün
 İntikam alır mücadeleci halkından.
 Hayır, yüreğim burada değil, doktor, burada
 değil...
 Tutuklular birbirlerine sataşıp bağırsırken,
 Gardiyanın adımları dindiğinde,
 O, İstanbul'un kenar mahallesinde
 Benden haber bekleyen eve gidip,
 Vurur tanıdık kapıya.
 Hayır, yüreğim burada değil, doktor, burada
 değil...
 Ben mapusta on yıl. Halkama ne yardım
 edeyim?
 Benim bir şeyim yok. Sadece yüreğin ateşini
 Geceleyn tutuklulara bölerim.
 Skleroz, nefes darlığı, nikotin nedir, doktor?
 Teşhisiniz yanlış. Ben bilirim:
 İlaçlardan bana şıfa yoktur,*

Küp sebepten sirley yöregem. Pek çok sebepten hastadır yüregim.
Barın eytép birzëm hëzge. Tik östeyëm: Hepsini söyleyiverdim size. Ancak ekleyeyim:
Donyala bik yaqtı yondoꝝ bar, Dünyada çok parlak bir yıldız var,
Min yëñël tun alam, hızlamay yöregem, - Ben kolay nefes alırım, sızlamaz yüregim,
Tezreme şul yondoꝝzan töşhe al nurzar. Pencereme şu yıldızdan düşse al nurlar.
1948

Angina Pectoris

Yarısı burdaysa kalbimin
Yarısı Çin'dedir, doktor
Sarınahre doğru akan
Ordunun içindedir
Sonra, her şafak vakti, doktor
Her şafak vakti kalbim
Yunanistan'da kurşuna diziliyor
Sonra, bizim burda mahkûmlar uykuya varıp revirden el ayak çekilince
Kalbim Çamlıca'da harap bir konaktadır
Her gece, doktor
Sonra, şu on yıldan bu yana
Benim fakir milletime ikrâm edebildiğim
Bir tek elmam var elimde, doktor
Bir kırmızı elma
Kalbim
Ne arteryo skleroz, ne nikotin, ne hapis
İşte bu yüzden, doktorcuğum, bu yüzden
Bende bu Angina Pectoris
Bakıyorum geceye demirlerden
Ve iman tahtamın üstündeki baskıya rağmen
Kalbim en uzak yıldızla birlikte çarpıyor

Angina Pectoris (Nisan 1948) şiirinin tercümesi olduğu anlaşılan çevirinin orijinali, *Yatar Bursa Kalesinde* kitabı içerisinde yer almaktadır. Ölümünden sonra yayımlanan şiirleri arasındadır. Öner Yağcı'nın yayıma hazırladığı *Yatar Bursa Kalesinde* adlı kitabı ilk kez 1991 yılında yayımlanmıştır. 1950 yılında Moskova'da basılan eserleri arasında *serdtse moe ne zdes* "Yüregim Burada Değil" adıyla Rusçaya tercüme edilmiştir. Bu ismin serbest çeviriye bağlı olarak verildiği anlaşılıyor. Şiirdeki kimi ifadeler çıkarılmış, kimi farklı bir söylem ile verilmiş olmakla birlikte *tüfek tutup şarkı söyleyerek akıp giderler* örneğinde olduğu gibi, metinde hiç yer almayan ifadelerle şiir genişlemiştir. İlk dize bir nakarat gibi tekrarlı dize şeklinde verilmiştir. *Çamlıca* gibi yerel addedilen bir söz çıkarılarak yerine *İstanbul* getirilmiştir. Çeviri şiirdeki son dizeler ise, sansür vizesini ortadan kaldıran açık propagandist söylemler olarak değerlendirilmektedir. Nâzım Hikmet'in özgün şiirlerinde yer almayan yeni ifadeler, yeni imgeler çeviri şiirde karşımıza çıkar. Bu durum, Nâzım Hikmet'in Konstantin M. Simonov'a yönelttiği eleştirinin haklılığını açıkça göstermektedir. Ayrıca çevirilerde Sovyet imajını açıktan çağrıştıran dizelerin

eklendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1951 öncesi N. Hikmet şiirlerinin çevirilerinde doğrudan çeviri en az başvurulan yöntemdir. Çeviri dizelerin niteliği de doğrudan çeviri dizeler dışında; yakın söylemliler, ekleme dizeler olmak üzere ayrı gruplarda değerlendirilebilir.

Kısaltmalar

Tat.: Tatarca

Kaynaklar

ANAR (2012). *Nazım Hikmet Kerem Gibi*, Bakı: Milli Virtual Kitabhana.

AVRUTINA, Apollinariya Sergeyevna; KHABUTDINOVA, Mileusha Mukhametzyanovna (2018). *Nazım Hikmet in Tatar Culture*, Tatarica 2/11, pp. 75-90.

BAER, Brian James (2006). From International to Foreign: Packaging Translated Literature in Soviet Russia. *Slavic and East European Journal*, Vol 60, No 1 (Spring), pp. 49-67.

COSTE, Didier. *The Poetics and Politics of Literary Translations*, (Yayımlanmamış Deneme Taslağı)
https://www.academia.edu/29079256/The_Poetics_and_Politics_of_Literary_Translation_coll_oquium_essay_draft Erişim tarihi: 13.02.2021

FRIEDBERG, Maurice (1997). *Literary Translation in Russia: A Cultural History*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

HADDADIAN-MOGHADDAM, Esmacil; SCOTH-SMITH, Giles (2020). Translation and Cultural Cold War, *Translation and Interpreting Studies* 15:3, pp.325-332. <https://doi.org/10.1075/tis.00047.int>

HAYRAT, Celil (2020). Поэт – Отшельник Şair-Keşiş, 18.12.2020, <http://idel-tat.ru/news/vremya/poet-otshelbnik> Erişim tarihi: 26.02.2021

KERİM, Mostay (2015). *Eserzer VI Tom: Hetireler, ezbi hüretlemeler*, Öfö: Kitap.

MUSTAFİN, Rafael (2005). Необычная судьба — своеобразная поэзия, Газета Республика Татарстан, 15.11.2005 <http://rt-online.ru/p-rubr-kult-34764/> Erişim tarihi: 26.02.2021

Nâzım Hikmet (2008). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: YKY.

NİGMETİ, Reşit (2009). *Davıldar tvzırgan gümir*, Öfö: Kitap.

OGANOVA, Elena Aleksandrovna (2013). “Rossiysko-turetskoe vzaimodeystvie v oblasti kulturi: o perevodah turetskoy poezii v Rossii”, Rossiysko-turetskie otnoşeniya: 2002-2012 gg., MOGİMO Univeristet, Rossiya.

PARLA, Jale (2008). “Kuruluşundan Bugüne Karşılaştırmalı Edebiyat”. *Kitaplık 115*. İstanbul. 85-91.s.

TIDIKOVA, Nadejda Nikolayevna (2018). *Nazıme Hikmete i o Perevodah Pasleem Samikom na Altayskiy Yazık Nekotorih ego Stihotvorenıy, İdeyno-Hudojestvennie iskaniya Altayskih Pisateley Kontsa XX.Naçala XXI vv.: k 80-letiyu Dibaşa Kainçına, Materialı Mejregionalnoy nauçno-praktičeskoj konferentsii. Gorno-Altayskiy Gosudarstvenniy Universitet, Gorno-Altaysk, 19-21 Sentyabr 2018.*

VID, Natalija (2007). Use of Domesticated and Foreignized Methods in the Soviet School of Translation. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, 4(1-2), 151-159. <https://doi.org/10.4312/elope.4.1-2.151-159>

Vâlâ Nureddin (1965). *Çocukluk ve Gençlik Arkadaşım Nâzım Hikmet*, Meydan Gazetesi 18 Mayıs, 20-21. s.

Vâlâ Nureddin (1995). *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul: İlke Kitap.

YÜCEL, Faruk (2013). “Alanların Örtüşen Yönleri: Çeviribilim ile Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi”, *Von Generation zu Generation: Germanistik – Festschrift für Kasım Eğitim zum 65. Geburtstag*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

WITT, Susanna (2017). Institutionalized intermediates: Conceptualizing Soviet practices of indirect literary translation, *Translation Studies*, 10:2, 166-182, DOI: 10.1080/14781700.2017.1281157

ZENGİNOĞLU, Christina (2017). “Vâ-Nû Vâlâ Nureddin”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vanu-vala-nurettin> Erişim tarihi: 23.01.2020.

ВЗГЛЯД НА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ: СТИХИ НАЗИМА ХИКМЕТА (1950) В ВОЛГО- УРАЛЬСКОМ РЕГИОНЕ

АННОТАЦИЯ

После 18 века в русской литературе переводились произведения западной литературы и художественный перевод для русской литературы стал первым шагом к мировой литературе. А в 19 веке, как известно, русские классические произведения заняли свое место в мировой литературе. Основным средством этого позиционирования является художественный перевод. Вместе с Советским союзом (СССР) изменился и взгляд на художественный перевод. Особенно, после Второй мировой войны СССР, который находит себе территорию, выходящую за пределы Российской империи, использует художественный перевод как инструмент пропаганды. Турецкие литературные произведения также получают свою долю от этой пропаганды.

Интерес к турецким литературным произведениям сохранялся в России как в царское, так и в советское время. А художественный перевод этих произведений на русский язык - сама по себе особая тема. В царский период внимание привлекали турецкие классические произведения и произведения народной литературы. В советский период было сосредоточено внимание советских ученых, особенно на Назыме Хикмете. Первое имя, которое приходит на ум в контексте литературных отношений между СССР и Турцией - Назым Хикмет. С переводом его стихов Назым Хикмет считается турецким влиянием в советской литературе. Однако это влияние имеет различные проявления с точки зрения отражения в советских литературных переводах и сохранения оригинальности его произведений. Это иное мнение нашло отражение и в переводах на родной язык советских народов. Произведения Хикмета были переведены с русского языка на языки советских народов.

Таким образом, контролируемый перевод произведений Хикмета из единого источника можно увидеть по всей территории Советского союза.

Переводы Хикмета следует рассматривать в двух периодах, с точки зрения сохранения и изменения их содержания и стилистических особенностей. Первый период можно определить как до 1951 года, а второй период после 1951 года. Эта дата является датой приезда Назыма Хикмета в СССР. В его переводах до 1951 года можно говорить не о переводе, а о стихах переводчиков, основанных на стихах Хикмета. После 1951 года из его критики Константину М. Симонову следует, что он принимал непосредственное участие в переводах его стихов. Отсюда ясно, что стихи Хикмета были переданы Симонову Валею Нуреддином, который был близким другом Хикмета и сделавшего переводы стихотворений с хорошим знанием русского языка.

Как известно, первые переводы стихов Хикмета на русский язык были сделаны в 1932 г. Э. Багрицким, Н. Дементьевой, В. Бугаевским. Однако, на самом деле, первые переводы стихов сделал Абид Алимов (1900-1935), сын татарского муллы, с которым он познакомился в *Коммунистическом университете трудящихся Востока (КУТВ)* в 1921-1924 годах и который очень хорошо говорил по-турецки.

В четырех стихотворениях, приведенных в качестве примеров, видно, что элементы культуры, в целом устранены. Всевозможные местные элементы в оригинальной поэзии упраздняются, и придаётся поверхностный и общий смысл общим выражениям. А также, в переводной поэзии появляются новые выражения и новые образы, которых нет в оригинальных стихотворениях Назыма Хикмета. Эта ситуация ясно показывает, что критика Назыма Хикмета в адрес Константина М. Симонова была оправданной.

Кроме того, понятно, что в переводы были добавлены строки, явно напоминающие советский образ. Поэтому прямой перевод в переводах стихотворений Назыма Хикмета до 1951 года был наименее используемым методом. Качество переведенных строк также отличается от строк прямого перевода. Их можно оценивать в двух группах, близкие и добавление строки.

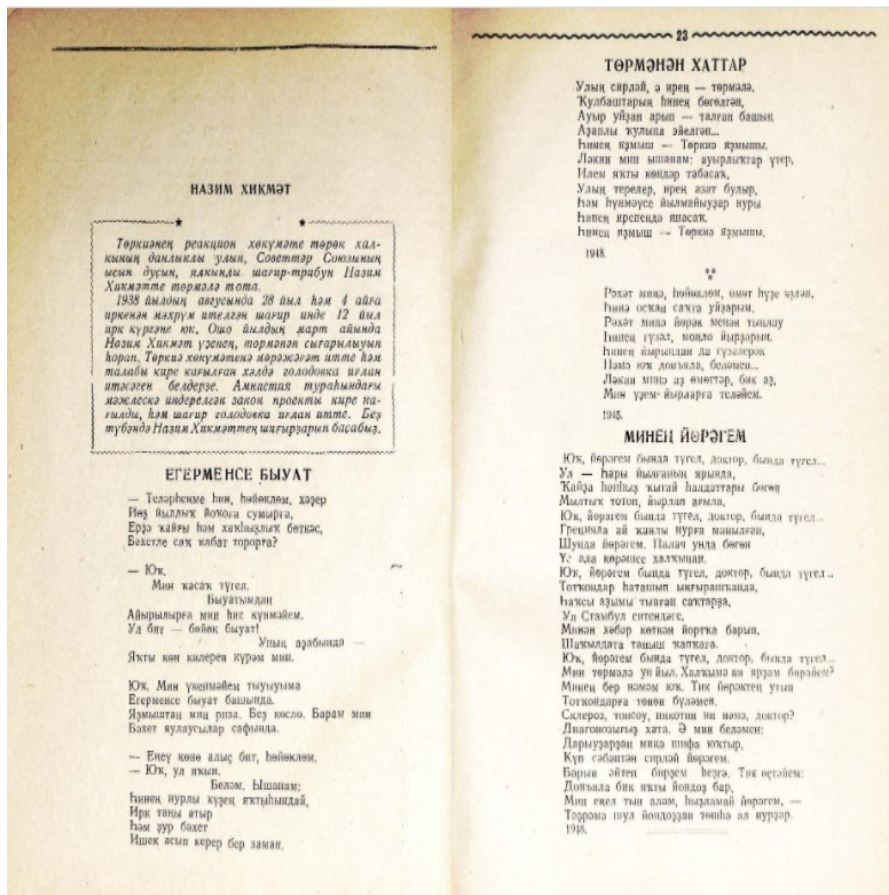
Четыре стихотворения Хикмета были представлены специалистам по переводу и литературе для анализа, с целью на примере стихотворений Н. Хикмета проиллюстрировать реализацию принципа советского художественного перевода, реформацию стихотворений и идеологические причины реформации.

Ключевые слова: Назым Хикмет, Советский Союз, СССР, художественный перевод, башкирский язык, татарский язык.

Ezebi Başkörtöstan (1950) dergisinde yayımlanan dört Nâzım Hikmet şiirinin Başkurtça tercümesi.

TATAR TİYATROSUNUN OLUŞUMU SÜRECİNDE GALİESGAR KAMAL'IN TÜRKÇEDEN YAPTIĞI ÇEVİRİLERİN ROLÜ

İLSEVER RAMİ*

Öz: Edebî çeviriler, toplumların gelişim ve çağdaşlaşma süreçlerine önemli katkılar sağlar, yeni fikir ve düşünce tarzlarının oluşmasına ve edebiyat alanında yeni ufukların açılmasına yardımcı olur. 19. yüzyılın sonlarına doğru böyle bir çağdaşlaşma dönemine ilk adımlarını atan Tatar edebiyatı, Rus ve Türk edebiyatlarından yapılan çok sayıda çevirilerle Batı edebiyatının etkisini hissetmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Tatarcaya yapılan çevirilerin edebî sürece etkilerini göstermek, edebî çeviri yoluyla gerçekleşen kültürel etkileşime göz atmak ve çevirilerin hangi koşullarda yapıldığını ortaya koymaktır. Bu etkileşimler, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında yaşayan ünlü Tatar tiyatrocusu, yazar ve gazeteci Galiesgar Kamal'ın¹ (1879-1933) çeviri faaliyetleri bağlamında değerlendirilecektir. Bu nedenle, yazarın edebî çalışma ve çevirilerini konu alan hatıraları, zamandaşlarının onunla ilgili yazdıkları ana kaynak olarak ele alınacaktır. Çalışmada kullanılan biyografik yaklaşım, Galiesgar Kamal'ın Türkçeden Tatarcaya yaptığı edebî çevirilerini tarihsel süreçte izleme imkânı sağlayacaktır. Yazarın hatıralarından elde edilen bu verilerin, çeviri etkinliğinin aşamalarını somutlaştırmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çalışma, Galiesgar Kamal'ın çevirileri ile sınırlı tutulduğu için yazarın yaşam hikâyesi, edebî kişiliği ve çeviri deneyimleri araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebî çeviri, Etkileşim, Galiesgar Kamal, Tatar edebiyatı, Türk edebiyatı.

THE ROLE OF GALİASGAR KAMAL'S TRANSLATIONS FROM TURKISH IN THE FORMATION OF TATAR THEATER

Abstract: Literary translations make important contributions to the development and modernization processes of societies, forming new ideas and ways of thinking as well as opening new horizons in literature. Tatar literature which took its first steps in such a modernization period towards the end of the 19th century began to feel the positive influence of Western literature by the help of many translations made from Russian and Turkish literatures. The aim of this study is to show the effects of translations made into the Tatar language on the literary process and to focus on the cultural interaction occurring through the translations and to reveal the conditions under which the translations were made. These interactions will be evaluated in the context

* Dr. Öğr. Üy., Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, ilsever.rami@yeditepe.edu.tr, ORCID:0000-0003-4322-7478

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 09.12.2020, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 08.02.2021)

Doi:10.47089/iuad.838404

¹ Yazarın ismi bazı Türkçe kaynaklarda Aliasker Kemal, Aliasgar Kemal, Aligasker Kamal, Ali Asker Kemal olarak geçse de Tatarcada Galiesgar Kamal şeklinde yazılmaktadır.

of the translation activities of the famous Tatar actor, writer and journalist Galiyasgar Kamal (1879-1933) who lived in the late 19th and early 20th centuries. For this reason, the memoirs of the author on his literary work and translations will be considered as the main source. The biographical method used in the study will provide the opportunity to follow Galiyasgar Kamal's translations from Turkish into Tatar in the historical process. The data from the writer's memoirs will help to embody the stages of the translation activity. The study is limited to the translations of Galiyasgar Kamal. Therefore, the author's life story, literary personality and translation experiences constitute the main subject of the research.

Keywords: Translation, Interaction, Galiyasgar Kamal, Tatar literature, Turkish literature.

Giriş

Türkler ile Tatarlar arasındaki edebî ve kültürel ilişkiler, yüzyıllardır devam etmekte olup bu ilişkiler, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında daha yoğun gelişim göstermiştir. Tatar edebiyatı hem Orta Çağ'da hem de Modern dönemde, dünya edebiyatı, özellikle de Doğu edebiyatıyla sıkı bir etkileşim içinde olmuş ve gelişimini sürdürmüştür: “20. yüzyılın başlarında Tatar edebiyatı başka edebiyatlar özellikle de Türk edebiyatı ile sıkı ilişkiler içerisine girmiştir. (Ganiyeva, 1986: 530). Orhan Okay'ın da belirttiği gibi bu tür etkileşimlerde çeviri faaliyetlerinin etkisi önemli ölçüde büyüktür: “Gerçekten de, eski Yunan medeniyetinden başlayarak İskenderiye, Bağdat gibi ilim merkezlerinin teşekkülüne ve Rönesans'a kadar, bütün uyanma ve değişme hâdiselerinin içinde tercümenin rolü çok büyük olmuştur. Fertler arasında komünikasyon (iletişim) yoluyla gelişen ve zenginleşen bilgiler gibi toplumlar arasında da medeniyet ve kültür komünikasyonunu temin eden vasıta tercümedir.” (Okay, 1988: 306).

Bahsi geçen etkileşim ve gelişim süreçlerini, Tatar edebiyatı örneğinde de gözlemlemek mümkündür. 1895 yılına kadar Tatar edebiyatında, Türk edebiyatından çevirilerin hayli az olduğu bilinmektedir. Araştırmacı Rife Harrasova bunun nedeninin, İlminskiy'nin² çaba ve çalışmaları sonucu uygulanan politikalar olduğunu belirtmektedir (Harrasova, 2002: 33). Rus misyoneri İlminskiy “Türk boyları arasındaki olası bir birliği önlemek için din, lehçe ve ağız farklılıklarını derinleştirmek istemiştir. Böylelikle her birinin ayrı bir etnik unsur olarak düşünülmesini ve tek bir millet ideali etrafında birleşmelerini engellemeye çalışmıştır.” (Üstün ve Karakurt, 2019: 184).

Ayrıca o dönemde ulusal matbaanın çok zorluklarla ayakta durması ve kitap sansürüyle ilgili işlerin St. Petersburg'a nakledilmesi, Tatar edebiyatının sadece orijinal eserlerle zenginleşmesini değil, yeni çevirilerin ortaya çıkmasını da olumsuz etkilemiştir. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen iki asrın kesiştiği o yıllarda, Tatar edebiyatı millî uyanış dönemini yaşamıştır. Tatarlar, her zaman kardeş Türk halkı ve onun sosyal, edebî ve kültürel yeniliklerine ilgi duymuş;

² Nikolay İvanoviç İlminski (1822-1891) - Rus Ortodoks misyoneri.

onları büyük bir ilgiyle izleyip takip etmiştir. Tatar araştırmacı Ebrar Kerimullin'e göre "Türkiye'de matbaanın ortaya çıkmasından sonra yayımlanan tüm eserler İdil Boyu ülkesine ulaşabilmiştir. Pek çok Tatar tüccarı Türk yayınlarına hatta abone olmuş ve Türkiye'de yayımlanmış kitapları bolca satın almış ve Kazan'a getirmiştir. Bu kitapların pek çoğu Tatarlar tarafından büyük ilgi ile karşılanmıştır. (Kerimullin, 1983: 166-168).

Çeşitli amaçlarla Osmanlı'yı ziyaret eden Tatar aydınları, Türk edebiyatı vasıtasıyla yeni edebiyat eserleri ile tanışmaya başlamıştır. Pek çok Türk genci, Avrupa ülkelerine eğitim almaya gittiği gibi çok sayıda Tatar genci de eğitim görmek için Türkiye'ye gelmiş ve ülkede gerçekleşen reform ve ıslahat süreçlerini yakından takip etmiştir. Bu gençler, Türkiye'de gerçekleşen çağdaşlaşma süreçlerini sadece takip etmekle kalmamış, aynı zamanda Türkçeden Tatarcaya çeviriler de yapmaya başlamıştır.

Realizm akımına bir asır gecikerek geçiş yapan Doğu edebiyatları, kendilerini bu yönde geliştirmede hazır bir model olarak gördükleri Batı edebiyatlarını incelemeye koyulmuştur. Bu konuda, Batı ülkeleriyle sıkı ekonomik ilişkiler içinde yaşayan ve daha büyük edebî deneyime sahip Türk edebiyatı öncülük etmiştir ve diğer Türk dilli edebiyatlar için bir model oluşturmuştur (Harrasova, 2002: 24). Tatar toplumu, 19. yüzyılın sonunda, Rus edebiyatının yanı sıra Türk edebiyatı vasıtasıyla Avrupa ve özellikle de Fransız edebiyatı ile tanışmaya başlamıştır. Karakılıç Akı "Namık Kemal'in Zavallı Çocuk Piyesinin Türk Dünyasına Yansımaları" isimli çalışmasında bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir:

Tanzimat hareketiyle birlikte görülen Batı etkisi, edebiyat alanında da kendini göstermiştir. Türk yazar ve aydınlar üzerinde oluşan bu etki, Tatar aydın ve yazarları arasında da yankı bulmuştur. Geleneklerinden kopmaksızın kendi kültürüyle Batı kültürünü harmanlayan Namık Kemal, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Abdülhak Hamit, Şinasi gibi yenilikçi Türk yazarları, Tatar aydınlarına da etki etmiştir. Abdullah Tukay, Ayaz İshaki, Aliesgar Kemal gibi dönemin önde gelen fikir adamı, şair ve yazarlarının eserlerinde adı geçen Türk yazarlarının etkisini görmek mümkündür (Karakılıç Akı, 2010: 193).

Galiesgar Kamal'ın Edebî Çeviri Faaliyetleri

Yeniliklere yelken açan genç nesil Tatar aydınları arasında, 20. yüzyıl Tatar edebiyatı ve tiyatrosunun önde gelen ismi Galiesgar Kamal'ın (1879-1933) edebî ve çeviri faaliyetleri ayrı bir önem taşımaktadır. Galiesgar Kamal, 7 Ocak 1879'da Kazan'da doğmuş ve medrese eğitimi almıştır.³ Galiesgar Kamal, 1931 yılında *Sovyet Edebiyatı* dergisinin beşinci sayısında yayımlanan hatıralarında, nerede ve nasıl eğitim gördüğüne dair şunları söylemektedir: "Ben 1900 yılına kadar Osmanlıya, sonra Halidiye medreselerinde, 1893 yılından itibaren Muhammediye

³ Galiesgar Kamal'ın biyografisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Türkoğlu, 2002:224-225.

medresesinde ve yanındaki Rus sınıfında eğitim gördüm. Yazın kitapçı Muhammet Kadıyrov yanında çalışarak; Han (şimdiki Astrahan – İ.R.), Mekerce (şimdiki Nijni Novgorod – İ.R.) ve Bua⁴ pazarlarında kitap satarak kazandığım parayla kışın öğrenim görürdüm.” (Kamal, 2010:3:306). “G.Kamal, Muhammediye Medresesini bitirince halka kültür yaymak amacıyla 1901 yılında Megarîf Kütüphanesi adlı kitap basma ve satma şirketini kurar ve 1905 Meşrutiyet’ine kadar bu şirketi yönetir.” (Kamal, Giriş makale M.Öner, 2020: 120).

Yazarın ilk eserlerinin ortaya çıkması, 1905 ihtilali öncesinde Rusya’da oluşan yeni gelişmeler dönemine denk gelmektedir. Toplum hayatında yer alan bu gelişmeler, “1905 yılında yapılan anayasal, parlamenter (Duma) meşrutî monarşiye ve basın-yayın hürriyetini getiren ilk Rusya devrimi sonucunda olur.” (Kamaliyeva, 1908:118). Ünlü Tatar yazar Alimcan İbrahimov, Galiesgar Kamal’ın çeviri ve edebî faaliyetlerine başladığı yılları şöyle değerlendirmektedir: “1905-1907 yılları devrimi öncesinde Tatar dünyasında genç ve hızlı gelişim gösteren yenilikçi fikir sahibi, Avrupai reform taraftarı olan Tatar burjuvazisi ile tüm ideolojisini Doğu’ya, bilhassa Orta Asya’ya, Buhara’ya bağlayan kadim feodalizm taraftarları arasında sıkı mücadele sürüyordu.” (İbrahimov, 1984: 260).

Toplum hayatında yaşanan bu tür yeni gelişmeler, edebiyat alanında da büyük değişimlere neden olmuştur. Yenileşmenin erken döneminde yeni nazım türleri ortaya çıkmış; Tatar nesri büyük değişim geçirmiş; pek çok Tatar aydını, kendi eserlerinde yenilikçi fikir yürütme ve yeni yöntemlere başvurmuştur. Yenileşme ve değişim süreçleri, edebî etkileşim üzerinden gerçekleşmiştir. Bu etkileşim, bir yandan Rus edebiyatını tanıma ve öğrenme, diğer yandan Türk edebiyatını keşfetme yollarıyla gerçekleşmiştir. Tatar edebiyatı için içeriğin değişmesi, yeni bakış açısının oluşması, Batı edebiyatlarından yapılan çevirilerle ilintilidir. Bu değişimler doğrultusunda, hızlı bir şekilde tiyatro sanatı da gelişmeye başlamıştır.

Sosyal fikrin canlanması, millî bilincin derinleşmesi Tatar edebiyatında dram türünü derinden etkiler. İlk adımlarını maarifçilik fikirleri ile atan Tatar dramı (A.Kamal’ın *Birinci Tiyatro*, *Bizim Şehrin Sırları*, A.İshaki’nin *Muallim*, *Aldım-verdim*, *İki Aşık* gibi komedi ve dramları) artık Tatar toplumunun siyasi ve sosyal meselelerine de el atar (Zaripova Çetin, 2006: 12).

Kamal’ın edebî mirası, otuzdan fazla tiyatro eseri içermektedir. Onun *Bahtsız Yiğit*, *İlk Tiyatro*, *Bizim Kentin Sırları* gibi eserleri; ilk dönem Tatar tiyatrosunun gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Galiesgar Kamal, tiyatro eserleri yazmanın yanı sıra çeviri faaliyetlerinde de bulunmuştur. Araştırmacı Zaripova Çetin’in dediği gibi, dram sanatı tarihinde önemli yere sahip olan Rus ve dünya klasiklerini tercüme ederek Tatar dram ve tiyatro sanatını geliştirme işine büyük katkı

⁴ Çarlık Rusya’sında büyük fuarların organize edildiği yerler. Fuar esnasında çeşitli ülkelerde gelen topluluklar tarafından konser ve tiyatro gösterileri de düzenlenmiştir.

sağlamıştır (Zaripova Çetin 2018: 617). Dahası, yaptığı çeviri faaliyetleri, yazarın ilk dönemlerde ortaya koyduğu eserlerini çok etkilemiştir. Hannanov'un (2009: 14) da belirttiği gibi Galiesgar Kamal, Tatar tiyatrosu için ilk çevirileri yapan kişi olarak tanınmaktadır. Onun çeviri alanındaki çalışmaları, çağdaşları tarafından olumlu karşılanmıştır. Abdrahman Segdi, 1926 yılında yayımladığı çalışmasında şöyle yazmıştır: “XX.yüzyıl başından itibaren şimdiye dek Tatar edebiyatında çevirilerin çoğu Galiesgar Kamal tarafından yapılmıştır. Hatta onun oynanmış ve oynanmamış, yayımlanmış ve yayımlanmamış tüm çevirilerinin sayısı yüze yakındır.” (Segdi, 1926: 178). Bu yıllarda Galiesgar Kamal, birçok ünlü Fransız, İtalyan ve Rus oyun yazarının eserlerini Tatarcaya çevirmiş ve bunların çoğu da farklı yıllarda sahnelenmiştir⁵. Nazım Hanzafarov, Galiesgar Kamal'ın çeviri faaliyetlerine ilişkin fikirlerini şöyle beyan etmektedir:

Galiesgar Kamal'ın çevirileri, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çağın gereksinimlerini karşılayan niteliktedir. Yazar, çeviri yaparken anlamı bozmamaya, ifadelerin doğruluğunu korumaya gayret göstermiştir. [...] Kaynak metnin söylem ve biçim özelliklerini koruyarak doğal bir üslupla yazarken abartılara, fazla uzatmalara yer bırakmamıştır. Galiesgar Kamal, büyük yeteneklere derin saygı duymuş, onlardan pek çok şey öğrenmiş ve aynı zamanda kendi halkına anlaşılır, uyarlanmış, yeni ve özgün eserler de ortaya koymuştur (Hanzafarov, 1981: 135-142).

Galiesgar Kamal, edebî çeviri alanında verimli bir şekilde çalışmış; Tatar okuyucusu ve izleyicisini, tiyatro sanatının en iyi örnekleriyle tanıştırmıştır. “Bu çeviri piyesler, o yıllarda Tatar sahnelerinde defalarca oynanıp millî tiyatro sanatının gelişmesine ve biçimlenmesine katkıda bulunmuş.” (Kamal, Giriş makale M.Öner, 2020:120). Böylelikle Galiesgar Kamal, klasik eserlerin birçoğunu Tatarcaya çevirmiş; Rus, Fransız, İtalyan ve Türk edebiyatlarını tanıtmada konusunda zorlu bir iş başarmıştır.

Kamal'ın dünya edebiyatıyla tanışması, Türk edebiyatı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İlk çevirisi, ünlü Türk yazar Namık Kemal'a ait *Zavallı Çocuk* eseridir. “Bu eser, Tatar tiyatrosu için tercüme edilip sahnelenmiş ilk yabancı oyundur.” (Karakılıç Akı 2010: 196). Galiesgar Kamal'ın Türkçe öğrenmesi ile ilgili detayları hem zamandaşları hem de kendi hatıralarından öğrenmek mümkündür. Konuyla ilgili Kamal'ı yakından tanıyan yazar ve şair Kerim Emiri (1896-1962) şunları yazmıştır:

Galiesgar abinin hafızası çok güçlüydü. Örneğin o, henüz medrese öğrencisiyken Türk edebiyatı ve basınına ilgi duyardı. Bu hakta kendisi: “Ta medresede eğitim görürken tiyatroyla ilgilenmeye başladım. Gizli gizli tiyatro oyunlarını seyretmeye giderdim. Elime *Zavallı Çocuk* isimli bir tiyatro eseri geçti. Onu hemen Tatarcaya çevirmeye karar verdim. Fakat

⁵ Moliere'in *Skapin'in Dolapları*, *Zoraki Doktor*, *Cimri*; Adolphe d'Ennery'nin dramları, Rusça çevirisinden Paolo Giacometti'ye ait *La Famiglia Lercari* dramı, Aleksandr Ostrovskiy'nin *Şimşekli Yağmur* dramı, Nikolay Gogol'un *Miüfettiş* komedisi.

Türkçe bilmiyordum. Muhammediye Medresesi'nde bekçi olarak çalışan bir Türk vardı. Ondan Türkçe öğrenmeye başladım. Kısa bir zamanda Türkçe konuşmaya ve Türk edebiyatını anlamaya başladım.” (Emiri, 1979: 133-134).

Türk edebiyatıyla tanışması ile ilgili anlatımlara, yazarın kendi hatıralarında da rastlamak mümkündür. Yazar, Türkçe öğrenmesi konusunda, 1933 yılında *Sovyet Edebiyatı* dergisinin birinci sayısında şunları anlatmaktadır:

O sıralarda “Birader Kerimovlar” şirketinde çalışan I. Ahmetcanov adında genç bir adam, ağabeyine mi dedesine mi eşlik ederek gittiği Hac seferinden dönüşte İstanbul pazarından satın aldığı bir sandık dolusu ikinci el Türkçe kitaplar getirmişti. Biz yeni edebî eserlere daldık. Kitaplar arasından Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk* isimli dram eseri elimize geçti. Ne büyük bir servet! Üstelik ben artık biraz Türkçe biliyordum. Eseri tekrar tekrar okudum ve anlamaya başladım. Tam o sıralarda aklımda bir konu oluşmaya başladı ve Namık Kemal’in kitabı harekete geçmeme vesile oldu. Kafamda dolaşan Bahtsız Yiğit isimli eserimin ilk taslağını hazırlayıp hocam Mirgayaz İmanayev’e gösterdim. O, çok olumlu karşıladı; kitabın sonuna birkaç kıssadan hisse yazıp sansür için St.Petersburg’a gönderdi (Kamal, 2010: 3:310).

Aynı sıralarda Galiesgar Kamal, Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk* adlı eserini, Tatarcaya *Kızganiç Bala* adıyla çevirmiştir. Yazarın hatıralarında bu konudan şöyle bahsedilmektedir: “Kitabın (*Bahtsız Yiğit – İ.R*) sansürden dönmesini beklemeden *Zavallı Çocuk*’u anladığım kadarıyla *Kızganiç Bala* diye çevirerek İ. Ahmetcanov’un kendisine satıp beş ruble telif hakkı aldım. Bu para ile yeni kitaplar satın aldım. Şimdi ben Türkçeyi iyi anlıyorum, rahatlıkla okuyabiliyorum.” (Kamal, 2010:3: 310). *Kızganiç Bala* eseri, 1900 yılında yayımlanmıştır. Kapağında şunlar yazılıdır: “3 perdelik tiyatro oyunu - mütercimi G. Kazani⁶. Bu kitabın yayımlanmasına 26 Haziran 1900’de St. Petersburg’da izin verilmiştir.” (Kamal, 2010:1: 365). *Kızganiç Bala* adlı eseri, “ilk olarak 1901’de Bahçesaray’da ve 1904 yılında Kazan’da sahnelenmiştir. 22 Aralık 1906’da Tatar Tiyatrosu Sahnesinin açılışında *Aşk Belası* komedi oyunu ile ikisi aynı gün oynanmıştır.” (Kamal, 2010:1: 365). H. Hismatullin (1895-1977), *Kızganiç Bala*’nın sahnelenmesine dair şunları yazmıştır: “Eser, çok duygusal olmasına rağmen Tatar halkının o dönemdeki hayatını yansıtmaya, dramatik karakterlerle zengin olması sebebiyle uzun yıllar sahnelerde oynanmıştır. Bu oyunda rol alan pek çok sanatçı oyunculuk yeteneğini geliştirmiştir. Mullanur Vahitov⁷ ve Fatih Emirhan⁸ da 1904’te bu oyunda rol almışlardır. Mullanur Vahitov’un hangi rolde oynadığını hatırlamıyorum fakat Fatih Emirhan Ata karakterini canlandırmıştı.” (Hismatullin, 1969: 9). Eser, özellikle 1906 yılında birçok kez sahnelenmiştir. Galiesgar Kamal’ın çevirdiği *Zavallı Çocuk* piyesi, *Gorodskoy Manej, Nur, Seyer*

⁶ G. Kazani, Galiesgar Kamal’ın kullandığı takma isimdir.

⁷ Mullanur Vahitov (1885-1918) – Tatar devrimci

⁸ Fatih Emirhan (1886-1926) – Tatar yazar.

gibi çeşitli tiyatro toplulukları tarafından sahnelenmiştir. *Zavallı Çocuk* piyesi, Kazan Kafkas Müslüman Tiyatrosu repertuarında da önemli bir yer tutmuştur. Drama eserini, Azerbaycan ve Tatar sanatçıları birlikte oynamışlar; Ata karakterini, ünlü Azerbaycanlı oyuncu Hüseyin Arablinski ve tanınmış Tatar sanatçısı Abdullah Kariyev canlandırmıştır. Hüseyin Arablinski yönetimindeki Kazan Kafkas Müslüman Tiyatro Grubu, Rusya’nın farklı şehirlerindeki turnelerinde *Zavallı Çocuk* oyununu birçok kez sahnelemiştir. Bu piyeste, Türk dünyasının üç büyük yetenekli oyuncusu olan Hüseyin Arablinski, Abdullah Kariyev ve Sahipcemal Gizzetullina-Voljskaya’nın birlikte oynaması seyircileri adeta büyülemiştir:

Tiflis’den sonra Yelizavetpol’de (şimdiki Gence-İ.R.) sahnelenen oyundan sonra Müslüman kadının sahneye çıkması büyük bir yenilik olarak kabul edilmiş, özellikle Sahipcemal Gizzetullina Voljskaya’nın oyunculuk yeteneği pek çok kişide hayranlık uyandırmıştır. Oyun “İlk Müslüman Kadın Artistin Onuruna Gösteri” şeklinde düzenlenmiştir. Genç kız Şefika rolünü canlandıran Sahipcemal Gizzetullina-Voljskaya’nın son perdede Ata Bey’i daha bir kere görebilmek için çırpınışları, Ata Bey ile karşılaştığı ve son nefesini verdiği anlarını izleyen seyirciler çok etkilenmiş, birçok kişinin gözünden yaşlar akmıştır (Mehmütov vd., 1988: 67).

Bahtsız Yiğit adlı eserin yazılışı ve *Zavallı Çocuk* adlı piyesin çevirisi ve sahnelenmesiyle ilgili bu kesitler, Galiesgar Kamal’ın bir çevirmen olarak yaptığı çalışmalarını anlatmakla kalmayıp edebiyatlar arası etkileşimin hangi yollarla gerçekleştiğini de göstermektedir. Aynı zamanda Kamal’ın Türkçeden yaptığı çevirileri ve Türk edebiyatı etkisiyle yazılan eserleri sadece Tatarlar arasında değil, diğer Türk toplumlarında da büyük beğeni ve ilgi ile kabul edilmiştir. “Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk* eserinin etki alanı sadece Anadolu toprakları ile sınırlı değildir. Örneğin, Azerbaycan sahasında öncelikle şiirleri, makaleleri ve tiyatroları yayımlanan vatan şairinin piyesleri, aynı zamanda pek çok defa sahnelenmiştir. Bunun dışında çeşitli ders kitaplarında, ilmi dergilerde Namık Kemal’e büyük yer ayrılmış; hakkında yazılar neşredilmiştir. Bununla birlikte tiyatro oyunlarına büyük önem verilmiş ve bütün oyunları çeşitli tiyatro toplulukları tarafından defalarca sahnelenmiştir.” (Azap, 2020: 36-37).

Galiesgar Kamal’ın, Namık Kemal’in eserinden esinlenerek yazdığı *Bahtsız Yiğit* dramının ilk denemesi 1898’de yazılmış, sonra eser tekrar gözden geçirilerek 1900 yılında Kazan’daki Kerimovlar neşriyatında yayımlanmıştır. Yazar, eseri 1907’de tekrar düzeltmeler yaparak aynı yılın yazında, Kazan’da Maarif Kütüphanesi’nde ayrı bir kitap olarak yayımlamıştır (Kamal, 2010:1: 357). İkinci baskının giriş kısmına şunları yazmıştır: “Dokuz yıl önce *Bahtsız Yiğit* adında tiyatro eseri yazıp isimsiz olarak yayımlamıştım. Yakın zamanda tiyatro gösterileri gerçekleşeceğine ve oyun tarzında yazılmış eserlerin sahneleneceğine dair bir ümidim yoktu. [...] Şimdi bu sene Tatar Tiyatrosu gösterilere başladı. Yazılan bu eserimin kaybolmasını (unutulup gitmesini) önlemek için onu bir daha gözden geçirerek şimdiki hâline getirdim. (Kamal, 2010:1: 357). *Bahtsız Yiğit* eseri ile ilgili Tatar basılı yayınında da çok bahsedilmiştir. O günlerde *Yoldız*

gazetesinin 14 Haziran 1907 tarihli sayısında tiyatro eleştirmeni G. Keram'ın makalesi yayımlanmıştır. Kamal'ın bu eserinin önemini vurgulayan eleştiri yazısında şu satırlar yer almaktadır: “Son iki üç ay içinde neşir edilen kitaplar arasında hayli dikkate şayan olanı şüphesiz sayın muharrirlerimizden G. Kamal Efendi'nin *Bahutsız Yiğit* isimli tiyatro kitabıdır. Gerek fikir gerek içerik açısından bu güne kadar yayımlanan tiyatro eserleri arasında en mükemmelidir. Dili gayet sade ve latifeli, tasvir ettiği olaylar hayat ve maişetimize pek yakındır.” (Gıyzzet, 2010: 347).

İlk çeviri deneyimleri 1900'lü yıllara denk gelen Galiesgar Kamal, medrese eğitimini tamamlayıp kitap yayım ve dağıtım üzerine kurduğu Maarif Kütüphanesi'nde çalışmaya başladığında da Türk edebiyatına olan ilgi ve merakı devam etmiştir. Yazar, kütüphaneyi yeni kitaplar ile zenginleştirmek amacıyla Türkiye'ye giderek İstanbul'da Türk yazarlarla tanışmış; onların eserlerini Kazan'a götürmüştür.

Balkan Savaşı yıllarında *Yıldız* gazetesi muhabiri olarak Türkiye'ye geldiğinde de Türk edebiyatıyla yakından ilgilenmeye devam etmiştir. Bununla ilgili bilgiyi yazarın hatıralarından öğrenmek mümkündür:

Kendim tiyatro eserleri yazdığım için gönlümde tiyatroya ayrı bir sevgi besliyordum. Bundan dolayı Türk tiyatrolarının nasıl olduğunu görme isteğim vardı. Fakat savaş o dönemde İstanbul'un hemen yanı başında Çatalca'da devam ettiğinden halkın morali çok düşüktü, tiyatro gösterileri hiç düzenlenmiyordu. Tiyatro gösterilerini izleme imkânım olmadığından en azından tiyatro eserlerini satın almak amacıyla sahalarda satılan her türlü Türkçe eserleri topladım. Kazan'a döndükten sonra hastalandığım zamanlarda o kitapların hepsini tek tek okudum. Fakat aralarında sadece dört, beş kitap ilgimi çekti. Diğerleri Meşrutiyet dönemine ait siyaset tartışmaları içeren, bazıları da sipariş üzerine yazılmış eserlerdi (Kamal, 2010:3: 287).

Kazan'a getirdiği kitaplar arasından Kamal, Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Eşber*, *Duhter-i Hindu*, *Tezer* adlı eserlerini severek okumuş; Teodor Kasap'ın *Pinti Hamit* adlı eserini Tatarcaya çevirmiştir. Yazar, hatıralarında Teodor Kasap'ın bu eseriyle ilgili çok ilginç bilgiler sunmaktadır: “Hastalık geçtikten sonra yukarıda adı geçen eserlerden Pinti Hamit adındaki komedi eserini çevirdim. [...] Pinti Hamit'i aynı adıyla değil, eserin ana karakterinin özelliğini vurgulayarak *Cimri* (Tatarcası *Сарап – İ.R.*) olarak çevirdim. Çevirim giriş kısmında “Pinti Hamit. Beş perdelik mizah, yazarı Teodor Kasap” diye yazılmıştı. (Kamal, 2010:3: 287).

Galiesgar Kamal, bu piyesi 1914 yılında yani İstanbul'dan döndükten bir yıl sonra, Kazan'da İ. N. Haritonov matbaasında *Cimri* (beş perdelik komedi. T.Kasbardan⁹ çeviri) adıyla ayrı bir kitap olarak yayımlamıştır. Piyes, ilk kez 5 Ekim 1915 tarihinde Orenburg sahnesinde oynanmıştır (Kamal, 2010:3: 367).

⁹ Eseri yayımlarken tashih eden kişi T. KASAB ismini T. KASBAR diye değiştirerek asıl hırsızın adını gizlemiş olup ona büyük yardımda bulunmuştur (Kamal, 2010: 288).

Cimri piyesinin yayınlanması ve sahnelenmesi ile ilgili olarak Orenburg'da yayımlanmakta olan *Vakit* gazetesi, 10 Ekim 1915 tarihli sayısında, “K.B.” takma adını kullanan Kebir Bekir'in¹⁰ *Tatarca Tiyatro* isimli eleştiri makalesini yayımlamıştır. Eleştiri yazarı, eserin Moliere'in *Cimri* adlı eserinden alıntı olduğunu beyan etmiştir. Galiesgar Kamal, çalıştığı *Yıldız* gazetesinin 15 Ekim 1915 tarihli sayısında, Kebir Bekir'in eleştiri makalesine cevap niteliğinde bir yazı yazmıştır. Yazıda, çevirisini yaptığı eserin Moliere'e ait olduğunu bilmediğini; bu eserin, Teodor Kasap'a ait olduğunu düşündüğünü; sonrasında da maalesef Fransız oyun yazarı Moliere'in eserlerini okumadığını dile getirmiştir (Kamal, 2010:3: 288). Galiesgar Kamal, kendi ifadesine göre, bu olaydan sonra Moliere'in eserlerini okumaya başlamış; hatta birkaçını çevirmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1912-1913 yıllarında *Yıldız* gazetesi muhabiri olarak İstanbul'a geldiğinde satın aldığı kitaplar arasında, Abdülhak Hamit'in *Duhter-i Hindu* eserini de memleketine götürmüş ve bu eseri de Tatarcaya çevirmiştir. Eser, 26 Ekim 1924 tarihinde Tatar Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Oyun sahneldikten birkaç gün sonra, eserin sahnelenmesine ilişkin olarak Kamal'ın, *Kızıl Tataristan* gazetesinde kısa bir yazısı yayımlanmıştır. Kamal, birkaç cümlelik eleştiri yazısında, oyuncuların performanslarından bahsetmektedir: “Kazan sahnelerinde birkaç kere oynanan piyes bu sefer yönetmenin üstün yeteneğiyle pek çok yenilik yapmasına rağmen zayıf görünüyor. Oyunun zayıf olmasının birinci sebebi olarak bu sene devlet tiyatrosunda sevgili rolünü iyi canlandırarak oyuncunun olmamasını göstermek mümkündür. (Kamal, 2010:3: 292). “Daha sonraki yıllarda Namık Kemal'in çevrildiği dillerde en beğenilen oyunu olan *Vatan yahut Silistre* de Kamal tarafından Tatarcaya aktarılmıştır. (Karakılıç Akı, 2010: 197).

Yazar, eserlerin Tatar okuru için anlaşılır olmasını istediğinden karakterlerin ve sosyal sınıfların adlandırmasında küçük değişiklikler ve eklemeler yapmıştır. Kamal'ın yaptığı bu küçük değişiklikler, eserin içeriğine ve estetik yapısına zarar vermemiştir. Nitekim R. Yarullina bu konu ile ilgili (2009: 983), “*Kızgamıç Bala*'nın diline isimlerin Tatarca yankılanması ve bazı başka şeyleri saymazsak çok değişiklikler katmaz.” diye yazmıştır.

Galiesgar Kamal'ın başarılı çalışmalarından, o zamanki Türk basınında da bahsedilmiştir. Örneğin 1914 yılında *Türk Sözü* gazetesinde (sayı 10), “*Türk Dünyasında Tiyatro*” başlıklı yazıda Kamal'ın eserlerinden övgüyle söz edilmektedir: “Kuzey Türkleri olan Tatarlar yeni tiyatro oyunlarının olmamasından şikâyet ediyorlar. Hâlbuki Şimal Türklerinden Galiesgar Kamal gibi sade dille yazılmış birkaç piyes İstanbul Türkçesiyle yazılıp Türkiye'de yüz kere oynansa bile asla bıktırmaz. (Kamal, 2010:1: 348).

Sonuç

¹⁰ Tatar oyun yazarı.

Tatar yazar Galiesgar Kamal'ın 20. yüzyıl başında Türkçeden yaptığı çevirilerle ilgili yazdığı hatıraları, çeviri süreçleri ve aşamalarını gözler önüne sermeye yardımcı olmuştur. Daha çok tiyatro yazarı ve gazeteci kimliğiyle tanınan Kamal'ın bir çevirmen olarak ortaya koyduğu faaliyetleri, 20. yüzyıl başlarında Türk ve Tatar edebiyatları arasında oluşan etkileşim süreci ve yollarını ortaya çıkarmaya yardımcı olmuştur.

Türk yazarların eserlerinde gündeme getirilen kadın özgürlüğü, hürriyet, eğitim ve aile konuları; birçok Tatar yazarını etkilediği gibi Galiesgar Kamal'ın da dikkatini çekmiştir. Edebî etkileşim, çeviri etkinlikleriyle başlamış olup sonrasında Tatar edebiyatının yeni konu ve temalarla zenginleşmesine vesile olmuş; Tatar edebiyatının Batı edebiyatları ile yakından tanışmasına yardımcı olmuştur. Türkçeden yapılan edebî çeviriler Tatar edebiyatına yeni ufuklar açan bir kaynak niteliğini taşımıştır. Bütün bunlar, Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının Tatar edebiyatı üzerinde büyük etkiler yaptığını, Avrupa ve Tatar edebiyatı arasında bir nevi köprü rolü oynadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Azap, Samet. (2020). "Namık Kemal'in Zavallı Çocuk Piyesinin Türk Dünyasına Yansımaları" *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 8, Sayı: 21. s.32-45.
- Emiri, Kerim. (1979). *Ul Şundıy İde. G. Kamal Turında İstelekler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Gabdrahman, Segdi.(1926). *Tatar Edebiyatı Tarihi*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Ganiyeva, Rezeda. (1986). "Könçığış Traditsiyelere Üsterep" *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. C.3. s.523-537.
- Gızzet, Beyan. (2010). "Galiesgar Kamal'ın Revolyutsiyege Kaderge İjati". *Galiesgar Kamal. Eserler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Hannanov, Ramil. (2009). Tatarskaya Stseniçeskaya Literatura v Kontekste Tyurkskoy Dramaturgii (Konets XIX – Naçalo XX Vekov). Avtoreferat na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologičeskikh nauk. Kazan: Institut İstorii Akademii Nauk RT.
- Hanzafarov, Nazım. (1981). "G.Kamal – Terjemeçe". *G. Kamal. Yazuçının 100 Yıllığına Bağışlangan Mekaleler Jyıntığı*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Harrasova, Rife. (2002). *Edebî Beyleneşler Yaktılığında*. Kazan: "RPF "GART".
- Hismatullin, Hey. (1969). *Galiesgar Kamal*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- İbrahimov, Galimcan. (1986). *Eserler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. C.7.
- Kamal, Galiesgar. (2010). *Eserler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. C.3.
- Kamal, Galiesgar. (2010). *Eserler*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. C.1.
- Kamal, Galiesgar. (2020). "İstanbul Mektupları" (1912, İstanbul, Balkan Savaşı). (Akt. M.Öner), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı 50. s.117-152.
- Kamaliyeva, Alsu. (2008). "Başlangıçtan 1917'e Kadar Kazan Tatar Tiyatrosu". *Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 9, Sayı: 14/1, s.117-129.

- Karakılıç, A. Serap. (2010). “Tatar Tiyatrosunda İlk Türk Yazar: Namık Kemal”. *Türkbilig*. Sayı 20.s.189-199.
- Karimullin, Abrar. (1983). *Tatarskaya Kniga Poreformennoy Rossii*. Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo.
- Mehmütov, Henüz. (1988). *Oktyabga Kaderge Tatar Teatrı*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Okay, M. Orhan. (1988). “Edebiyatımızın Batılaşması Yahut Yenileşmesi”. Büyük Türk Klasikleri. C.8. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öner, Mustafa. (2012). “Galiesgar Kamal ve İstanbul Mektupları”. *7 Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler III*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya 2012, s. 515-524.
- Türkoğlu, İsmail. (2002). “Kemal Aliasker”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.25. s. 224-225.
- Yarullina, Ramile. (2009). “Türk Edebiyatının XIX. Yüzyıl Sonu – XX. Yüzyıl Başı Tatar Edebiyatına Etkisi”. *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri. II*. s. 979-984.
- Zaripova Çetin, Çulpan. (2006). “Tatar Edebiyatının Gelişimi”. *AKADEMİK BAKIŞ Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 9 Mayıs, s.1-19.
- Zaripova Çetin, Çulpan. (2018). “XX. Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı”. *Türk Dünyası Çağdaş edebiyatları El Kitabı*. İstanbul, Kesit Yayınları, s. 569-824.
- Üstün, Kutay ve Karakurt, Metehan. (2019). “İlminskiy'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (42). s. 192-202.

РОЛЬ ТУРЕЦКИХ ПЕРЕВОДОВ ГАЛИАСГАРА КАМАЛА В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ ТАТАРСКОГО ТЕАТРА

АННОТАЦИЯ

На протяжении всей истории человечества художественные переводы вносили важный вклад в процесс развития и модернизации общества, способствовали проникновению и формированию новых идей и образов мышления. Художественные переводы сыграли важную роль в процессе культурного обогащения и становления татарской литературы. Так, именно благодаря переводам с русской и турецкой литератур, европейская литература оказала опосредованное влияние на татарскую литературу, вступившую на рубеже XIX и XX веков на новый этап своего развития. Несмотря на то, что татарская литература продолжала развиваться в духе восточных традиций, в этот период возникают новые творческие направления и методы под влиянием европейских литератур, происходит борьба новых идей с устаревшими взглядами, татарское общество ищет новые пути своего развития, пробуются новые формы художественного творчества. Катализатором новых веяний и проводником новых тенденций выступает активная переводческая деятельность молодых писателей и поэтов того времени. Именно тогда происходит ознакомление с произведениями турецкой литературы нового времени, многие из которых, по сути, являлись переводами с французского и с других европейских литератур. Посещавшие Стамбул передовые представители татарской интеллигенции не только становятся очевидцами процесса модернизации османского общества, но и принимают активнейшее участие в

общественных событиях того времени. Татарское общество с большим вниманием следит за реформами и изменениями в Османской империи. Привезенные из Стамбула книги дают возможность татарской интеллигенции перенять опыт турецкой литературы, и уже через нее освоить литературно-эстетические каноны европейских литератур. Отметим, что культурно-исторические взаимосвязи между турецкими и татарскими народами развивались на протяжении многих веков. Однако, на стыке XIX-ого и начала XX-ых веков происходит интенсивный всплеск этих взаимоотношений. При этом турецкая литература становится своего рода проводником новых европейских идей и влияний на татарскую литературу. Надо отметить огромное влияние русской литературы на татарскую, которое совершенно неоспоримо, исследовано достаточно подробно. В то время, как степень и пути влияния турецкой литературы на татарскую литературу того периода остаются вопросом относительно малоизученным.

В данной статье рассматривается переводческая деятельность известного татарского писателя и драматурга Галиасгара Камала (1879-1933), становление и формирование творчества которого происходило под сильным влиянием турецкой литературы. В годы обучения в казанских медресе у Галиасгара Камала начинает появляться интерес к турецкой литературе, в руки ему попадает книга Намыка Кемале "Бедное дитя". Под влиянием турецкого писателя Галиасгар Камал переводит на татарский язык драму "Бедное дитя" и пишет свою пьесу "Несчастный юноша". И в последующие годы писатель продолжает переводить произведения известных турецких писателей, таких как Абдульхак Хамид, Теодор Касап и др.

Цель этой статьи показать первые шаги ознакомления Галиасгара Камала с турецкой литературой, исследовать влияние переводов турецких авторов на начальный этап литературного творчества этого выдающегося драматурга. В качестве основного источника используются воспоминания драматурга и его современников, в которых описываются первые шаги ознакомления с турецкой литературой, рассказывается о первых опытах переводческой деятельности. Биографический метод, использованный в данной работе, дает возможность рассмотреть переводы писателя в контексте литературного процесса, сделать анализ литературной и переводческой деятельности писателя.

Ключевые слова: литературный перевод, взаимовлияние, Галиасгар Камал, татарская литература, турецкая литература.

ÇUVAŞ KÜLTÜRÜNDE ANT İÇME

CEMALETTİN YAVUZ*

Öz: Bu makalede Çuvaş kültüründe karşılaştığımız ant içme olgusu kavramsal, işlevsel, performatif ve anlamsal boyutlarıyla incelenmiştir. Makale iki ana bölüm meydana getirecek şekilde kurgulanmıştır. Birinci kısımda evrensel bir kültürel olgu olarak kabul edilen ant içmenin temel yapısal ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkeler; bir beyanda bulunma, bir veya birden fazla insanüstü otoritenin/garantörün gücüne ya da şahitliğine başvurma ve son olarak teminat ya da yaptırım işlevi gören şartlı öz kargışta bulunma şeklinde sıralanabilir. İnsanlığın ve kültürlerin evrensel özellikleri olarak görülen bu yapısal ilkeler temelinde Türk kültüründe ant içme geleneğiyle ilgili günümüze kadar yapılmış olan çalışmalarda kavramlaştırma ve tasnif problemleri tespit edilmiştir. İkinci kısımda ise söz konusu yapısal ilkelerin, Çuvaş kültürünün kendine özgü özellikleriyle birleşmesi sonucu ortaya çıkan görünüşleri incelenmiştir. Bu görünüşler, her kültürü kendine özgü kılan dinamiklerin bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Çevresel, sosyal, ekonomik ve tarihî etkenlerle şekillenen bu kültürel özelliklerin genetik boyutu göz ardı edilmemiş, Çuvaşlardaki ant içme biçimleri diğer Türk topluluklarındaki benzerleriyle de karşılaştırılmıştır. Verilerin elde edildiği dönemde Çuvaşların tarım ve hayvancılıkla geçinen, yerleşik, parçalı ve kapalı gruplardan meydana gelen bir topluluk olması ant içme biçimlerini de şekillendirmiştir. Bu nedenle Çuvaş antlarının büyük oranda anlaşmazlıkların giderilmesine dönük olduğu; toprağın, atalar kültürünün ve doğal fenomenlerin en önemli otorite kaynakları olarak belirlediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çuvaşlar, ant içmek, ritüel, otorite, öz kargış, Türk kültürü

OATH-TAKING IN CHUVASH CULTURE

Abstract: In this study, the phenomenon of oath-taking in Chuvash culture is examined with its conceptual, functional, performative and semantic dimensions. The article is based on two sections. In the first one, the basic structural principles of the oath, which is accepted as a universal cultural phenomenon, are determined. These principles; making a statement, applying to the power or testimony of one or more superhuman authorities / guarantors, and finally making conditional self-curse, which acts as collateral or sanction. On the basis of these structural principles, which are seen as the universal characteristics of humanity and cultures, the conceptualization and classification problems in the studies related to the oath-taking custom in Turkic cultures have been determined. In the second part, the aspects of these structural principles, which emerged as a result of the combination of Chuvash culture with its

* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne-Türkiye. / Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Enstitüsü, Türkistan-Kazakistan, yavuzcemalettin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6295-2179

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 25.05.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 30.05.2021)

Doi:10.47089/ıuad.927828

unique features, is examined. These aspects is recognized as a result of the dynamics that make each culture unique. The genetic dimension of these cultural characteristics, which are shaped by environmental, social, economic and historical factors haven't been ignored and the forms of oath-taking in the Chuvash have been compared with their counterparts in other Turkic communities. In the period when the given data were obtained, the fact that the Chuvash was a community of settled, fragmented and closed groups that lived on agriculture and animal husbandry also shaped the way they took the oath. Thus, as the Chuvash oaths are mostly used for settling disputes; also it has been observed that the earth, ancestral cult and natural phenomena appeared as the most important sources of authority.

Key Words: Chuvashes, oath taking, ritual, authority, self-curse, Turkic culture

Giriş

İnsana özgü evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkan ant içme geleneği, Türk kültür çevrelerinde de geçmişten günümüze farklı biçim ve bağlamlarda yaygın olarak var olmuştur. Farklı Türk lehçe ve şivelerinde ant sözünün biçimleri, anlamı ve ant içme pratikleri çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır (İnan, 1998; Köse, 1991; Deniz, 1995; Durmuş, 2009; Durmuş, 2011; Aktaş, 2013; Ünal, 2013; Arvas, 2019). Bu çalışmada Çuvaş kültüründeki ant olgusu kavramsal, işlevsel, performatif ve anlamsal boyutlarıyla ele alınacaktır.

Çuvaş kültüründe ant olgusunu incelemeye başlamadan önce farklı Türk topluluklarındaki karşılıkları üzerine yapılan incelemelerdeki bazı noktalara temas etmek, bu çalışmada tercih edilen yöntemin ve yaklaşımın izahı açısından önemlidir. Çünkü söz konusu olguyu meydana getiren unsurlarla -söz, pratik, kutsal nesnelere vs.- bütün olarak bu olgunun farklı boyutlarının -sosyal, dinî, psikolojik vs.- kavramsal ve yapısal bağlamda kategorileştirilmesi konusunda bazı karışıklıklar olduğu göze çarpmaktadır. Söz gelimi Abdülkadir İnan, ant (yani dostluk ve kardeşlik tesisi için yapılan tören) ve kargış (yani gerçek ile yalanı ayırt etmek için yapılan tören) (İnan, 1998: 330) arasında bir ayrım yaparak ilkinin asli biçim, ikincisini ise eski Arap kültürüne dayanan bir unsur olarak değerlendirir.

Kargış, sözün yani andın bağlayıcılığını sağlayan bir unsur olarak ant olgusunun dışında ya da ona alternatif değil, aksine onun bir bileşeni olarak evrensel nitelik taşır. Nitekim 13. yüzyıl başlarında yazılmış bir Macar yıllığında aktarıldığına göre hükümdar seçilen Almos'a önde gelen yedi alp bağlılığını kan akıtarak bildirir ve tarafların soyundan gelen birinin yemini ihlâl etmesi durumunda ebedî lanete uğramasını dilerler (Aktaş, 2013: 3). Bir ilişkinin tesisi ya da bir gerçeğin ya da yalanın ayırt edilmesi ile ilgili ayrım, ant olgusunun iç yapısına dönüktür ve bu konu ancak zaman (gelecek ya da geçmişe dönük olma) kriterine göre değerlendirilmelidir. Konuya böyle yaklaşıldığında bu iki tip andın özünde birbirinden farklı olmadığı ve birçok örnekte ikisinin de ritüel eylemlerle kuşatıldığı görülecektir.

Daha sonraki çalışmalarda da “kargışa dayalı antlar” şeklindeki ayrımın devam ettirildiği görülmektedir. Buna ek olarak ant içme eylemine katılan ya da bundan etkilenen kişilerin sayısına göre bir sınıflandırma da yapılmıştır. Burada bir kişinin kendi kendine ant içmesi, kan kardeşi olmak isteyen iki kişinin ant içmesi ve boylar ya da milletlerin temsilcilerinin kendi halkları adına ant içmesi gibi üç farklı biçim varsayılmıştır (Durmuş, 2011: 101). Bir kişinin kendi kendine “yalan söylemediğine/söylemeyeceğine” ya da “kötü alışkanlıkları bırakacağına” dair ant içmesi, şüphesiz ki onu bu eyleme sevk eden çevresel ve sosyal ilişkilerin bir sonucudur ve dolayısıyla bu anttan sadece kişinin kendisi etkilenmez. Aynı şekilde milleti adına uzlaşmaya dayalı olarak “anlaşmayı bozmayacağına” dair ant içen bir temsilci/yönetici, eylemlerinin sonucundan milleti kadar kendisi de etkilenecektir. Dolayısıyla bu ant tipleri arasında da yapısal, işlevsel ya da anlamsal açıdan bir farklılık yoktur.

Benzer şekilde kargışa dayalı ant ile uzlaşmaya dayalı ant arasında da ayrım yapmak zordur. Söz gelimi Kazan Han’a asi olmayacağı konusunda, “Men Kazan’un nimetini çok yemişim, bilmezisem gözüme tursun! Kazagucda kazılık atına çok binmişem, bilmezisem mana tabut olsun... Men Kazan’dan dönmezem, bellü bilgil!” (Tezcan ve Boeschoten, 2012: 190) diyen Beyrek’in kargışa dayalı andı, Kazan Han’la hatta o günkü Oğuz toplumuyla aralarındaki geçmişten gelen ve tıpkı yöneticiler arasındaki ant gibi geleceğe işaret eden uzlaşmaya işaret etmez mi?

Türk kültüründe ant olgusunun tasnifine dönük bir başka denemede “işlevsel açıdan” bir ayrım yapılarak “sözden ibaret ant içmeler” ve “söz ve hareketten oluşan komplike ant içmeler” şeklinde iki ana başlık ortaya konulmaktadır. Öncelikle, böyle bir tasnif ant olgusunun herhangi bir işlevine değil, yapısına ve birimlerine işaret etmektedir. Diğer taraftan hem ana başlık hem de alt başlıklardaki birçok birim arasında geçişkenliklerin son derece yüksek olduğunu gösterecek çok fazla örnek tespit etmek mümkündür. Tek bir örnek vermek gerekirse ilk başlık altında yer verilen “geleceğe dair vaatlerden oluşan antlar”, “pazarlıklara dayalı antlar”, “yapılan anlaşmalar temelinde antlar” gibi ant örneklerinin her biri geleceğe dönük uzlaşmalara işaret eder.

O hâlde ant olgusunu kuramsal bağlamda bir bütün olarak düşünmeli ama her bir vakayı (case) kendi bağlamında değerlendirmeliyiz. Bu bütünün elbette açık ya da örtük bileşenleri vardır. Richard Janko’nun “yemin etmek aslında -yalan olması hâlinde- kişinin lanetlenmeyi dileyerek bir beyanın gerçekliğini onaylaması için kendinden daha büyük güçleri çağırmasıdır” şeklindeki tanımına dayanan Sommerstein (2014: 1-2), ant içen kişinin şu üç şeyi aynı anda yaptığını yazar:

1. Ant içen bir beyanda bulunur. Bu, günümüz ya da geçmişle ilgili bir ifade olabilir; ikincisi olması durumunda ant doğrulayıcıdır ya da geleceğe dönük bir taahhüt olabilir ki bu durumda ant vaat edicidir.

2. Ant için kişi açık ya da örtük bir şekilde insanüstü bir gücü ya da güçleri, beyanın doruluğuna şahit ve gerçekliğinin garantörü olarak belirtir...

3. Ant için kişi, iddianın yalan olması ya da vaadin ihlâl edilmesi hâlinde gerçekleşmesi için kendine dönük şartlı bir lanette bulunur, böylece kişi icabında garantör güç tarafından cezalandırılacaktır... Her durumda bu, andın tanımlayıcı anahtar özelliğidir; ant, güvenilirliği şartlı bir öz-lanetle güçlendirilmiş bir beyandır.

Bu bileşenlerle ritüel bir eylem meydana getiren andı kısaca *beyan*, *otorite* ve *yaptırım* sözleriyle formüle edebiliriz. Kan kardeşliği tesis etmek için içilen andın sözlü formülleri olmayabilir ya da kaynaklara yansımamış olabilir, ancak bu eylem açık bir şekilde ömür boyu sürececek bir bağın beyanı olmakla birlikte onun gereklilikleri ya da ihlâli durumunda karşılaşılması muhtemel durumlar taraflarca bilinmektedir. Kan, bu ilişkinin hem garantörü ve şahidi hem de vicdani ve toplumsal yaptırım gücünün simgesidir. Diğer bir ifadeyle ant, yazısız bir mukaveledir ve kargış ise ant içinin otoritenin eline en değerli şeyini -çoğunlukla canı, itibarı ya da en çok sevdiği şeyi- teminat olarak sunma biçimidir.

Abdülkadir İnan'ın ortaya koyduğu ayırım ise aslında iki ayrı müesseseye değil, andın zaman eksenindeki iki ayrı boyutuna işaret etmektedir. László Fosztó'nun (2008: 127) Romanya'daki Macar Çingeneleleri arasında yaptığı araştırmada ant içmenin iki boyutunu şu şekilde tabloştırmıştır:

	Geçmişe dönük ant	Geleceğe dönük ant
Geçerlilik kriteri	Sözün gerçekliği	Söze bağlılık
Geçerlilik sınırı	Sınırsız	Düzenlenebilir/Uygulanabilir
Geçersizlik durumu	Yalan yemin	İhlal
Geri alma ihtimali	İmkânsız	Mümkün

Buna göre bir gerçeğin ortaya çıkarılması ve bir ilişkinin tesisi -her zaman ilişki tesis etmek zorunda değildir- için yapılan antlar arasındaki fark ilkinin geçmişe, ikincinin geleceğe ilişkin olmasındandır. Dolayısıyla temelde birisi "söz"ün gerçekliğine, diğeri "söz"e bağlılığa vurgu yapar. Bu zamana dayalı farklılık doğal olarak andın öncesine ya da sonrasına dönük farklı boyutlarda çeşitli görünümünün ortaya çıkmasını sağlar. Örneğin birisi kişiler arası sosyal bir çatışmayı çözmeye çalışırken diğeri başarılması hedeflenen bir işin ya da sosyal bir ilişkinin temelini oluşturur.

Evrensel niteliklerinin dışında andın bileşenleri olan beyan, otorite ya da bağlayıcılığın niteliği; bireyin ve toplumun sosyal, kültürel, dinî vs. dinamiklerine bağlı olarak değişiklik gösterecektir.

Çuvaşlarda Kültüründe Ant

Çuvaş Türkçesinde “ant içmek” anlamında kullanılan *ant tu-*, *antiñ-* ve *intiñ-* sözü, diğer Türk lehçe ve şivelerindeki karşılıklarıyla aynı etimolojik köke dayanmaktadır. Bunun yanı sıra Arapça *tevbe* sözüne dayanan Çuvaşçadaki *tupa*’nın yardımcı fiillerle meydana getirdiği *tupa tu-* (yemin etmek), *tupa tut-* (yemin etmek) (Aşmarin, 1929: 53; Aşmarin, 1937: 141; Yegorov, 1964:28, 258; Fedotov, 1996: 48-49, 248-249) ve *simah par-* (söz vermek), *şır / tıpra şırt-* (toprak ısırarak), *şır / tıpra kişla-* (torpak kemirmek), *tıpra şı-* (toprak yemek) gibi birleşik ifadelerle Rusça kökenli *priçak* sözü de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Çuvaş ant ritüellerinde en dikkat çekici unsurlardan birisi toprak/yerdir (şır). Etnografik verilerin yoğunlukla derlendiği 18. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başlarına kadar olan süreçte yerleşik, tarıma dayalı bir yaşam süren, vatan anlamında yir-sub (yer-su) ifadesinin etimolojik açıdan bire bir dengi olan şırşiv sözünü kullanan Çuvaşların Yer Ana (Şır Ama) diye niteledikleri yere yatıp toprağı ısırarak ant içmeleri şaşkıncı değildir. Diğer bütün ritüellerde de Tanrı ve diğer kutsallarla birlikte Yer Anası’na (Şır Amışi) dua edildiği görülmektedir.

Burada yer ile yerin altı, yani alt dünya arasında kavramsal bir ayırım yapmak gerekir. Yer, Çuvaş geleneksel inanışlarında “Erlık”ın dünyası değil, insanların dünyasıdır. Üstündeki birçok bağlantı noktası ise -çukur, mezar, dere, mağara vd.- alt dünyaya açılan kapılardır. Bununla birlikte alt dünya, periyodik olarak yeryüzünü ziyaret eden/etmesi gereken ataların kendi düzenine göre yaşadıkları mekândır ve dolayısıyla kutsal kavramının dışında değil, onun bir parçasıdır.¹ Dede Korkut’ta geçen yerin kertilmesi, “yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım” ifadeleri ve farklı Türk boylarının destanlarında geçen benzer durumlarla (Gökdemir, 2003: 70; Arvas, 2019: 1006) Çuvaşlardaki yerle ilgili ant biçimi aynı değildir. Toprağın üzerine andı simgeleyen bir işaret çizmekle yerin/toprağın otoritesine başvurmak farklı şeylerdir. Bu ikinci biçimin Çuvaşlara özgü olduğu anlaşılıyor.

Hem geçmişe dönük hem de geleceğe dönük antlarda bu pratikle karşılaşmaktayız. Örneğin hayvanların zehirlenmesi, yangın, herhangi bir kutsala saygısızlık edilmesi gibi köyde gerçekleşen olumsuz bir durumda şüpheli görülen kişi toprağı ısırma ya da zorlanmakta, suçu sabit görülürse cezalandırılmakta ya da kınanmaktadır (Salmin, 2014: 94-95). Buna hırsızlık, dedikodu ya da toplumca onaylanmayan başka eylemleri de eklemek mümkündür. Çünkü yalan yere yemin eden kişi Tanrı’nın kutsal toprağına günahkâr bir dil ve ruhla yaklaştığında kesinlikle cezalandırılacaktır. Bir başka ifadeyle gerçekten masum olmayan kişi, kutsalla bu şekilde temas etmeye cesaret edemeyecektir. Bu tür antların genellikle topluluk ve ileri gelenlerin önünde gerçekleştirildiği görülüyor. Bu uygulamaların kendi bağlamı içerisinde toplumsal sorunların giderilmesine dönük, topluluğun kendi dinamiklerinden

¹ Bk. Yavuz 2019.

referans alan bir yargılama biçimi olduğu açıktır. Merkezî otoritenin çevrede henüz yeterince yaygınlaşmamış olmasından öte, resmî kurum, norm ve yaptırımların topluluğun kendi değerleri karşısında yeterince itibarlı, güvenilir ve ulaşılabilir olmaması, endüstri öncesi toplulukların kendi içindeki çok parçalı ve içe dönük yapısının merkezî otoriteyle bütünleşmekten henüz uzak olması gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda Çuvaşlarda bu tür ritüellere ne derece yaygın olarak başvurulmuş olabileceğini tahmin etmek zor değildir.

Bu nedenle hem sözün gerçekliğinin hem de söze bağlılığın garanti edilmesinde kutsal ve temsilcileriyle fiziki ve manevi temas büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki toprak, tarla ve orman gibi konularla ilgili çıkan problemlerin çözümünde bütün vücudu ya da sadece arkası çıplak bir şekilde toprağa yatılarak ya da oturularak ant içilmiştir. Yalan söyleyen kişinin bunu yapmaya cesaret edemeyeceği gibi cesaret edenlerin de hastalandığına dair inanış çok güçlüdür. Çünkü günahkâr olduğu hâlde ant içen kişiyi “kara toprak tutar” (hura şir titat’) düşüncesi hâkimdir (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 34). Bu şekilde ant içen kişi gerektiği durumda tasarrufta bulunmak üzere canını simgesel olarak kutsala teslim etmiş olur. Toprakla fiziki temasın sınama aracı olarak güvenilirliğine başvurulması, söz konusu topluluk arasında bu düşüncenin yaygınlığına bağlıdır. Yine de bu riski alanların her zaman olabileceğinin de ortak bir kabul olduğu, birçok kişinin yalan yere yemin ettiği için hastalandığına inanılmasından anlaşılmaktadır. Kişinin ritüel sonrası yaşamında karşılaşacağı bütün talihsizlikler beyanının doğru olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. İşte böyle bir ritüelde içilen ant şu şekildedir:

Doğru kalple yatıp toprağı dişliyorum. Tanrının toprağını temiz/kutsal olduğu için dişliyorum. Ruhum temiz olduğu için yakılmış mumu söndürüyorum. Birinin eşyasını aldıysam ömrümce Tanrı beni affetmesin, toprağı dişlediğim için beni yer yutsun, ölünce bedenimi toprak kabul etmesin. Doğru kalple Tanrı önünde yedi kez yakılmış mumu söndürüyorum (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 34).

Başka bir ant söyleminde ise “Yüce Yer, Yer Anası! Bizim için ekilen, [üstünde] yürünen yerden kıymetlisi yok. Senin karşında suçluysam beni belalara gark et! Ben suç işlemedim. Bolluk ver, tahıl ver! Anne Yer için yere oturdum. Doğrusunu atalar bildirsin! (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 34). Başka bir örnekte ise davalı kişi “Eğer senin eşyanı aldıysam yer beni yutsun!” diye ant içtikten sonra yere yatar, topraktan bir parça ısırtıp koparır ve bu toprağı davacı kişiye uzatır (Salmin, 2007: 318). Benzer bir uygulamada topraktan kesilen haç şeklindeki çimlerin votka bardağına konduğu ve davalı kişinin “Yalan söylüyorsam Tanrı canımı alsın!” diye ant içtiği görülüyor (Mészáros, 2000: 308). Böylece ant için kişi kutsal toprak aracılığıyla kendi canını teminat olarak karşı tarafa sunmuş olur. Bu durumu kan kardeşliği ritüelleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Aynı kapta kanlarını karıştırarak içen kişiler bir anlamda kendi canlarını da kan kardeşlerine teslim etmiş olurlar. Çuvaşlarda ise canın, kan yerine toprakla özdeşleştirilmesi söz konusudur.

Burada aynı ant ritüelinin içinde bir mumum yedi kez söndürülmesi pratiğinin olduğunu da görüyoruz. Hristiyan inanışlarıyla birleştirilmiş olduğu görülen bu pratikte ant içen kişinin yaşamıyla ışığın yani güneşin ve mumun özdeşleştirilmiş olduğunu ifade etmek mümkündür. Böylece kişinin yaşamı riske atılarak andı test edilmiş olur. Başka bir kayda göre herhangi bir şey kaybolduğunda şüpheli kişi eve çağrılır, ikonların önünde mum yakıp üç kez söndürmesi istenir. Eğer kişi gerçekten suçluysa öleceğine inanılır (Salmin, 2014: 270).

Yerin kutsallığına ve otoritesine başvuru ve zamansal olarak geleceğe dönük olan başka ant içme örneklerine de rastlıyoruz. Bu tür antlar sözün doğruluğuna değil, söze bağlılığa ve birtakım sosyal müesseselerin kurulmasına ya da pekiştirilmesine işaret eder. Askere uğurlanan bir gencin toprak dişleyerek içtiği ant şöyledir:

Dedelerimizin ninelerimizin toprağı üstünde, köy kapısının önünde toprak dişleyerek ant içiyorum. Sizin öğütlerinizi hiçbir zaman unutmayacağım. Sağlıklı gidip diri dönebileyim. Bizim soyumuzda satılmış kimse yoktur, köyümüzde kaçak yoktur, akrabalarımızın arasında adsız asker yoktur. Ben bunu unutmuyorum. Siz de beni unutmayın. Kader değneğini yanımda götürüyorum, göğsüme koyup gidiyorum (Stan'yal ve Rodionov, 2005: 33).

Herhangi bir kargış ifadesi içermeyen bu ant ile yukarıda yer verdiğimiz Beyrek'in andı arasında ilkesel olarak hiçbir fark yoktur. Her ikisi de kendi sosyal çevresine ve bu çevrenin değerlerine olan bağlılığını koruyacağına, söz konusu sosyal ilişkiyi pekiştirerek sürdüreceğine teminat vermektedir.

Başkurt bölgesindeki Belebey'de Çuvaşlardan sadece baş kısmı derlenmiş Pitahir ile Yansihere adında bir destanda da padişah ve veziri dünür olmak isterler ve benzer bir şekilde ant içerler. Başkurt destanının Çuvaşlar arasındaki bu küçük yansımasında padişah ve veziri kira çıkarlar, tavşan avlayarak doğacak çocuklarını evlendirmeye ant içerler ve toprağı kemirirler (Yumart ve Trofimov, 2014: 313). Böylece aralarındaki ilişkiyi başka bir boyuta taşıyarak sosyal bir müessese tesis etmiş olurlar.

Toprağın gücünden ve otoritesinden faydalanılarak gerçekleştirilen bu ant içme biçimi, folklor ürünlerinden faydalanılarak meydana getirilen telif eserlere de yansımıştır. 1996 yılında tam metni basılan ve Finlilerin Kalevala'sı gibi millî bir Çuvaş destanı yaratma çabalarının sonucu olarak Şuyın Hivetiri tarafından düzenlenen Ulıp (Alp) adlı telif destanda da bu ant içme biçiminin örneklerini görüyoruz. Sinsilik, kurnazlık ve yalancılık özellikleriyle Çuvaşların destandaki en büyük düşmanlarından biri olarak karşımıza çıkan Supar (Bayram, 2012: 69), Ulıp'ın babası Uslati'ye kendini affettirmek ve bağlılığını bildirmek için "bir kase toprak yiyerek" geleceğe dönük şöyle ant içer:

Ben hata yaparsam,
Çarpsın beni yıldırım.

Sözümü tutmazsam,
Toprak yutsun orada.
Ant içiyorum önünde.

...
Bu andım çelikten,
Yüzyıllarca geçerli (Bayram, 2013:
46)

Aynı destanda yeni bir ülkeye göç etmeye hazırlanan Çuvaşların lideri Ulenke Han'ın buyruklarını yerine getireceğine dair, ileri gelen yöneticiler de bir kepçe toprak yiyerek “töreye göre” ant içerler (Bayram, 2013: 100). Böylece sosyal bir ilişkiyi ve bağlılığı pekiştirirler. Toprak ise canla özdeşleştirilmiş olarak sözün doğruluğunu ortaya çıkarmak ya da söze bağlılığı temin etmek için bir araç olarak kullanılır.

Topraktan başka canla özdeşleştirilen ve bu bağlamda ant ritüellerinde otoritesine ve şahitliğine güvenilen başka bir araç ise *kader sırtığı/değneği* (şıpa şalçı/patakı) denilen kabuğu soyulmuş ağaç dalıdır. Bu olgu İslam'daki amel defteri inancını hatırlatmaktadır. Çuvaş inanışlarına göre herkesin bir kader değneği vardır ve kişinin ömrü boyunca yaptığı iyi ve kötü işler Tanrı'nın hizmetkârlarından olan Pülhşî tarafından bu değneğe yazılır. Bu değnek kişi öldüğünde mezarını ölçmek için kullanıldığı gibi ucuna bir kurdele bağlanılarak bayrak direği gibi kapının önüne de dikilir (Stan'yal ve Rodionov, 2005: 39). Ant içme törenlerinde sıkça kullanıldığı anlaşılan bu değneğin genellikle ıhlamur ağacından (Mészáros, 2000: 308) olduğu aktarılıyor. Değneğe “puşit ağacı” (puşit yivîşî) (Sbojev, 1856: 74) denmesinin sebebi de ıhlamur ağacının ince ve uzun bir şekilde kıyılarak elde edilen parçalarından (puşit) sepet gibi eşyaların yapılıyor olmasıdır.

Bu değneğin üstünden atlayarak ant içme, en zorlu vakalarda başvuru yöntemlerinden biridir. Mezarlıkta değneğin üstünden atlayarak ant içen kişinin üstündeki bütün şüpheler kalkmaktadır (Salmin, 2007: 318). Değneğin üstünden atlayan kişi, “Değnek nasıl kurduysa elim ve ayağım öyle kurusun!” diye ant içer (Mészáros, 2000: 308).

V. Magnitskiy böyle bir ritüeli detaylarıyla aktarmaktadır. Köyde birinin hayvanları ya da başka bir şeyi çalındığında yetkili kurul -köyün ileri gelenleri- çağrılır ve bütün halkın katıldığı bir ant töreni yapılması istenir. Mağdur kişi köyün dışında, kutsal ziyaret ve ibadet mekânı olan kiremette bir masa kurar. Masanın üstüne tuz, ekme ve bıçak, altına bir kova su ve yere, masanın önüne değnek koyar. Bir parça ekmeği tuzlayıp bıçağın ucuna yerleştirdikten sonra ağzına götürür ve şu sözleri söyler: “Kim benim malımı çaldıysa kiremet onu görsün; kolsuz, bacaksız ve kör bıraksın, yiyeceksiz kalıp ölsün, fiziksel ihtiyaçlarını gideremesin.” Sonra kovadaki suyla yıkanır ve şöyle devam eder: “Yer, suyu yuttuğu gibi hırsız da yutsun.” Yerdeki değneğin üstünden atladıktan sonra “Bu dal gibi kurusun.” der. Son olarak bütün köy halkı değneğin üstünden atlamak zorundadır ve kim tökezlerse hırsız odur. Çuvaşlar

bu yemin hakkında şöyle derler: “Biz Rus değiliz, Çuvaşız. Rus gibi yemin etmek bizim için faydasızdır.” (1881: 120-121).

Bir tür mahkeme olan bu ritüel gerçekten de Çuvaş dünyasını yansıtmaktadır. Öncelikle ritüelin kiremette yapılması, mekânın bütün kutsallığından faydalanmayı amaçlamaktadır. Masanın altındaki su, kaosun ve alt dünyanın; masa ve üstündekiler de orta ve yukarı dünyanın simgesidir. Yerdeki değnek ise şüphesiz ki *yupa*, kutsal dağ (Ama tu), kutsal ağaç (Ama yivış) gibi farklı ölçeklerde yansımaları olan, evrenin katmanlarını bir arada tutan eksendir. Bu değneğin üstünden atlamak, dünyanın katmanları arasında bir çeşit yolculuk gibidir ve günahkâr olan bu süreci sorunsuz bir şekilde geçiremez. Suçlu buna cesaret edemez ya da sonrasında birçok hastalık ya da talihsizlik yaşar.

Çuvaşlardaki bu değnekle ant içme biçimine koşut uygulamaların farklı Türk topluluklarında da olduğu görülüyor. Kırgız-Kazaklar çoban değneği (kuruk) ve kamçı sapı üzerinden atlayarak ant içmişlerdir (İnan, 1998: 322). Konya’da “yemin etmişler” yerine “değnekten atlamışlar” ifadesi kullanıldığını Cahit Öztelli aktarıyor. Buna “çöven atlama” da denmiştir. Yine Öztelli’nin Ali Rıza Yalgın’dan aktardığına göre Çepniler en büyük yeminlerini dedelerin elindeki kamış baston üzerinden atlayarak yapmışlardır. Başka aşiretlerde de anlaşmazlıklar, Pir Budak adı verilen ihtiyarlar tarafından değnek atlama yeminleri yaptırılarak gideriliyordu (Öztelli, 1959: 1939). Alevilikteki musahiplik töreninde de “erkân çubuğu” ve “tarik çubuğu” adı verilen kabuğu soyulmuş ve dağlanmış bir değnek kullanılır. Söz konusu törende bu değneğin oynadığı aktif rol (Ersal, 2011: 1087-1110), taliplerin dinî ve sosyal statülerindeki değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda Çuvaşların kader değneği ile erkân çubuğunun aynı kozmik anlamı ve otoriteyi simgelediği düşünülebilir.

Kiremet gibi ant içmek için seçilen özel mekânlardan birisi de mezarlıktır. Mezarlıkta değnek tutularak yapılan bir ant içme töreninde şu sözler kaydedilmiştir: “Neslimizin başı Urtemi amcanın toprağının önünde, bütün köy ihtiyarlarının önünde söylüyorum. Bütün köy bilsin. Şimdi beni askere göndermeyin. Bu yıl ot biçme ayında [temmuz] evlenmem gerekiyor, ben sözümden dönemem. Bütün dünyanın karşısında söylüyorum, beni askere gönderirseniz üç kişinin canını alacaksınız” (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 39). Soyun atası; kişinin kökeni, varlık sebebi ve onun üstündeki en güçlü otoritelerden birisidir. Bir başka ifadeyle ant içen kişi, geçmişini ve kökenini temsil eden ata mezarı ile bütün bir ömrünü temsil eden kader değneğini şahit göstererek, onların otoritesinden ve gücünden faydalanarak geleceğe dönük bir vaatte bulunmakta; köy meclisinin kendisiyle ilgili kararını etkilemeye çalışmaktadır.

Atalar kültürünün bir yansıması olarak ölmüş ataların mezarı başında içilen andın en güçlü teminat olduğu anlaşılıyor. O. Vinogradov’un aktardığına göre bir gerçeğin ortaya çıkarılması gerektiğinde ileri gelenler bu ritüelin yapılmasını

talep ederler. Böyle durumlarda kendisinden ant içmesi istenen kişinin bir akrabasının ya da köyde saygın birinin mezarına giderler. Şüpheli kişi elini mezarın üstünden ant isteyen kişiye uzatır ve aynı zamanda gerçeği söyleyeceğini beyan eder. Aksi takdirde mezarda yatan kişi onu öldürecek ya da cezalandıracaktır. Çuvaşlar bu şekilde ant içene tam olarak güvenirlere, çünkü kimse yalan yere böyle ant içmeye cesaret edemez (Vinogradov, 1897: 3). Kişinin farklı şekillerde ettiği yeminlere inanılmadığında ataların huzurunda ant içmesi istenmiş ve bunu yapanın sözüne inanılmıştır (Stan'yal ve Rodionov, 2005: 38).

Ataların otoritesine başvurarak mezarın üstünden tokalaşma dışında farklı şekillerde de tokalaşarak ant içme biçimleri bulunmaktadır. Bunlar kendi çocuğunun üstünden, atın üstünden ya da boynu üstünden elini ant isteyen kişiye uzatarak yapılan ve aynı zamanda sözle yapılan ant içme biçimleridir. Yalnız burada mezar başında içilen anttan farklı olarak bir otoriteye/garantöre başvurmanın değil, bir teminat göstermenin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Otorite ise başta Tanrı olmak üzere Çuvaşların diğer bütün kutsalları olarak kabul edilebilir. Burada kişi boynu üzerinden tokalaşarak kendi canını, çocuğu üzerinden tokalaşarak çocuğunun canını ya da atı üzerinden tokalaşarak atını feda etmektedir. Hem geleceğe hem de geçmişe dönük olarak içilen bu antlarda kullanılan bazı sözlü ifadeler şöyledir:

“İşte benim elim! Boynumun üstünden uzatıyorum! Doğruluk, geride kalmaz. Her zaman öne çıkar. Dünya doğruluktan yoksun değildir.”

“Bu eli iyilikle sıkarsanız biz ömür boyu dost olacağız. Yemin edelim!”

“At üstünden elimi uzatıyorum! Benim sözüm doğru!” (Stan'yal ve Rodionov, 2005: 38-39).

Ant içme olgusunun her zaman kişiler arasında olmadığını da ifade etmek gerekir. Herhangi birisi, bir hedefi başarma ya da gelecekte daha iyi bir duruma gelme amacıyla bireysel olarak da ant içebilmektedirler. Burada da yine bir beyan, ifade edilmiş ya da edilmemiş otorite/garantör ve şartlı bir şekilde feda edilen bir değer vardır. 1908 tarihli bir kayıttan, Yetirme uyezinin Kuşar Yuntapa köyünde bir köylünün çocuğunu eline alarak bir daha içki içmeyeceğine ant içtiği ve çocuğunun öleceğinden korktuğu için bir daha hiç içki içmediği (Salmin, 2014: 269) aktarılmaktadır.

Ekmek, tuz, tuzlu su ya da ekmek-tuz Çuvaş antlarında otoritesine başvuru olarak diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. G. F. Miller, Çuvaşların yumış adı verilen ve falcı, büyücü ve hekimlik vasıfları taşıyan kişilerin idaresinde gerçekleşen bir ant ritüelini aktarmaktadır. Yumış, üstüne tuz serptiği ekmeği bir bıçağın ucuna yerleştirerek suçlu olduğu düşünülen kişiye yedirmiştir. Kişi bu şekilde ekmeği yedikten sonra sözlü olarak ant içmiştir (Stan'yal ve Rodionov, 2005: 37). “Tuz-ekmek hakkı” şeklinde Türk kültüründe tarihi ve coğrafi açıdan yaygın bir şekilde karşılaştığımız bu durum açık bir şekilde yerleşik toplulukların hayati ihtiyaçlarına vurgu yapmaktadır. “Sözümü

tutmazsam ekmeksiz tuzsuz yaşayayım!” ya da “Yalan söylüyorsam bu ekmek-tuzu bir daha görmeyeyim!” (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 37) diye ant içen Çuvaşlar da ekmek ve tuzun kendileri için ne kadar hayati olduğunu ifade etmiş olurken aynı zamanda andı için canını ortaya koymuş olurlar.

Tanrı (Turî), güneş ve ay da Çuvaş antlarında otoritesine ve şahitliğine güvenilen diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin güneşe bakılarak içilen ant, en güvenilir antlardan biri kabul edilmektedir. “Tupa ta Turîşin” [Tanrıya ant olsun] ifadesi, güneş ve ayla birlikte telaffuz edilebilirken bunun yanında değnek tutma, ekmek tuz yeme, kırdı masa kurma gibi pratiklerin tümü aynı neden için yapılan bir ritüelde sırayla uygulanabilmektedir. Yahut herhangi bir ritüel olmadan bir iletişim ortamında da ant içilebilir. Bunlarla ilgili şu sözlü ifadeleri örnek gösterebiliriz:

“Yüce Güneş! Sana bakarak ant içiyorum. Beni, kötü bir iş yapmış olmakla suçluyorlar, şunları çalmış diyorlar. Ben çalmadım.”

“Gerçekten mi? Ay-Güneş [de!]. Ay-Güneş, evet.”

“Güneş var, güneş ışığı var... Yanlış bir şey yaptıysam benim olduğum yerde güneş doğmasın, günümü güneş aydınlatmasın!”

“Tanrıya ant olsun! Ekmek yemek [yemeye imkân verecek kadar] için güneş doğmasın. Güneşi görmeyeyim!”

“Tanrıya, güneşe, aya ant olsun!”

“Tanrıya ant olsun! Tanrı canımı alsın!” (Stan’yal ve Rodionov, 2005: 37).

Sonuç

Çuvaşların ant ritüelleriyle ilgili verilerde Tanrı (Turî), ölmüş atalar, mezar, toprak (yer), güneş, ay, tuz-ekmek, bıçak, kiremet, kader değneği gibi kutsal gücün farklı simgelerine başvurulduğu görülmektedir. Elimizdeki verilerde ant içmenin temeli olan beyanların ise çoğunlukla sözün gerçekliğine dair olduğu görülmektedir. Bu da tabii olarak Çuvaşların sosyokültürel durumu ve yaşayış biçimiyle ilgilidir. Çünkü eldeki veriler daha çok etnografik kaynaklara dayanmaktadır ve bu veriler elbette farklı Türk devlet ve topluluklarının tarihini, savaşlarını, destanlarını ihtiva eden kaynaklardan farklı olarak tarım ve hayvancılıkla geçinen yerleşik Çuvaşların gündelik hayatlarını tasvir etmektedir. Bu yaşam biçiminin şekillendirdiği dünya görüşünün destanlardaki gibi büyük ideallere matuf antlar ortaya koyması elbette beklenemez. Birçok Türk boyunda bir kaptı kanlarını karıştırarak içmek ve böylece kan kardeşi olmaya ant içmek söz konusu iken Çuvaşlarda bunun yerine toprak yiyerek kendi halkına ve vatanına bağlılığını beyan etmek ya da ısırıldığı toprağı muhatabına uzatarak doğruyu söylediğini temin etmek gibi uygulamaların olması bu şekilde açıklanabilir. Yine aynı nedenden ötürü kargış ifadelerinde ise ant içenin çoğunlukla kendi ya da aile üyelerinin (çocuk, eş, anne, baba) canını ya da

sağlığını, hayvanlarını, topraktan elde edeceği mahsulleri teminat olarak öne sürdüğü görülmektedir.

Kaynaklar neyin üzerine ant içileceğini, ant içmeye sebep olan olayın belirlediğine dair açık bir imada bulunmaktadır. Örneğin mal mülk ve vatan gibi konularla ilgili durumlarda ekmek yiyerek, araç gereçlerin kaybolması ya da bir tarlanın çığnenmesi durumunda çocuk tutarak ya da askerlikle ilgili durumlarda kader değneğiyle ant içildiğine dair bilgi vermektedir. İfade etmek gerekir ki her ritüelde bir veya birden fazla kutsal unsura ve pratiğe başvurulabilmekte, anlaşmazlığın konusuna göre ritüel eylemin içeriği şekillendirilebilmektedir. Ancak hangi olay ya da durumda nasıl ant içileceği, hangi sözlerin söyleneceği sabittir demek mümkün değil. Çünkü bir ant içme ritüeli, bir kişi tarafından kendi başına uygulayabileceği ya da iki kişi arasında olabileceği gibi bütün bir topluluğun huzurunda yahut topluluğun tamamının katılımıyla gerçekleştirilebilmektedir. Andın arka planı ve insanları ant içmeye sevk eden olayın muhtevası, tarafların ikna olmasının zorluk derecesi gibi etkenler icranın gidişatını da belirleyecektir. Sadece “Ekmek-Tanrı” ifadesini söylemekten, özel bir mekânda birçok pratik ve kutsala başvurularak kalabalık bir katılımı gerçekleştirilen ritüele kadar performatif açıdan geniş bir yelpazede ant içme örnekleriyle karşılaşabiliyoruz ve bunların hepsinin temelde açık ya da örtük bir beyan, otorite/garantöre başvurma ve şartlı öz kargış içerdiğini görüyoruz.

Kaynakça

- Aktaş, Erhan (2013). Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği. *Acta Turcica*, 2, s. 1-5.
- Arvas, Abdulselam (2019). Türk Destanlarında “Ant İçme” Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 100, s. 997-1009.
- Aşmarin, N. İ. (1929). *Çıvaş simahşem Kñeki/Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*. (Vıp. IV). Çeboksarı: Tipografiya Çuvaşskaya Kniga.
- Aşmarin, N. İ. (1937). *Çıvaş simahşem Kñeki/Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*. (Vıp. XIV). Çeboksarı: Çuvaşskoye Gosudarstvennoye İzdatel’stvo.
- Bayram, Bülent (2012). *Şuyın Hivetiri’nin Ulpı Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bayram, Bülent (2013). *Ulpı-Çuvaş Destanı (Şuyın Hivetiri)*. Ankara: Türksöy.
- Deniz, Özlem (1995). Manas ve Seytek Destanlarında Ant İçme Şekilleri. *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*. (Hz. Emine Gürsoy Naskali). Ankara: TDK Yayınları, s. 256-268.
- Durmuş, İlhami (2009). Türk Kültür Çevresinde Ant. *Millî Folklor*, 84, s. 97-106.
- Durmuş, İlhami (2011). Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar. *Millî Folklor*, 89, 100-108.
- Ersal, Mehmet (2011). Alevi İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik. *Turkish Studies*, C. 6, 1, s. 1087-1110.
- Fedotov, M. P. (1996). *Etimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*. (Tom II). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy İstitut Gumanitarnih Nauk.

- Fosztó, László (2008). Taking the Oath: Religious Aspects of the Moral Personhood among the Romungre. *Romani/Gypsy Cultures in New Perspectives*, s. 119-133.
- Gökdemir, Gönül (2003). Türk Mitolojisinde Yemin-Ant Müessesesi. *Millî Folklor*, 59, s. 60-72.
- İnan, Abdülkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler. I. Cilt*. Ankara: TTK Yayınları, s. 317-330.
- Köse, Nerin (1991). Türk Halk Hikâyelerinde And. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 169-182.
- Magnitskiy, V. K. (1881). *Materialı k Ob 'yasneniyu Staroy Çuvaşskoy Veri. Sobranı v Nikotorih Mestnostyah Kazanskoy Gubernii*. Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Mészáros, Gyula (2000). *Pamyatniki Staroy Çuvaşskoy Veri*. (Çev. Yudit Dimitriyeva). Çeboksarı: ÇGİGN.
- Öztelli, Cahit (1959). Türklerde And-Yemin. *Türk Folklor Araştırmaları*, 120, s. 1938-1940.
- Salmin, A. K. (2007). *Sistema Folk-religii Çuvaşey*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Salmin, A. K. (2014). *Traditsionnaya Kul'tura Çuvaşey: Teksti (Materialı Nauçnogo Arhiva Çuvaşskogo Gosudarstvennogo İnstituta Gumanitarnih Nauk)*. Sankt-Peterburg: Filologičeskiy Fakul'tet Pterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Sbojev, V. A. (1856). *İzsledovaniya ob İnorodtsah Kazanskoy Gubernii*. Kazan: İzdaniye Knigoprodavtsa Dubrovina.
- Sommerstein, A. H. (2014). What is an Oath? *Oaths and Swearing in Ancient Greece*. Berlin/Boston: De Gruyter, s. 1-5.
- Stan'yal, V. P. – Rodionov, V. G. (2005). *Pilsempe Kılışem*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel'stvi.
- Tezcan, Semih – Boeschoten, Hendrik (2012). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünal, Orçun (2013). Ant Kelimesinin Kökeni Üzerine. *Yemin Kitabı*. (Ed. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 225-233.
- Vinogradov, F. (1897). *Sledı Yazıçestva v Domaşnem Obihode Çuvaş*. Simbirsk: Gubernskaya Tipografiya.
- Yavuz, Cemalettin (2019). *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde bir İnceleme*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Yumart, G. F.-Trofimov, İ. G. (2004). *Çıvaş Halih Pularulih. Halih Eposı*. Şupaşkar: ÇKİ.

ПРИНЕСЕНИЕ КЛЯТВЫ В ЧУВАШСКОЙ КУЛЬТУРЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется принесение клятвы в чувашской культуре с концептуальной, функциональной, перформативной и семантической точки зрения. Статья состоит из двух основных разделов. В первом разделе определяются основные структурные принципы клятвы, которая считается универсальным культурным явлением. Эти принципы могут быть разделены в виде сделать заявление, применить силу или свидетельство одного или нескольких сверхчеловеческих авторитетов / гарантов и, наконец, сделать условное само проклятие, которое действует как залог или санкция. На основе этих структурных принципов, которые рассматриваются как универсальные характеристики человечества и культур, были определены проблемы концептуализации и классификации в современных исследованиях, связанных с традицией принесения клятвы в тюркской культуре. Во второй части рассматриваются аспекты этих структурных принципов, возникших в результате сочетания чувашской культуры с ее уникальными особенностями. Эти аспекты были признаны результатом динамики, которая делает каждую культуру уникальной. Генетический аспект этих культурных особенностей, которые формируются под влиянием экологических, социальных, экономических и исторических факторов, не был проигнорирован, и формы принесения клятв чувашей также были сопоставлены с их аналогами в других тюркских народах.

Из данных о клятвенных ритуалах чувашей можно заметить, что они прибегают к различным символам святой силы. Например, бог (Турі), умершие предки, могила, земля (почва), солнце, луна, соль-хлеб, керамит и жезл судьбы. Из имеющихся данных, кажется, что утверждение, которые являются основой клятвы, в основном касаются истинности слова. Это, конечно же, связано с социокультурным ситуацией и образом жизни чувашей. Поскольку имеющиеся данные в основном основаны на этнографических источниках, и эти данные отражают повседневную жизнь оседлых чувашей, которые занимались земледелием и животноводством, в отличие от источников, содержащих историю, войны, эпосы разных тюркских государств и общин. Конечно, нельзя ожидать, что мировоззрение, сформированное таким образом жизни, приведет к великим идеальным клятвам, как в эпосах. Именно поэтому чувашские клятвы в основном направлены на урегулирование спора. В то время как многие тюрки пьют кровь, смешанную в чаше, и, таким образом, клянутся быть кровными братьями, чувашаи вместо этого едят землю, заявляя о своей преданности своему народу и Родине, а надкусив землю и передавая ее своему собеседнику, означает, что он говорит правду. Опять же, по той же причине видно, что человек, который дает клятву, в выражениях о проклятии в основном указывает на жизнь или здоровье членов своей семьи (детей, супругов, матери, отца), животных, урожай, который должен быть получен из почвы, в качестве залога.

В чувашских ритуалах клятвы можно сослаться на один или несколько священных элементов и практик, а содержание ритуального действия может быть сформировано в зависимости от предмета спора. От простого произнесения фразы “Хлеб-Бог” до ритуала, выполняемого с участием

большого количества людей в особенном месте с большим количеством практик и благословений, мы можем встретить широкий спектр примеров употребления клятв с перформативной точки зрения. И мы видим, что все они в основном связаны с явным или неявным заявлением, обращением к власти и проклятием, которое зависит от тех или иных условий.

Ключевые слова: чуваша, принесение клятвы, ритуал, власть, само проклятие, тюркская культура.

Klára Agyagási (2019). **Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistics study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism.** *Turcologica* 117. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 333 sayfa.

EMİNE YILMAZ*

Köklü Macar Türkoloji geleneğinin en önemli araştırma alanları Orta Volga bölgesinin karmaşık tarihsel dil ilişkileri, bölgesel tipolojik dil özellikleri, özellikle de eski Batı Türkçesi (West Old Turkic = WOT) dillerinden Macarcaya yapılmış kopyalardır.

Türkiye Türkolojisi geleneğinde, Batı Türkçesi ile Oğuz grubu (ve kimi zaman Kıpçak grubu), Doğu Türkçesi terimi ile de Çağataycanın devamı olan çağdaş Türk dilleri belirtilir. Ancak, Türk dili dünyası, Çuvaşçayı da içine alacak şekilde genişletildiğinde Batı Türkçesi terimi bugün bir /r-l/ dili olan ve bu özelliğiyle Bulgar Türkçesinin (literatürdeki diğer terimler: *eski Bulgarca*, *Oğur dilleri*, *r-tipi diller*, *Çuvaş tipi diller*) tek çağdaş temsilcisi olan Çuvaşçayı gösterir ve doğal olarak diğer Türk dillerinin tümü /z-ş/ özelliği taşımalarıyla Doğu Türkçesi (Genel Türkçe) içinde yer alırlar. *West Old Turkic*'te bu ayrım basitçe, Türkiye'nin doğusundaki ve batısındaki Türkçe varyantlar olarak yapılmıştır (Róna-Tas, Berta 2011: 7).

Macar geleneği aynı zamanda Altay dilleri adı altında birleştirilen Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece, Japonca ve (iki binli yıllardan itibaren) Kitanca arasındaki ilişkileri genetik akrabalıkla değil, uzun ve karmaşık dilsel ilişkilerle (language contact) açıklama eğilimindedir (Kitancayla ilgili araştırmalar için bk. Shimunek 2007, Kane 2009). Doğu Avrupa'da konuşulmuş iki önemli Türkçe varyanttan yani Eski Bulgarca ve Kuman/ Kıpçakçadan Macarcaya yapılmış kopyaları inceleyen en önemli yayın olan *West Old Turkic* de Macar geleneğinin devamı olarak genetik akrabalığa değil, dil ilişkilerine dikkat çeker. Temel ilişkiler ise Macarların atalarıyla Hunlar (?), Bulgarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kuman/ Kıpçaklar vb. arasında, beşinci yüzyıldan Moğol istilasına kadar olan süre içinde, Ural Dağları'nın ve Ural Nehri'nin batısında tasarlanmıştır. Bu ilişkilerle ilgili olarak yirminci yüzyılın başından itibaren, epeyce bir bölümü Türkçeye de çevrilmiş, iyi bilinen kaynaklar vardır: Rásonyi 2006, Chavannes 2006, Golden 1980, 2006 vb.

---

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, eminey@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3399-3059

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 02.05.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 18.05.2021)

Ayrıca, O. Pritsak, M. Erdal, A. Róna-Tas, Á. Berta, Í. Mándoky-Kongur, L. Ligeti, Gy. Németh, Talat Tekin gibi -büyük çoğunluğu Macar geleneğinden gelen- burada sayamayacağımız kadar çok araştırmacı bu alanda çalışmıştır.

Bilindiği gibi, Batı Türkçesi varyantlarının hiçbiri yazı dili değildi. İncelemeye konu olan veriler, farklı alfabelerle (Grek, Runik, Arap vb.) yazılmış dağınık örneklerdir. Bu nedenle okunuşları kadar kökenleri de her zaman tartışma konusu olmuştur. Kimi zaman genetik akrabalık, kimi zaman da dil ilişkileri içinde tartışılmışlardır. Batı Türkçesi konuşan grupların Türk dilli olan / olmayan gruplarla karmaşık dil ilişkileri yoğun biçimde tartışılmaya devam etmektedir.

Róna-Tas, yakın zamanlarda yayınlanmış bir makalesinde Hint-Avrupalı Alanlar, Türk kökenli Bulgarlar ve Fin-Ugor kökenli Macarların dil ilişkisini tartışmıştır (2005). Róna-Tas'a göre bu üç grup 5-7. yüzyıllar arasında birlikte yaşamışlardır. Róna-Tas, üç dilde de yaşayan “dişbudak ağacı”, “kayın ağacı” ve “meşe” anlamlarındaki adlardan yola çıkarak bu üç ağacın da bulunabileceği ortak coğrafyayı aramıştır: Kuban-Don bölgesi.

Tü. *kebrüç* “dişbudak” >Mac. *kõriş* [kõriş].

Tü. *kebrüç* “dişbudak” >Alan. **kevrüş* >Oset. *kaerz*.

Tü. *bük* “orman” > **bik* “kayın” >Mac. *bükk*.

İran. **tülē* “meşe” >Mac. *tül*.

İran. **tülē* “meşe” >Alan *tül* >Oset. *töldz, toldzæ*

Róna-Tas, bir başka çalışmasında Alan, Hazar ve Bulgar dil ilişkilerinden söz eder (2016): “7-9. yüzyıllarda Alanlar, Hazarlar ve Bulgarların birlikte yaşama tarihi iyi bilinmektedir. Bölgenin dili üzerindeki etkisi günümüzde bile gözlenebilir. Karaimcede “dev” anlamı *alankasar, alangasar* sözcükleriyle ifade edilir. Hem Alan hem de Hazarlar Oset folklorunda görülür. İlginçtir ki, *Kazayrag*, Osetçede “serf, kötü adam” ve asıl olarak “Hazar” anlamına gelir; *Kazar* da “pahalı” ve asıl olarak “cimri, cimri tüccar” anlamına gelir”

Róna-Tas aynı çalışmasında Türk-İran dil ilişkilerinden de söz eder: “MS 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Doğu Avrupa'nın güney bölgelerinde iki etnik grubun birlikte yaşadığını gözlemleyebiliriz. İranlılar ve yeni gelen Türkler birlikte savaştı ve yaşadılar. 630 civarında, eğitimini Bizans'ın Hristiyan başkentinde alan Kuvrat adlı Bulgar-Türk lider Avarlara karşı ayaklandı. Hristiyan bir Türk egemenliğinde ilk Türk yönetimini kurdu. Beş oğlu oldu. İlk oğlu (Bat) Bayan'ın Türkçe, ikinci oğlu Asparuk'un da İranlı bir adı vardı. Bu, bu dönemde Türk-İran ortak yaşamı için sembolik olabilir.”

Altay denilen dillerin tarihsel dil ilişkilerinden söz eden en son yayınlardan biri de Éva Kincses-Nagy'nin aslında Çağataycada Moğolca kopyaları değerlendirdiği *Mongolic Copies in Chaghatay* adlı monografisidir (2018). Kod kopyalama modeliyle hazırlanmış olan çalışmanın özellikle *Introduction* bölümünde Kincses-Nagy, beklendiği üzere Macar ekolünün bilinen bakış

açısıyla genetik akrabalığı değil, kopyalama ve alt tabaka etkisini öne çıkarmıştır.

Bu karmaşık dil ilişkilerinden söz eden son yayın, bu yazıyla tanıtmak istediğimiz K. Agyagási 2019'dur. *Turcologica* dizisinden çıkmış olan bu çalışmada Agyagási, Róna-Tas ve Berta gibi eski Batı Türkçesi (5-13. yüzyıllar) terimini kullanıyor. Dört bölüm ve Ana Maricenin Çuvaşça ünlülerin tarihi üzerindeki rolünü anlattığı *Appendix*'ten oluşan çalışmasının ön sözünde Agyagási, tarihsel dil araştırmasının iki temel amacı olduğunu vurgular: İlki herhangi bir dilbilim sisteminin bir alt sistemini etkileyen ve daha önceki bir sistemden kaynaklanan süreçlerinin kronolojik bir sırasını belirlemek, açıklamak ve kurmaktır. İkincisi ise tarih biliminin yardımcı bir disiplini olarak hareket etmek ve dil ile etnik topluluk arasındaki ilişkileri kullanarak tarihsel kaynaklarda bulunan dilsel verilerin yorumlanması yoluyla tarihsel sonuçlar için argümanlar sağlamaktır (Agyagási 2019: ix).

Agyagási'nin çalışması, bu amaçların her ikisini de karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Araştırmanın başlıca yönetsel ilkesi, gerçek dilbilimsel verilere dayanarak çeşitli zamanlarda meydana gelen sesbilgisel değişiklikleri göstermektir. Yazar, bir yandan yazılı tarihî kayıtların verilerini yorumlayarak ve diğer kaynaklarla karşılaştırarak Moğol istilasından önce Orta Volga bölgesinde var olduğu bilinen etnik ve dilsel öğelerin kapsamını genişletmeyi amaçlamakta; öte yandan, Ogur Türkçesi dil tarihinin bugüne kadar açıklanmış tüm verilerinden yararlanarak ve tarihsel karşılaştırmalı yöntemi uygulayarak Geç Eski ve Orta Çuvaş ses sisteminin aşamalarını tasarlamaya çalışmaktadır. Mari-Çuvaş dil ilişkisiyle oluşan ses değişiklikleri ve yapısal değişiklikler de karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Agyagási çalışmasında, Eski Çuvaşçaya, Eski Çuvaşçanın yaptığı ve Eski Çuvaşçadan yapılmış tüm kopyalara ve 5. yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar oluşturulmuş tüm dil kaynaklarına dayanmıştır. Lars Johanson'un kod kopyalama yönteminin uygulandığı çalışmada, Róna-Tas ve Berta tarafından 2011'de yayımlanmış olan *West Old Turkic* de temel dayanaklardan biri olmuştur.

Literatürde Çuvaşçanın tarihsel/karşılaştırmalı sesbilgisiyle ilgili çalışma çoktur ve bu alan G. Ramstedt, M. Räsänen, Z. Gombocz, B. Munkácsi, Gy. Németh, L. Ligeti, M. Palló gibi çoğunluğu Fin ve Macar olan Türkologlara çok şey borçludur. İlk isim olarak W. Schott ve ünlü eseri *De lingua Tschuwaschorum* sayılabilir. On dokuzuncu yüzyılda genetik akrabalık çalışmalarında odak, kurallı ses denklikleri üzerinde olduğu için Schott da aynı yolu izlemiş; daha sonra bağımsız olarak tartışılacak olan Altay dilleri kuramının bel kemiğini oluşturan Genel Türkçe $z/\xi = \text{Çuvaşça } r/l$ ses denkliklerini de belirlemiştir (Türkçe *yaz, taş* = Çuvaşça *şur, çul*). Yine, Altay dilleri araştırmaları açısından büyük bir önem taşıyan Çuvaşçanın sanıldığı gibi bir Fin-Ugor dili değil, bir Türk dili olduğunu da ilk kez Schott ortaya koymuştur (Schott 1841: 4).

Rus ekolünden Levitskaya'nın Çuvaşçanın tarihsel sesbilgisi monografisi özellikle önemlidir ve 1966'da doktora tezi olarak hazırlanmış olmasına rağmen ancak 2014'te yayımlanabilmiştir. Rus ekolünün özellikle 2000 sonrası katkıları A. P. Dolgova/ A. V. Kuznetsov tarafından topluca değerlendirilmiştir (2020). Yine eski Çuvaşçanın tarihsel bağlantıları genetik ve dil ilişkileri bağlamında Savelyev 2020'de değerlendirilmiştir. Türkçe bir yayın olarak *Çuvaşça Çok Zamanlı Sesbilgisi*'nde ses değişimleri Altayist bakış açısıyla ele alınmıştır (Yılmaz 1997).

Agyagási, *The predecessors of the Chuvash in the Volga Region* adlı ilk bölümde Çuvaşçanın tarihsel sesbilgisinin kaynaklarını değerlendirmiştir. Kendi yeni sınıflandırmasında, başlangıçtan MS 5. yüzyıla kadar olan dönemi Ana Türkçe (Proto-Turkic) sayan Agyagási, bu döneme ait kopyalamaları (dönemin kaynakları olarak kullanılan) şöyle tasarlar: /r-l/ tipi Ana Türkçeden Moğolcaya; Moğolcadan Ana Türkçeye (Agyagási, Macar Türkoloji geleneğinin bir üyesi olarak, Altayistlerce asla kabul edilmeyen bu ilişkiyi mümkün görmektedir); Hint-Avrupa'nın en doğudaki kolu olan Toharcadan Ana Türkçeye; Ana Türkçeden Ana ve Güney Samoyedceye; Eski ve Orta İrancadan Ana Türkçeye.

Agyagási'nin sınıflandırmasında ikinci dönem, 5-9. yüzyıllar arasına tarihlendirmiş olduğu Eski Türkçe (Old Turkic, WOT-Ogur) dönemidir. One göre bu dönem, r-Türkçesi (veya Ogur) konuşan Bulgar, Ogur, Onogur, Saragur ve Hazar gibi grupların, 5. yüzyılda z-Türkçesi (Common Turkic) konuşan gruplardan ayrılarak Doğu Avrupa'ya göç etmeleriyle başlar ve 1236'daki Moğol akınlarıyla sona erer. Bu döneme ait en ayrıntılı bilgileri, Macarcadaki r-Türkçesi dillerden kopyalanmış 384 veriye borçluyuz (bk. Róna-Tas, András, Berta, Árpád 2011). Döneme ilişkin diğer kaynaklar ise, 1) Eski Batı Türkçesindeki (West Old Turkic) Çince kopyalar; 2) Tuna Bulgarcası veriler, Hazarca ve Avarca (?) veriler; 3) Eski Batı Türkçesinden Osetçeye ve Alancadan Eski Batı Türkçesine yapılmış kopyalar; 4) Doğu Slavcadan ve Eski Rusçadan Volga Bulgarcasına, Volga Bulgarcasından eski Rusçaya yapılmış kopyalar; 5) Arapça ve Farsçadan Volga Bulgar ağızlarına yapılmış kopyalar; 6) Volga Bulgarcasından Ana Permce ve Ana Votyakçaya, Ana Permce ve Ana Votyakçadan Volga Bulgarcasına yapılmış kopyalar; 7) Volga Bulgarcasından Mordvinceye yapılmış kopyalardır.

Üçüncü dönem Orta Türkçe dönemidir (Middle Turkic, WOT-Volga Bulgar). 10-17. yüzyıllar arasındaki bu dönemin temel tarihsel kaynakları Volga Bulgar mezar yazıtlarıdır. Bunların dışında, Volga Bulgarcasından Orta Çuvaşçaya, Orta Moğolcadan Orta Çuvaşçaya, Orta Bulgarcadan Mari ağızlarına, Ana Mariceden Orta Çuvaşçaya, Orta Kıpçakçadan Orta Çuvaşçaya, Orta Rusçadan Orta Çuvaşçaya yapılmış kopyalar ve Orta Çuvaşçadaki alt katman öğeleri de diğer tarihsel verilerdir.

Agyagási, dördüncü dönemi, çağdaş Çuvaşçanın başlangıcı saydığı 18. yüzyıldan başlatır ve 20. yüzyılda bitirir. Bu döneme ait Latin veya Kiril alfabetiyle yazılmış veriler okunma güçlükleri nedeniyle yetersiz kaynaklardır. Bunlardan biri de Strahlenberg 1730'dur. Diğer kayıtları çoğu Rusya'daki azınlıklara yönelik misyonerlik çabalarının ürünleridir. Agyagási bu bölümde Çuvaşça kelime listeleri için Róna-Tas 1978 ve Agyagási 1982'ye gönderme yapar ancak Oğuzhan Durmuş tarafından 2014 yılında yayımlanmış olan *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı* adlı monografiyi de bu kaynaklara eklemek gerekir.

Opposition in the Oguric consonant system adlı ikinci ana bölümde Agyagási Ana Türkçe ve Eski Türkçe dönemindeki ünsüz değişimlerini inceler. Bu bölümde, anti Altayist bakış açısıyla Ana Türkçede, ikinci yüzyıldan önce **z>*r* ve **ş>*l* değişimleri tasarlamıştır. Ana Türkçeye tarihlendirilen bir diğer değişim de sözbaşı **y->c-* değişimidir. Bu değişim r-tipi diller dışında Kıpçak ve Sibiry grubu Türk dillerinde de gerçekleşmiştir.

Agyagási diğer ünsüz değişimlerini 5-9. yüzyıllar arasında tasarladığı Eski Türkçe (Old Turkic, WOT-Ogur) dönemine tarihlendirmiştir. Bu ünsüz değişimlerinin belli başlıları (kimileri WOT-Volga Bulgar ağzı için de geçerli olmak üzere) sözbaşı **y->*ś-*; *si>şi*; *ti>çi*; *g>Ø*; *q>x*; *k/q>g*; *d>r*; *g>w* olarak sıralanabilir.

Üçüncü ana bölümde Eski Batı Türkçesinin Volga Bulgarcası alt grubuna (10.-13. yüzyıllar arası) tarihlendirilen ünlü değişimleri ele alınmıştır (bk. *Oppositions in the WOT/VB vowel system*).

Changes in the Middle Chuvash period adlı son ana bölümde Agyagási, Erken Orta Çuvaşça (13-15. yüzyıllar arası) ve Geç Orta Çuvaşça (16-18. yüzyıllar arası) olarak ikiye böldüğü Orta Çuvaş dönemine ait ünsüz ve ünlü değişimlerini incelemiştir. Bu değişimler esas olarak ünsüzlerin ikincil ötümlüleşmesi ve pozisyona bağlı yarı ötümlüleşmeleri (softening); ünlü kısaltmaları (reduction), geniş ünlülerin daralması, ikincil diftongların tek sese değişmesi (örneğin *sag-* "sağmak"> Volga Bulg. *saw-> sau-> Çuv. su-*; *togrı* "doğru"> Volga Bulg. *tuurı*> Çuv. *türĩ* vb.) şeklinde sıralanabilir.

Çuvaşçanın tarihsel ses bilgisi araştırmaları içinde, dil ilişkilerinin en yoğun olarak ele alındığı *Chuvash Historical Phonetics*'te Agyagási, özet bölümünde iki temel sonuca ulaştığını belirtir: 1) Bölgesel (coğrafi) koşullar ve dili konuşanların hareketliliği Çuvaşçanın ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynamıştır. 2) Bu dilin tarihinin yeniden yapılandırılabilir üç önemli alanı vardır: 5. ve 10. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa bozkırları, 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Volga'nın batı yakası ve Kama nehirleri, Moğol istilasından sonra Volga'nın sağ kıyısındaki Sviyaga ve Sura nehirleri ile sınırlanan bölge. Bu üç alanın tümünde, çeşitli varyantları konuşan toplulukların tarihindeki dönüm noktalarının yarattığı hareketlerin sonuçları olarak dilde niteliksel değişimler ortaya çıkmıştır.

Appendix bölümü iki alt bölüm içerir. *The Cheremis in the Volga region* adlı ilk bölümde Agyagási, Çeremiş yerleşimlerinin Moğol istilasından önceki ve sonraki durumlarını inceler; Mari ve Çuvaş ağızlarındaki Batı Baltık alt katman öğelerini değerlendirir. *The Late Proto-Mari vocalic system* adlı bölüm, Geç Ana Marice ünlü sistemini inceler.

Çok zengin bir kaynakçaya dayanan çalışmada ayrıca *Eski Macarca, Eski Votyakça (Udmurt), Arapça, Başkurtça, Çuvaşça, Tatarca, Mari Ağızları, Orta Moğolca, Orta Rusça, Orta Tatarca, Mişer Tatarcası, Mordvince, Yeni Farsça, Eski Rusça, Ana Marice, Ana Permce* ve *Batı Baltık* verilerin yer aldığı dizinler bulunur.

Kaynakça

- Agyagási, Klára (1982). "On the Edition of Chuvash Literary Sources". In: Róna-Tas (ed.) *Chuvash Studies*, Budapest, 7-17.
- Chavannes, Edouard (2006). *Batı Türkleri Tarihi*. İstanbul: Töre.
- Daniel, Kane (2009). *The Kitan Language and Script*. Brill, Leiden, Boston
- Dolgova, A. P., A. V. Kuznetsov (2020). "The development of the Chuvash linguistics at the beginning of the XXIst century: achievements, problems and pressing tasks". *Rossiyskaya Tyurkologiya* 1-2: 88-95.
- Durmuş, Oğuzhan (2014). *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*. Paradigma Akademi Yayınları: Edirne.
- Golden, Peter B. (1980). *Khazar Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Golden, Peter B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Genişletilmiş ikinci baskı, çev. Osman Karatay. Ankara: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.
- Kincses-Nagy, Éva (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. *Turcologica* 115. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Levitskaya, L. S. (2014). *İstoriçeskaya Fonetika Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennıy İnstıtut Gumanitarnıx Nauk.
- (Tanıtma) Piispanen, Peter (2019). "Agyagási, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistics study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2019. XII + 334 pp." *JOTS* 3/2, 2019: 624: 633.
- Rásonyi, Laszlo (2006). *Doğu Avrupa'da Türklük*. İstanbul: Selenge yay.
- Róna-Tas, András (1978). "An unpublished Chuvash wordlist in the Library of the Hungarian Academy of Sciences". In: Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976. Budapest. 159-173.
- Róna-Tas, András (1982). "The Periodization and Sources of Chuvash Linguistics". *Chuvash Studies* 113-170. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Róna-Tas, András (2005). "Turkic-Alanian-Hungarian Contacts"; *CAJ* 58-2: 205-213.
- Róna-Tas, András, Árpád Berta (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. *Turcologica* 84. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Róna-Tas, András (2016). “*Bayan and Asparux*. Nine notes on Turks and Iranians in Eastern Europe”. *Turks and Iranians, Interactions in Language and History*. Eds. Éva Á. Csató, Lars Johanson, András Róna-Tas, Bo Utas, s. 65-78, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Savelyev, Alexander (2020). “Chuvash and the Bulgharic languages”. *The Oxford Guide to the Transeurasian Languages*. 446-464. Ed. Martine Robbeets, Alexander Savelyev. Oxford: Oxford University Press.

Schott, Wilhelm (1841). *De lingua Tschuwaschorum*. Berolini. <http://reader.digitale-sammlungen.de/>.

Shimunek, A. E. (2007). *Towards a Reconstruction of the Kitan Language, with notes on northern late middle chinese phonology*. MA tezi. Indiana University.

Yılmaz, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Sesbilgisi*. Ankara: TDK.

(Tanıtma) Zimonyi, István (2020). “Klára Agyagási (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistics study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism. Turcologica 117*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 333 p.” *Acta Linguistica Academica* 67 (2020) 4, 480-487.

PROF. DR. NADİR DEVLET
(15 Temmuz 1944-30 Nisan 2021)

İSMAİL TÜRKÖĞLU*

Nadir Devlet 15 Temmuz 1944’de günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Liaoning eyaletinin başkenti olan ve Şen Yang olarak adlandırılan Mukden şehrinde doğdu. Anne ve baba tarafından Tatar asıllı bir aileye mensuptur. Babası İbrahim Bey, büyük dedesi sanayici ve tüccar Muhammedcan Efendi’dir. Devletkildi ailesi günümüzde Kazakistan sınırları içinde bulunan Petropavlosk’ta yemek yağı ve sabun fabrikalarının yanı sıra değirmen ve gaz yağı depoları da işletiyordu. Devletkildi ailesinin bu şehirde 1868’de inşa ettirdikleri cami hâlen ibadete açıktır. Aile, 1917 ihtilaline kadar Çarlık Rusyasında Tatar prensleri olarak kabul edilen ve Altın Orda hanlarının soyundan gelen 38 büyük aileden biri idi. İhtilalden sonra aile fertleri mal ve mülklerini, unvanlarını ve sosyal statülerini kaybederek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çeşitli yerlerine dağıldılar. Devletkildi ailesinin tarihi, Rukiye Hanım ve İbrahim Bey’in Stalin döneminde başına gelen facia; Rusya Federasyonu Devlet Televizyonunun kültür kanalında altı bölümlük bir belgesel olarak yayınlanmıştır. Annesi Rukiye Hanım, tüccar Sabircan Muhammediş’in (1873-1947) kızıdır.

Nadir Devlet’in anne ve babası 1935’den itibaren Mukden’de *Milli Bayrak* adlı bir gazete çıkarıyorlardı. Sovyet karşıtı bu gazetenin başyazarı İbrahim Bey olmasına rağmen bütün yük Rukiye Hanım’ın üzerindediydi. Gazete elle yazılıp baskı makinelerinde çoğaltılıyordu. II. Dünya Savaşı sırasında Mukden SSCB tarafından işgal edilince Nadir Devlet’in anne ve babası tutuklanarak Çita’ya götürüldü. Yapılan mahkemeler neticesinde her ikisi de onar yıl çalışma kampı cezası ve beşer yıl da sürgünle cezalandırıldılar. Kızı Rukiye ve damadı İbrahim tutuklanarak Çita’ya götürülen Sabircan Efendi bir buçuk yaşındaki torunuyla Mukden’de yalnız kaldı. Bir kaza sonucu sağ gözüne saplanan paslı çividen dolayı tetanosa yakalandı ve kısa sürede vefat etti. Bundan sonraki altı ay küçük Nadir’in hayatındaki bir muammadır. Bu altı ay süresince nerede ve kimlerle yaşadığı bilinmemektedir. Daha sonraki süreçte annesi ve babası meşhur olan küçük Nadir’e Türkiye’ye göç etmek üzere olan Ahtem Bey ve Aynıcemal Hanım sahip çıkarak onu Mukden’den bir Yahudi tüccarın vasıtasıyla Pekin’e getirttiler ve evlat edindiler. Kızları Reşide’nin artık bir de erkek kardeşi olmuştu. Nadir Devlet’in hayatta kalmasında ve başarılı bir bilim adamı olmasında bu ailenin

---

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2344-2157

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 11.06.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 16.05.2021)

büyük rolü vardır. Aile kendi soyadlarından vazgeçerek Türkiye’de Devlet soyadını aldı. Böylece Nadir Bey’in kökleriyle bağının kopmamasını sağladılar.

II. Dünya Savaşı’nın sonunda Mao’nun Çin’de iktidarı eline geçirmesi üzerine Nadir Bey’in yeni ailesi Şanghay’a taşındı. Kızları Reşide’nin Türk elçiliğinde çalışan dostlarının yardımıyla Türkiye vizesi aldılar. Şanghay’dan 18 Ocak 1949’da yola çıkarak yetmiş günlük zorlu bir gemi yolculuğundan sonra 31 Mart 1949’da İstanbul’a vasil oldular. Geceyi Sirkeci’de bir otelde geçirdikten sonra, ertesi gün Ayaz İshaki’nin yardımıyla Fatih’in Çarşamba semtinde henüz tamamlanmamış ve inşaatı sürmekte olan bir daireye yerleştiler. Zorlu geçen birkaç aydan sonra kızları Reşide, Hamdullah Suphi Tanrıöver’in muvafakatiyle bir petrol şirketinde sekreterlik yapmaya başladı. Ekonomik durumlarını az da olsa düzelten aile Şişli’de bir apartmanın bodrum katına yerleşti. Okul çağına gelen Nadir Bey 1951’de Şişli 19 Mayıs İlkokulunda ilk eğitimine başladı ve 1956’da mezun oldu. Anne ve babasının *Milli Bayrak* gazetesinde çalışırken tanıştıkları Türkiye’nin yeni zenginlerinden Ahmet Veli Menger ve Türkiye’nin ilk petrol mühendislerinden olan Tatar asıllı Kemal Lokman’ın desteğiyle Özel Alman Lisesinin orta kısmına yazıldı. Burada okurken evlatlık olduğunu öğrendi ve kısa bir müddet bunalım geçirdi. Alman Lisesinin orta kısmını bitirdikten sonra yüksek kısmına devam edemedi. Ahmet Veli Menger, Nadir Devlet’in kendine evlatlık olarak verilmesini talep etti. Bu talep kabul edilmeyince desteğini kesti, Kemal Lokman’ın desteğini neden çektiği bilinmiyor. Muhtemelen o da Türkiye’nin en zengin Tatar’ının hilafına bir iş yapmaktan korkmuştur. Bu nedenle hem çalışıp hem de okuyabileceği Vefa Akşam Lisesine 1962’de kaydoldu. Bu yıllarda Çin’den Türkiye’ye göç etmiş muhacir Tatar aileleri aracılığıyla izini bulan annesi Rukiye Hanım ve kız kardeşi Feride’yle mektuplaşmaya başladı.

Vefa Akşam Lisesini 1967’de bitiren Nadir Devlet, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne kaydoldu. Fakültede okurken 1969’da Dilek Orakoğlu ile evlendi ve bu evliliğinden Giray ve Yulay adlarında iki oğlu oldu. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 1971’de mezun oldu. Nadir Devlet 1951’den itibaren ailesine yük olmamak, biraz da olsa eve katkı yapabilmek için gerek okul zamanında gerek tatillerde sürekli olarak değişik işlerde çalıştı. Düzenli çalışma hayatına babasının liseden sınıf arkadaşı olan Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat’ın desteğiyle 1963’de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı *İslâm Ansiklopedisi*’nde tashih memuru olarak işe başladı. Bu yıllarda bir grup arkadaşıyla elle yazıp çoğalttıkları *Tukay Bülteni* adlı bir neşriyat da çıkarmaya başladılar. Merkezi Ankara’da bulunan ve İstanbul’da bir ofis açan Türk Kültürü Araştırma Enstitüsünden daha iyi bir teklif alınca ansiklopedideki işinden ayrılarak burada çalışmaya başladı. Müdürlüğünü hemşehrisi Prof. Dr. Ahmet Temir’in yaptığı bu enstitüde 1967-1972 yılları arasında sözlük tarama memuru olarak çalıştı. Bu tarihler arasında aynı zamanda Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği başkanlığını yürüttü. Derneğin yayın organı olan *Kazan* dergisini arkadaşlarıyla birlikte çıkardı.

Arkadaşı Ferit Agi’nin yardımıyla II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’nın Münih’te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde yaşayan etnik gruplara yönelik

olarak kurduğu Azatlık Radyosu Tatar-Başkurt Servisinde (RFE/RL Inc.) iş buldu ve 1972’de ailesi ile birlikte Münih’e taşındı. Burada 1972-1975 yılları arasında radyo programcısı olarak çalıştı. Burada çalışmak hem lisan hem de kaynaklara ulaşması açısından çok faydalı oldu. Almanca, İngilizce dillerini kâmileştirdiği gibi edebî olarak Tatarca yazmayı da burada öğrendi. Askerliğini yapmak için Münih’teki işini bırakarak Nisan 1975’te Türkiye’ye döndü. Askerliğini İzmir Bornova’daki 58. Er Eğitim Tümeni, 57. Topçu Er Eğitim Tugayı’nda kısa dönem olarak yaptı. Askerden sonra kısa bir müddet İstanbul’daki Ahmet Veli Menger Holdingde çalıştı. Ancak bu holdingde bir gelecek görmeyerek yeniden Münih’teki radyoya döndü. Azatlık Radyosunda çalışırken aynı zamanda 1976’da Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun danışmanlığında başladığı *Rusya Türkleri’nin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* isimli doktora tezini 1982’de tamamladı. Biraz ailesinin baskısı biraz da kendi isteğiyle yurda dönmek, akademisyen olarak çalışmak için çeşitli üniversitelere müracaatlar yapmaya başladı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Yıldız’ın daveti üzerine yüklü maaş aldığı Azatlık Radyosundaki işini bırakarak 1984’ün sonbaharında İstanbul’a döndü ve fakültenin tarih bölümünde çalışmaya başladı. Yurda döndükten sonra da bu radyoya sözleşmeli muhabir olarak her hafta Ahtem İbrahimof müstear adıyla Türkiye haberleri yapmayı 2020’ye kadar devam ettirdi. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bu dünyayı yakından bilen Prof. Dr. Nadir Devlet’e siyasilere ilgi ve teveccühü arttı. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Mesut Yılmaz kendisinden Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk soylu halklar hakkında sunumlar istediler. Çeşitli dergilerde ardı ardına makaleleri yayınlandı, günümüzde hâlâ önemli bir kaynak olan *Çağdaş Türkler* isimli eseri neşredildi. Bu arada akademik kariyer basamaklarını da peş peşe çıkıyordu: 1986’da doçent, 1992’de profesör oldu. Başarıları yurt dışında da takdir edilmeye başlandı: Amerikan İlim Cemiyetleri Şurası ve Sosyal İlimler Araştırma Şurasının Sovyet Araştırmalarını Geliştirme ortak programı tarafından verilen bir yıllık bursu kazanarak Haziran 1989-Haziran 1990 tarihleri arasında Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezinde misafir araştırmacı olarak çalıştı. Ağustos 1996-Ocak 1997 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri Wisconsin/Madison Üniversitesinin Tarih Bölümünde güz döneminde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Burada *İşgaller ve İmparatorluklar: Cengiz Han’dan Stalin’e Orta Asya ve İslâm ve Orta Asya’da İhtilal ve Reform* adlı dersleri verdi. Marmara Üniversitesi bünyesinde 1986’da kurulan Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezinin 1991’e kadar müdür yardımcılığını yaptı. SSCB Başkanı Gorbacov’un açıklık politikası sayesinde bir ilmî toplantı için 1990’da ilk defa Kazan’a gitti. Bu seyahat sırasında sadece mektuplardan tanıdığı kız kardeşi Feride’yi gördü. Kırk beş yıl sonra kız kardeşine kavuşmuştu. İki kardeşin tren garındaki kavuşmaları herkesi gözyaşına boğmuştu. Prof. Dr. Nadir Devlet bu tarihten itibaren ölene kadar zaman zaman kız kardeşine maddi yardımda bulundu. Feride Hanım’ın Rusya’daki emekli maaşıyla geçinmesi mümkün değildi. Abisinin desteğiyle emeklilik günlerini biraz da olsa rahat geçirmeye başlamıştı.

Dönemin Marmara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Orhan Oğuz, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. İnci Enginün ve Prof. Dr. Nadir Devlet'in gayretleriyle TBMM'den 24 Ocak 1991'de Marmara Üniversitesi bünyesinde Türkiyat Araştırma Enstitüsünün kurulmasına dair kanun çıktı. Ancak üniversitenin idarecileri, Prof. Dr. Nadir Devlet'e hakkı olan müdürlük yerine müdür yardımcılığını uygun gördüler. Enstitünün müdür yardımcılığını 1997'ye kadar sürdürdü ve Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümündeki derslerine de devam etti. Enstitü Müdürü Prof. Dr. İnci Enginün'ün emekli olması üzerine 1997'de müdürlük makamına getirildi. Prof. Dr. Nadir Devlet'in gayretleriyle bu yıllarda yukarıda belirtilen merkez ve enstitü, önemli uluslararası toplantılar düzenledi: 18-20 Ekim 1986 tarihleri arasında düzenlenen "Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye Sempozyumu", 21-25 Ağustos 1989 tarihleri arasında yerli ve yabancı 150 kadar bilim insanının katılımıyla toplanan "V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi", 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde bulunan 14 değişik Türk bölgesinden 30 uzmanın katılımıyla gerçekleşen ve dünya Türkleri için ortak Latin harflerinin kullanılmasının öngörüldüğü "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" bunların en önemlileridir. Yine bu yıllarda İstanbul'daki Harp Akademilerinde 1997-2005 yıllar arasında Türk dünyasına yönelik dersler verdi. Türk Tarih Kurumunda 1995-2001 yılları arasında Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyi Araştırmaları Kolu başkanı olarak vazife yaptı. Bu arada özel hayatında önemli bir değişiklik oldu ve iki oğlunun annesi Dilek Hanım'dan 1998'de ayrıldı ve 2001'de Beril Hanım ile evlendi.

Tarih Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hocalık ve idarecilik yaptığı Marmara Üniversitesinden 2001'de emekli oldu ve aynı yıl Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başkanlığını yürütmeye başladı. Üniversitenin patronuyla anlaşmazlığa düştü ve 2007'de yıllık iznini kullanırken iş akdi feshedildi. Bir yıl kadar işsiz kaldıktan sonra 2008'de İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde çalışmaya başladı. Bu üniversitede beş yıl kadar çalıştı ve 2014'den itibaren Aydın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde dersler vermeye başladı. Üniversitenin yaşadığı Ataşehir'e çok uzak olması ve dizlerindeki rahatsızlık dolayısıyla kendi isteğiyle buradaki görevinden 2019'da ayrıldı. Aydın Üniversitesi'nde çalışırken *İpek Yolunda Türkler* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), *A Quest For Independence: Voice of Tatars at Radio Liberty* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2020) gibi önemli eserlerini kaleme aldı. Vefatına kadar *Independent* gazetesinin Türkçe bölümüne haftalık yazılar yazıyordu. Nisan 2021'in sonlarına doğru rahatsızlanınca eşi Beril Devlet tarafından Ataşehir'deki özel bir hastaneye yatırıldı. Burada dokuz gün yoğun bakımda yattıktan sonra 30 Nisan 2021'de kanser hastalığı nedeniyle vefat etti.

Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Tarih Kurumu (1995-2001), Tatar Mirzalar Meclisi (1995- 2021), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (1993-2021), İLESAM (1986-

2021) gibi çeşitli bilimsel kurumların ve 1993'te seçildiği Tataristan İlimler Akademisinin de şeref üyesi idi. Yurt içinde ve dışında çıkan *Karadeniz Araştırmaları*, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *-Tatarica*, *Tarih ve Medeniyet*, *Miras*, *Central Asian Survey*, *İdil-Ual Araştırmaları* gibi çeşitli dergilerin yazı kurulu üyeliklerini de yürütüyordu.

Yazı hayatına çok genç yaşta başlayan Prof. Dr. Nadir Devlet'in yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli dergilerde yayınlanmış yüzlerce makalesi ve kitap bölümünün yanı sıra otuzdan fazla müstakil eseri de bulunmaktadır. Bazı önemli eserleri şunlardır: *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985) bu eser Kazan ve Bakü'de de neşredilmiştir, *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*, (İstanbul: Marmara Üniv. Yay. 1987), *Turkic Studies in the World and Turkey*, (İstanbul: Marmara Üniv. Yay. 1987), *İsmail Bey (Gaspıralı)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988) bu eser Kazan ve Bakü'de de neşredilmiştir, *Çağdaş Türk Dünyası* (İstanbul: M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 1989), (haz.) *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* (İstanbul: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1992), *Çağdaş Türkler*, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. Ek cilt (İstanbul: Çağ Yayınları 1993), *İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar-Başkırtlar-Çuvaşlar* (Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1997), *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919)* (İstanbul: Ötüken Yayınları 1998) bu eser Kazan'da da neşredilmiştir, *İpek Yolu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999), *Empires in Eurasia from Chingiz Khan to 20th Century* (İstanbul: Yeditepe Üniv. Yay. 2002), *Studies in the Politics, History and Culture of Turkic Peoples* (İstanbul: Yeditepe Üniv. Yay. 2005), *Yıraq könçığıştığı Tatar-Başkırtlarğa ni buldı?* (Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi Yay. 2005), *Avrasya Fatih Cengiz Han* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2010), *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), *İsmail Gaspıralı: Unutturulan Türkçü İslâmcı Modernist* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), *İpek Yolunda Türkler* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), *A Quest For Independence: Voice of Tatars at Radio Liberty* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2020).

Kaynaklar:

G. Beril Devlet, *Bir Ömre Altı Hayat Sığdıran Nadir Devlet'in Yaşam Öyküsü*, İstanbul 2014. (Bu makalenin yazılmasında bu eserden bolca istifade edilmiştir.)

Nadir Devlet, *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar*, İstanbul 2020.

Nadir Devlet, *Yıraq könçığıştığı Tatar-Başkırtlarğa ni buldı?* Kazan 2005.

İsmail Türkoğlu (haz.), *Rokıye Deületkildi: Bir Tatar Hatınının açığı yazmıştı*, Kazan 2005.

YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER:

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, İdil-Ural Bölgesi hakkında sosyal bilimler alanında yazılan bilimsel makalelerin yayımlandığı uluslararası hakemli bir dergidir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi'nde; a) İdil-Ural araştırmaları alanına katkı sağlayan, alanındaki bir eksikliği giderecek özgün makaleler b) İdil-Ural araştırmaları alanını ilgilendiren yayımlara ilişkin tanıtım veya eleştiri yazıları c) İdil-Ural araştırmaları alanına katkı sağlayacak çeviriler/aktarmalar yayımlanır.

Yazıların **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'nde yayımlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya başka bir yayının yayım sürecine girmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla yayımlanabilir.

Yazım dili Türkçe olan **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'nde Yayın Kurulu'nun kararı ile İngilizce ve Rusça dışında Türk şive ve lehçelerinde yazılmış olan makaleler de tüm sayının %30'unu geçmeyecek şekilde yayımlanabilir.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi, yaz ve kış (Haziran-Aralık) sayıları olmak üzere yılda iki defa yayımlanır ve her yıl bir cilt oluşturulur.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların her türlü ilmî ve hukukî sorumluluğu yazarlarına, telif hakları ise **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**'ne aittir. Dergide yayımlanan yazılar, Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın herhangi bir yerde kısmen veya tamamen yayımlanamaz, çoğaltılamaz. Yazılardan ve sair verilerden (istatistik, tablo, fotoğraf vs.) kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ:

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle derginin yayım ilkelerine uyumu açısından değerlendirilir. Derginin yayım ilkelerine uymayan yazılar değerlendirme sürecine alınmaz.

Değerlendirme sürecine alınan yazılar, yazar adları gizlenmek suretiyle Yayın Kurulu tarafından belirlenen iki hakeme gönderilir. Değerlendirme sürecinde yazarın/yazarların kimliğine dair herhangi bir bilgi hakemlere kesinlikle verilmez ve yazarlara da hakem adları kesinlikle açıklanmaz. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir ve/veya Yayın Kurulu raporlar üzerinden bir değerlendirme yapmak suretiyle son kararını verebilir. Yazarlar hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, tavsiye ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Varsa katılmadıkları hususları gerekçeleriyle birlikte ayrı bir rapor hâlinde Yayın Kurulu'na bildirebilirler. Hakem raporları beş yıl süreyle saklı tutulur.

Yayım kararı verilen yazılar, Yayın Kurulu'nun uygun gördüğü bir sayıda yayımlanırlar.

Çeviri yazılar telif yazılar ile aynı yayım sürecine tabidir.

Tanıtma yazıları editör onayı ile hakemlere gönderilmeksizin yayımlanabilir.

YAZIM KURALLARI:

Dergiye gönderilecek olan makaleler aşağıda belirtilen düzen çerçevesinde MS Word dosyası olarak (.doc / docx uzantılı) ve ayrıca PDF (.pdf uzantılı) olarak hazırlanmalıdır.

A) Sayfa Düzeni:

Yazı Tipi: Times New Roman

Yazı Boyutu: 11 punto

Dipnot Yazı Boyutu: 9 punto

Satır Aralığı: Tek

Paragraf Aralığı: 6 nk

Paragraf Girintisi: 1 cm

Sol Kenar Boşluğu: 3 cm
Sağ Kenar Boşluğu: 2 cm
Üst Kenar Boşluğu: 3 cm
Alt Kenar Boşluğu: 2 cm

B) Başlık: Bold ve büyük harflerle yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Başlığın İngilizce karşılığı küçük harflerle ve Türkçe başlığın altında yer alacak şekilde yazılmalıdır. (İngilizce veya Rusça yazılan makalelerde ikinci dil Türkçe olmalıdır.)

C) Yazar Adı: Yazar ad/adları başlığın altında yazılıp; unvan, kurum adresi ve e-posta bilgileri ismin sonuna ilintilendirilecek bir yıldızla sayfanın altında gösterilmelidir.

D) Öz: Makale özeri ortalama 200 kelimedenden oluşmalıdır. Öz metninin içinde kaynak, şekil ve çizelgelere yer verilmemelidir. Özün hemen altında en az 5, en fazla 8 kelimedenden ibaret anahtar kelimeler yer almalıdır. Öz ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de yazılmalıdır. Türkçe dışında bir dilde yazılan makalelerde özler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmalıdır. Her makalenin sonunda en az 500 kelimelik Rusça genişletilmiş özet ve 5 kelime anahtar kelime yer almalıdır.

E) Alıntı ve Kaynak Gösterme: Üç satırdan uzun olmayan birebir alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan daha uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf halinde satırın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, yazı boyutu 10 punto olacak şekilde dizilmelidir. Kaynaklar metin içinde aşağıda belirtilen düzende gösterilmelidir:

Tek Yazarlı Kaynak: (Türkoğlu, 2000:101)

Aynı Yazarın Aynı Yıl Yayımlanan Birden Fazla Eseri: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

İki Yazarlı Kaynak: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

Çok Yazarlı Kaynak: (Zheltoy vd., 2009:7) İlk yazarın adı yazılmalı.

Birden Fazla Kaynak: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

Görülemeyen Kaynaktan Aktarma: (Clauson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

Metin içinde internet sayfalarına gönderme yapılacağı zaman yine yukarıdaki düzene uyulmalıdır. Yazar adı bulunmayan kaynaklarda yazar adı yerine metin başlığı yazılmalıdır. Tarih yerine ise erişim tarihi yazılmalıdır.

Dipnota yalnızca açıklamalar için müracaat edilmeli ve dipnottaki bilgilere kaynak gösterileceği zaman yukarıda belirtildiği şekliyle metin içi kaynak gösterme şekli uygulanmalıdır.

F) Kaynakça: Makale metninin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

Kitap:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Makale:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

İnternet:

İnternet ortamındaki metinlere yapılan göndermeler kaynakçada aşağıdaki düzene uygun bir şekilde yapılmalıdır:

Soyadı, Adı. (erişim tarihi). Başlık. *Sayfa/site adı*. sayfa. link. (Yazar adı olmayan kaynaklarda metin başlığı yazar künyesinin yerine çekilmek suretiyle aynı düzen takip edilmelidir.)

Ses ve Görüntü Kayıtları:

Ses ve görüntü kaynaklarına yapılacak göndermelerde ilgili eserin künyesi yazılırken katkısı öne çıkarılacak kişinin (yapımcı, yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, solist vb.) soyadı

ve adından sonra eserdeki görevi, eserin yayınlanma tarihi, eser adı, eserde katkısı olan diğer kişi veya kurumlar, eserin formatı (VCD, DVD vb.)

Sınav, Osman. yön. (2012). Uzun Hikâye. Sen. Yiğit Güralp. Oyun. Kenan İmirzalıoğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.

PUBLISHING PRINCIPLES

GENERAL PRINCIPLES:

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi (*The Journal of Volga-Ural Studies*) is an internationally refereed journal in which scientific articles in the field of social sciences about Volga-Ural Region are published.

In *the İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* a) authentic articles that contribute to the field of Volga-Ural studies and fill a gap in the field b) introductory articles and reviews of publications concerning the field of Volga-Ural studies c) translations/quotations that would contribute to the field of Volga-Ural studies are published.

Academic manuscripts should not have been published in any other publication or should not be in the publishing process of any other publication so as to be published in the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. The proceedings which have been presented in an academic conference can be published only if this situation is clearly stated.

Publishing language of the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** is Turkish; with the approval of the editorial board the manuscripts written in other languages such as English, Russian and Turkic languages can also be assessed and published. The amount of such content would not exceed %30 of that those written in Turkish.

İdil-Ural Araştırmaları Dergisi is published twice yearly as in summer and winter (June-December) and one volume is composed every year.

Every kind of scientific and legal responsibility of the manuscripts published in *the İdil-Ural Araştırmaları Dergisi* pertains to writers, and copyrights pertain to the **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. The manuscripts published in the journal are not allowed to be published anywhere or be copied partially or wholly without permission of Editorial Board. It can be cited on condition of providing reference from articles and other data (statistics, tables, photos, etc.).

ASSESSMENT OF MANUSCRIPTS:

The manuscripts that have been sent to the journal are first assessed in terms of the consistency to the publishing principles of the journal. The manuscripts are not fulfilling the publishing principles of the journal will not be peer reviewed or assessed for publication.

The manuscripts that are in the process of assessment are sent to two reviewers determined by Editorial Board thereby hiding the names of writers. During the assessment phase any information about the identity of writer/writers is not given to the reviewers and the names of the reviewers are not disclosed to the authors. If one of the referee reports is positive and another is negative, the manuscript is sent to the third referee and/or Editorial Board can give the last decision by means of assessing the reports. The authors consider reviews, suggestions and correction requests of the referees and Editorial Board. If any, they can notify their disagreements to Editorial Board in a separate report with justification. The referee reports are hidden for a period of five years.

The issues of the manuscripts which are chosen for publishing are determined by the Editorial Board.

Translated articles are subject to the same publication process as copyrighted articles.

Non-critical articles can be published with the approval of the editor without being sent to the referees.

SPELLING RULES:

The articles that are to be sent to the journal should be prepared in both MS Word (.doc or .docx) and PDF (.pdf) formats.

A) Page Layout

Typefont: Times New Roman

Font size: 11 point

Font size in footnote: 9 point

Line spacing: Single

Paragraph spacing: 6 pt

Indent : 1 cm

Left margin: 3 cm

Right margin: 2 cm

Top margin: 3 cm

Bottom margin: 2 cm

B) Title: It should be written in bold capital letters and should not exceed 12 words. The English translation of the title should be in lowercase letters and below the Turkish title. (The second language of the articles written in English and Russian must be Turkish.)

C) Writer's Name: Author's name/s should be written below the title and the information about job title, institution address and email should be indicated with an asterisk that would be attached to the end of the name.

D) Abstract: Abstracts of the article should not exceed 200 words. In the abstract, resources, tables and figures should not be indicated. Below the abstract there should be keywords composed of minimum 5 words and maximum 8 words. The abstract and keywords should be translated into English. The abstracts of the articles, which are not written in Turkish, should also be prepare in English and Turkish. At the end of each article, an extended summary of at least 500 words in Russian and 5 word keywords should be included.

E) Citation and Giving Reference: Exact quotations which are not longer than three lines should be placed in inverted commas. Longer quotations than three lines should be indented 1,25 cm from the left and right margin in a separate paragraph, font size should be ranged as 10 point. The references should be indicated in a text in the layout below stated.

Single Author: (Türkoğlu, 2000:101)

Two Authors: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

More than one work of the same author in the same year: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

More than one resource: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

More than one author: (Zheltovd., 2009:7) The name of the first author should be written.

Citation from an unseen resource: (Clauson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

To refer to internet pages in a text the above mentioned layout must be followed. In resources which author's name is not available, title of the text should be written instead of the author's name. Date accessed should be written instead of the date.

Footnotes should be used only for explanations and the above mentioned in-text referencing style should be used while providing a reference to the information in footnotes.

F) References: By the end of the text in an article should be listed in an alphabetical order by surname of authors.

Book:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Article:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

Internet:

The references to the texts in the internet should be written in bibliography in accordance with the layout below.

Surname, Name. (Date accessed). Title. Page/Website name. page. link. (When author's name is not available in resources, title of the text should be replaced with author's name and the same layout should be followed.)

Sound and Video Records:

With regard to the references to the sound and video resources, surname and name of a person whose contribution would be highlighted (producer, director, scenarist, actor/actress, writer, soloist, etc.) and then his/her position, broadcast date, name of work, other people or institutions that contribute to work, format of work (VCD, DVD etc.)

Sınav, Osman. yön. (2012). Uzun Hikaye. Sen. Yiğit Güralp. Oyun. Kenan İmirzaloğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЖУРНАЛА И ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ:

Журнал **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** (Журнал Волжско-Уральских Исследований) имеет свою научную редколлегию и является международным журналом по гуманитарным наукам, публикующим научные исследования по Волжско-Уральскому региону России.

В журнале **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** печатаются: а) статьи, содержащие новые исследования по Волжско-Уральскому региону России и восполняющие пробел в данной области исследований; б) ознакомительные и критические статьи к изданиям, относящимся к Волжско-Уральским исследованиям; с) переводы, восполняющие исследования по Волжско-Уральскому региону России.

Наш журнал- издание, в котором будут опубликованы только те статьи, которые ранее не были напечатаны в других изданиях и не приняты для публикации в другой журнал. Статьи, которые раньше были представлены на научной конференции, будут напечатаны с указанием данного положения.

Рабочим языком журнала является турецкий язык. Резюме статей, написанных не на турецком языке, должны быть представлены на турецком и английском языках.

Журнал **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** выходит в свет два раза в год летом и зимой (июнь-декабрь) и каждый год издаётся в виде единого сборника.

Все научные и юридические права статей, опубликованных в журнале **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi** принадлежат авторам. А авторское право принадлежит журналу **İdil-Ural Araştırmaları Dergisi**. Статьи, напечатанные в нашем журнале, не могут быть напечатаны и размножены в других изданиях частично или полностью без разрешения на то редакционной коллегии. Могут быть использованы ссылки на статьи и другие данные (статистика, таблица, фотография и др.) с условием, что будет указан источник.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ

Общие требования:

Принятие статей к публикации:

Статьи, присланные для публикации в журнале, прежде всего будут оценены с точки зрения соответствия требованиям публикации. Статьи, не соответствующие требованиям публикации нашего журнала, к публикации приняты не будут.

Статьи, принятые к публикации, с условием, что авторы будут держаться в тайне, отправляются на рецензию другим рецензентам, выбранным редакционной коллегией. В процессе оценки статьи данные, содержащие сведения об авторе/авторах, рецензентам категорически не сообщаются. Точно также не сообщаются и имена рецензентов авторам статей. Если один из рецензентов пришлёт положительную, а другой отрицательную рецензию, статья будет отправлена третьему рецензенту и/или редакционная коллегия примет решение сама, исходя из имеющихся в наличии рецензий. Авторы статьи должны принять во внимание критику, советы и поправки рецензентов и редакционной коллегии. Имеющиеся претензии, могут быть присланы в редакционную коллегия вместе с обоснованиями в виде отдельного отчёта. Отчёты редакторов сохраняются в тайне в течение пяти лет.

Статьи, принятые к публикации, будут опубликованы в одном из номеров журнала, согласно решению редколлегии.

Редакция сохраняет за собой право не возвращать присланные в журнал статьи.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

Для подготовки и отправки статьи должен использоваться **текстовый редактор MS Word (.doc/ docx) и формат PDF (.pdf)**. Статьи должны оформляться согласно указанным ниже правилам:

А) Параметры страницы:

Программа: Times New Roman
Размер шрифта: 11
Размер сносок: 9
Междустрочный интервал: одинарный
Интервал между абзацами: 6 пк
Красная строка
Поля: 1 см
Слева: 3 см
Справа: 2 см
Сверху: 3 см
Снизу: 2 см

В) Заголовок: должен быть набран прописными буквами полужирным шрифтом и выравнивается по центру. Не должен превышать 12 слов. Английский вариант заголовка должен быть написан строчными буквами и размещён под турецким заголовком. (В статьях, написанных на английском или русском языках, как второй язык должен быть использован турецкий).

С) Фамилия и инициалы авторов: Ф.И.О. авторов должны быть написаны под заголовком; должность, название организации и электронный адрес должны быть указаны в виде ссылки звездочкой в конце инициалов.

Д) Аннотация: Средний объём аннотации – приблизительно 200 слов. Указание литературы, ссылки и таблицы в аннотации недопустимы. В конце аннотации должны быть даны ключевые слова, содержащие минимум 5, максимум 8 слов. Аннотация и ключевые слова должны быть даны и на английском языке. Резюме статей, написанных не на турецком языке, должны быть представлены на турецком и английском языках. В конце каждой статьи должно быть включено расширенное резюме содержащее не менее 500 слов на русском языке и 5 ключевых слов.

Е) Ссылки и список литературы: ссылки, не превышающие трёх строк, должны быть даны в кавычках. Ссылки, превышающие три строки, должны быть даны в другом

обзаце (отступ справа и слева 1,25 см, шрифт 10). Ссылки в статье должны быть оформлены в следующем порядке:

Ссылка, имеющая только одного автора: (Türkoğlu, 2000:101)

Ссылка, имеющая двух авторов: (Demir ve Yılmaz 2005: 4)

Ссылка на два или более источников одного и того же автора, написанных в одном и том же году: (Arık, 2007a; Arık, 2007b)

Ссылка на несколько источников: (Türkoğlu, 2000:60; Maraş, 2002:21)

Ссылка на источник, имеющий несколько авторов: (Zheltovd vd., 2009:7) Должна быть написана фамилия первого автора.

Ссылка на невидимый источник: (Clauson, 1962; Tekin, 2003:19'dan)

Если в статье есть ссылка на сайты интернета, то соблюдаются те же правила, что указаны выше. В источниках, где не указаны фамилия и имя автора, вместо фамилии автора должно быть указано название статьи. Там, где указывается год издания, должна быть указана дата доступа к сайту.

Сноски должны быть даны только для пояснений и при указании ссылки на сведения, содержащиеся в сноске, должны быть соблюдены правила ссылки внутри статьи, данные выше.

Ф) Список литературы: список литературы размещается в конце статьи, фамилии авторов размещаются по алфавитному порядку:

Книга:

Türkoğlu, İsmail. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceylan, Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınlar.

Статья:

Alp, Alper. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Gazi Akademik Bakış*, 13, s. 117-126.

Devlet, Nadir (1983). Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 28, s. 1-10.

Интернет:

Ссылки на сайты интернета должны быть указаны в Списке литературы в следующем порядке:

Фамилия, Имя. (дата доступа). Заглавие. *Название страницы /сайта*. Страница. Ссылка. (в источниках, где не дан автор, указывается название статьи по тому же порядку.)

Звукозаписи и видео:

В ссылках на звукозаписи и видео при указании на теги данных источников должны быть указаны имя и фамилия первостепенного источника (продюсер, режиссёр, сценарист, артист, писатель, солист и др.), а затем его миссия в исследовании, дата издания источника, название источника, личности и организации, также принявшие участие в источнике, формат источника (VCD, DVD и др.)

Sınav, Osman. реж. (2012). *Uzun Hikâye*. Сцен. Yiğit Güralp. Арт. Kenan İmirzalıoğlu, Tuğçe Kazaz, Ushan Çakır, vd. DVD. Sinegraf Film.

